

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ШПАКОВИЧ КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94:050-027.543(477.54)''19''

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ РОЗВИТОК УСРР 1920-Х РР.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ХАРКІВСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Рудий Григорій Якович,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Історіографія проблеми.....	11
1.2. Джерельна база.....	20
РОЗДІЛ II ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТ- СЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ	26
2.1. Становлення радянської харківської газетної періодики.....	26
2.2. Розвиток періодичної преси Харкова	37
РОЗДІЛ III ХАРКІВСЬКА ПЕРІОДИКА В УКРАЇНІЗАЦІЇ ОСВІТИ І НАУКИ	55
3.1. Роль харківської періодичної преси в ліквідації неписьменності серед населення України.....	55
3.2. Періодика Харкова в радянському освітньому процесі України..	66
3.3. Висвітлення реформування української вищої школи і науки пресою.....	77
РОЗДІЛ IV ХАРКІВСЬКА ПЕРІОДИКА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	91
4.1. Відображення в газетній періодиці розвиток мовної політики в УСРР	91
4.2. Фахові видання у літературному процесі	104
РОЗДІЛ V ХАРКІВСЬКА ПРЕСА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.....	117
5.1. Роль і місце газетної періодики у розвої національного театрального і музичного мистецтва.....	117
5.2. Періодична преса в українізації видавничої справи в УСРР...	127
5.3. Періодика у контексті охорони і збереження пам'яток історії та культури в Україні.....	142

ВИСНОВКИ.....	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ...	163
ДОДАТКИ.....	211

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Агітпроп – агітація і пропаганда

ВАПЛІТЕ – Всеукраїнська академія пролетарської літератури

ВДВ – Всеукраїнське Державне видавництво

ВНЗ – вищі навчальні заклади

ВУАН – Всеукраїнська академія наук

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ДАХО – Державний архів Харківської області

ДВУ – Державне видавництво України

ІНО – Інститут народної освіти

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

лікнеп – ліквідація неписьменності

ЛКСМУ – Ленінська Комуністична Спілка Молоді України

НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

НК РСІ – Народний комісаріат Робітничо-Селянської Інспекції

НКО – Народний комісаріат освіти

РНК УСРР – Рада народних комісарів УСРР

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦК – Центральний Комітет

ВСТУП

Актуальність теми. Із здобуттям незалежності в Україні зріс живий інтерес до переломних етапів в її історії. Дослідження радянської реформи 1920-х рр., яку правляча комуністична партія проводила під гаслами коренізації вже багато років є однією з актуальних проблем в сучасній українській історіографії. Виокремлення харківської періодичної преси 1920-х років у контексті культурно-освітнього розвитку Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) як складової українізаторського курсу, прищеплення в масовій свідомості нових мовно-культурних орієнтацій є актуальним завданням історичної науки.

Періодична преса в усі часи відігравала в житті населення важливу роль та була реальною силою, здатною формувати суспільну думку і погляди людей, впливати на всі важливі питання політики, економіки та культури. Сьогодні формується інформаційне суспільство, швидко впроваджуються нові комп'ютерні технології, створюються електронні ресурси. Все це зумовлено необхідністю осмислення ролі і місця преси, трансформування її соціальних функцій в сучасному суспільстві. У цьому зв'язку однією з важливіших і актуальних проблем історичної науки є дослідження періодики Харкова 1920-х років тогочасної столиці УСРР, своєрідної духовної скарбниці подій і фактів. Преса надає дослідникам змогу екстраполювати на день сьогоднішній історичний досвід засвоєння національних культурних цінностей, як джерела корисних ідей.

Разом з тим численна періодика Харкова, тогочасної столиці УСРР, є складовою всеукраїнського культурного процесу, який зберігає історичну тяглість розвитку. Глибока і всебічна науково-виважена розробка зазначеної теми дозволяє не тільки повною мірою відобразити роль і місце харківської періодики в духовному житті УСРР, але й використати її інформаційно-пропагандистський досвід у практиці відродження культурно-освітнього розвитку України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами.

Дисертація є практичною реалізацією частини наукового проекту «Дослідження проблем гуманітарних наук», розробка якої проводиться в Інституті історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (номер державної реєстрації 0111U000353). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 23 лютого 2012 року).

Мета дослідження полягає у визначенні ролі та значення малодослідженого масиву харківської періодики 1920-х рр. в культурно-освітньому розвитку УСРР на основі переосмислення досягнень історіографії, опрацьованих архівних документів.

Для досягнення мети автором були поставлені такі **головні завдання**:

1. Вивчити історіографію питання, творчий доробок українських і зарубіжних учених з обраної теми, визначити рівень і повноту джерельного забезпечення.
2. З'ясувати вплив суспільно-політичних умов на формування інформаційно-пропагандистського потенціалу харківської періодики.
3. Дослідити роль і місце періодики Харкова в українізаторському курсі з мовної політики, здійснення коренізації державних органів, партійних і громадських організацій в УСРР.
4. Проаналізувати внесок харківської преси в процес ліквідації неписьменності в Україні, реформування сфери освіти і науки, розвиток української літератури.
5. Охарактеризувати діяльність харківських періодичних видань як фактору розвитку національного театрального і музичного мистецтва.
6. Відтворити на підставі матеріалів харківської періодики процес українізації видавничої справи в УСРР.
7. З'ясувати роль преси Харкова в трансформації пам'яткоохоронної сфери України.

Об'єктом наукового дослідження є процес формування інформаційно-пропагандистського потенціалу харківської газетної періодики, її ролі та місця в культурно-освітньому розвитку України.

Предметом дослідження є харківська газетна періодика 1920-х рр. як чинник культурно-освітнього розвитку України.

Методологічну основу дисертаційної роботи становлять принципи об'єктивності, а також багатофакторності та системності. Відповідно до завдань дисертації та багатогранності проблематики, автором використовувалися *загальнонаукові* (аналіз, синтез, структурно-системний, метод кількісного аналізу) та *спеціально-історичні методи*. Загальнонаукові методи дали змогу дисертанту підібрати та обробити фактичний матеріал, пов'язаний з розвитком та діяльністю харківських періодичних видань. Метод кількісного аналізу використовувався при обробці періодичних видань. Провідними в дисертації були спеціально-історичні методи: проблемно-хронологічний, метод історичного джерелознавства, метод наукового дослідження масових джерел. Застосування у дослідженні проблемно-хронологічного методу дозволило викласти матеріал у чіткій послідовності та логічній завершеності. Аналіз джерельної бази здійснювався за допомогою методів історичного джерелознавства (наукова евристика та критика джерел). Вивчення інформативно-пропагандистського потенціалу преси проводилося за допомогою методів наукового дослідження масових джерел. Поєднання цих методів дозволило реалізувати поставлену мету та завдання дисертаційного дослідження.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період історії створення і розвитку радянської харківської періодичної преси з 1921 р. по 1929 р. Нижня межа визначається остаточним утвердженням радянської влади. Обрання верхньої межі зумовлено початком згортання політики коренізації у 1929 р.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в постановці та розробці теми, яка раніше не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення у науковій літературі.

Уперше в українській історіографії:

- на підставі широкого кола архівних джерел цілісно відтворено процес формування інформаційно-пропагандистського потенціалу харківської періодики 1920-х рр.;

- проаналізовано роль і місце харківських періодичних видань в українізаторському курсі з мовної політики, здійсненні українізації державних органів, партійних і громадських організацій в УСРР;

- до наукового обігу введено значний масив газетних публікацій, на підставі яких визначено основні аспекти форми і засоби ліквідації неписьменності в Україні, реформування освіти і науки.

Уточнено:

- значення діяльності харківських періодичних видань як важливого фактора розвитку української літератури, видавничої і пам'яткоохоронної сфери, національного театрального і музичного мистецтва. Складено список харківських газет 1920-х рр.

Подальшого розвитку в дисертації набули:

- визначення питання ставлення різних ідейних течій в партійних органах і державному керівництві до культурно-освітнього розвитку України у дзеркалі преси.

Практичне значення дослідження одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при вивченні історії культурно-освітнього розвитку в Україні, написанні узагальнюючих праць, навчальних посібників і підручників з історії України, історії української культури та періодичної преси.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дослідження, викладені в дисертації, одержані автором самостійно та є його теоретичним і практичним внеском у розвиток історичної думки. У праці у співавторстві з

д.і.н. М.Ю. Виговським (НПУ імені М.П. Драгоманова) автору належить аналіз збільшення української радянської преси, автором уточнено факти розвитку харківських газет 1920-х рр. У публікації у фаховому виданні (у співавторстві) особистий внесок здобувача складає 50% від загальної кількості тексту.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження апробовувалися на науково-методичних семінарах та 10 наукових конференціях: V Волинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція (Житомир, 2012); I заочна Міжнародна конференція «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (Київ, 2013); VI Волинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція (Житомир, 2013); II заочна Міжнародна конференція «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (Київ, 2013); Міжнародна науково-практична конференція «Європейська модель розвитку українського суспільства: стратегічні пріоритети розвитку та інноваційні рішення» (Одеса, 2013); III Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2013); I International Conference «Sharing the results of Research Towards Closer Global Convergence of Scientists» (Montreal, 2014); Всеукраїнська наукова конференція «Григорій Сковорода та європейська культура» (Сковородинівка-Харків, 2014); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кіровоград, 2014), III International Conference «Sharing the results of Research Towards Closer Global Convergence of Scientists» (Montreal, 2014).

Публікації. Головний зміст, теоретичні положення й висновки дисертації викладені автором у 19 одноосібних публікаціях, 1 – у співавторстві, із яких 6 – у фахових наукових виданнях, що входять до переліку ДАК МОН України, у т.ч. у виданні України, яке включено до міжнародної наукометричної бази РІНЦ; 1 – у закордонному науковому виданні; 3 – у інших виданнях; 10 – у збірниках за матеріалами наукових

конференцій, у т.ч. 2 – у закордонних. Повний обсяг публікацій складає 5,4 д.а.

Структура дисертації обумовлена проблематикою, метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 5 розділів, 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (588 позицій) і додатків. Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки, з них – 162 основного тексту. Роботу ілюстровано чотирма таблицями.

РОЗДІЛ І ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Праці істориків культурно-освітнього розвитку України 1920-х рр., в яких тією чи іншою мірою залучені матеріали тогочасної столичної харківської преси можна умовно поділити на три групи.

До першої групи з означеної проблеми відносяться праці української радянської історіографії. В 1920-х роках розвиток харківської газетної періодики частково висвітлений у працях, присвячених радянському культурному будівництву [99,101,466,465,461,462,463]. Вагомий внесок у вивчення вітчизняної преси зробили українські радянські вчені В. Ігнатієнко, М. Сагарда, Д. Лисиченко, Ю. Меженко.

Саме в 1920-х роках у Харкові починає діяти Український комуністичний інститут журналістики (УКІЖ), аналогічний з Московським державним інститутом журналістики. В УКІЖі працювала кафедра газетознавства, що стала центром вивчення преси в Україні. Сучасні українські пресознавці вважають, що наукові видання УКІЖ в 1920-х роках мали важливе значення для становлення вітчизняної преси. Одним із найкращих вітчизняних періодичних видань в республіці був часопис Українського наукового інституту книгознавства (УНІК) «Бібліологічні вісті» (1923–1930) (редактор Ю. Меженко). На сторінках цього журналу неодноразово порушувалися проблеми історії української преси, зокрема історіографічного, джерелознавчого і бібліографічного опрацювання цього виду джерел. На його сторінках були опубліковані матеріали про цікаву дискусію В. Ігнатієнка та М. Сагарди з проблеми про зміст понять «українська преса» [486] і «українська періодика» [544]. Безпосередньо активну участь в цьому журналі брали відомі пресознавці, серед яких І. Кревецький, Д. Лисиченко, Ф. Сангалеви́ч, М. Ясинський та інші. Особливої уваги заслуговують ґрунтовні дослідження В. Ігнатієнка про становлення та розвиток регіональної преси наприкінці 1920-х- на початку 1930-х років [361,

с.92–94; 362, с.148–150.], де фрагментарно характеризуються окремі харківські видання. Загальний огляд української преси Катеринославщини зробив Д. Лисиченко [378].

Важливою подією у відродженні національної преси стало заснування у Харкові в 1922 р. Книжкової палати – державної науково-бібліографічної та інформаційної установи, що вела статистику радянських видань та каталогізацію творів друку. Були підготовлені і радянські видання: «Преса Української РСР. 1917–1966: Статистичний довідник» [114], «Преса Української РСР. 1918–1973. Науково-статистичний довідник» [115], «Періодичні видання УРСР. 1918–1950. Журнали» [127], «Преса Української РСР. 1918–1980. Статистичний довідник» [116]. Й понині це найповніший показник радянських газет означеного періоду.

У цей же період опублікована група праць з радянської освітньої політики, в яких окрема увага приділена напрямкам і сферам культурного будівництва, які торкалися проблемкоренізації 1920-х рр. Найдокладніше це відображено у роботах М. Авдієнка [447], Д. Годіна [464] та М. Машкіна [516]. Відомо, що більшовики прагнули до тотального контролю над усіма сферами діяльності радянської України, у тому числі над українізаторськими культурними процесами. Слід відзначити, що в харківській пресі постійно друкувалися такі відомі українські громадські і культурні діячі, як Б. Антоненко, М. Грушевський, Г. Гринько, В. Еллан-Блакитний, Є. Черняк, О. Шумський та інші. Але в зв'язку із згортанням українізації вже наприкінці 20-х років вони були позбавлені можливості друкуватися в радянській пресі.

Чимало відомих істориків преси, вважали Харків колискою української періодики, адже саме там у 1812 році вийшов перший «Харьковский еженедельник». Зокрема, М. Ясинський в статті «До питання про початок української преси» [446, с.43], твердив, що зародження відбулося в 1812 році в Харкові виходом 12 номерів «Харьковского еженедельника». Натомість В. Ігнатієнко, який вважав початком української преси 1816 рік з виходом у місті Харкові «Украинского Вестника». Саме 1920 рр. він визначив періодом

відродження української пресивважаючи, що до поняття «українська преса» слід додавати не лише газети і журнали, а й альманахи та збірники, які виходили періодично, або мали перетворитися в періодичні і які випускалися українською мовою на території України та за її межами. В. Ігнатієнко стверджував, що україномовна газетна преса відродилася завдяки національно-визвольним змаганням 1917–1920 рр. Найбільш вичерпним джерелом на той час в українській історіографії була його праця «Бібліографія української преси (1816–1930 рр.)» [486, 487], в якій згадується більшість тогочасних українських періодичних видань, які виходили в Україні та за її межами, подана їх стисла характеристика.

Окремі питання становлення і розвитку української періодики почали розроблятися ще в 1920 рр. Значний поштовх до зародження періодики у Харкові зробив професор Харківського університету Д. І. Багалій, який додав розділ «Історія харківської журналістики» до ґрунтовної розвідки з історії міста Харкова [450] і став першим автором окремого унікального дослідження «Заслуги Харківського університету в справі розвитку місцевої журналістики» [136, с. 2.]. У 1920 рр. ж почалася робота з нагромадження джерел з історії харківської періодики [354, с. 70 – 75.] та збирання праць з історії більшовицької преси на території України [479]. Слід виокремити праці В. П. Будникова [453], В. С. Федорченка [568], та І. Б. Шоскіна [107], які присвячені аналізу більшовицько-радянської преси. Розглядаючи питання розвитку тогочасної видавничої справи, можна згадати праці М. Агуфа [449], Є. Грицака [469, 470], А. Козаченка [108], Ю. Меженка [384], А. Русанова [542], та праці харківських вчених І. Ельвіна [477], Б. Горелка [465], Г. Гринька [467, 468], А. Земляного [485], П. Романіва [534], І. Ізгура [488], М. Олександріва та С. Юльського [525], в яких дослідники аналізували діяльність комуністичної та комсомольської преси. Незважаючи на те, що ці праці були актуальними в радянський період, вони й тепер не втратили своєї джерелознавчої ваги.

Чимало важливих фактів і думок щодо розвитку української преси, в тому числі харківської, можна знайти працях Л. Биковського, П. Зленка, Д. Лисиченка, В. Ільїнського, Н. Сомової, Є. Шамуріна, І. Кревецького, В. Міяковського, М. Ясинського, С. Сірополка та інших.

На початку 30-х років XX ст. радянське пресознавство зазнає докорінних змін, почався процес згортання українізації, а з ним і замовчування або тенденційне висвітлення подій культурно-освітнього розвитку України, в тому числі розвитку української преси 1920-х років. Саме в цьому контексті в 30-ті роки виходять хрестоматії [486,487] та збірки «керівних» матеріалів про пресу [118]. Чільне місце в періодиці займали соціалістичні процеси, що відбувалися в сільському господарстві та промисловості [455]. З 30-х рр. досліджувався лише один сегмент періодичної преси – більшовицько-радянська. Періодика іншого політичного спрямування характеризувалася як контрреволюційна, антирадянська, буржуазно-націоналістична, і перебувала у спецховищах, у тому числі частина досліджуваної харківської преси. У повоєнний період у зв'язку з хрущовською «відлигою» посилилась увага до вивчення більшовицької преси 1917–1918 рр. З історії періодики видано бібліографічні довідники [121] та перевидано збірники документів [104]. Періодика 80-х рр. висвітлює проблеми історії партійно-радянської преси та її участь у впровадженні економічних програм на прикладі масових газет [576]. Упродовж 1950 – 1980 рр. більшовицьку періодику активно досліджували В. Вартанов [454], М. Дмитрієнко [475], В. Солдатенко [553]. Так, М. Дмитрієнко уперше розглянула більшовицьку періодику України 1917– 1918 р. як історичне джерело, визначила основні принципи класифікації газет, їх проблематику, простежила історію їх видання. У статтях й монографіях В. Солдатенка [554] та М. Климова [495] висвітлюється роль і місце більшовицької періодики в ідейно-політичній діяльності КП(б) У, а також уточнюється кількість радянських періодичних видань. Водночас були видані навчальний посібник І. Копотієнка «Источниковедческий анализ

периодической печати Украины (1917–1926 гг.)» [504] та в 1989 р. підручник за редакцією З. Москаленка «Історія партійно-радянської преси», у яких з'ясована історія становлення та розвиток партійно-радянської періодики, у тому числі окремих газетних видань Харкова зазначеного періоду. Усі історичні події та явища оцінюються виключно під кутом партійно-класової боротьби. Увага істориків того часу була зосереджена на дослідженні діяльності робітничої та компартійної преси. В умовах тоталітарного режиму неможливо було здійснити дослідження, яке правдиво висвітлювало б загальну картину культурно-освітнього розвитку через призму української преси 1920-х рр.

Другу групу історичної бази з означеної проблеми складають праці української діаспори. Серед здобутків зарубіжної україніки слід відзначити праці Аркадія Животка, який у 1937 році видав курс лекцій «Нарис історії української преси» [477, с. 12]. Згодом побачила світ його ґрунтовна монографія «Історія української преси» [477]. В ній подано ґрунтовні бібліографічні відомості про українські періодичні видання, правда неповні, а зібраний матеріал, як зазначає у передмові до зазначеної монографії К.Костів, «не завжди узагальнений і пов'язаний із громадсько-політичною концепцією даної доби». Також у праці міститься розділ присвячений українській пресі 1920 – 1939 рр., що правда в ньому немає повного списку харківських газет, які видавалися в тогочасний період в УСРР [477, с. 275–312.].

Важливою для дослідників української періодики є наукова студія О. Бочковського і С. Сірополка «Українська журналістика на тлі доби (Історія, демократичний досвід, нові завдання)» [452]. Вони також видали курс лекцій, присвячений історії преси, її функціям і ролі у суспільному житті. Ними була окреслена проблематика преси, діяльність «пресової агентури і бюро» тощо. Також визначені поняття журналістська етика, «преса», «часопис», «журнал».

На особливу увагу заслуговує наукова періодизація української преси Юрія Тернопільського у ретроспективному статистично-історичному нарисі «Українська преса з перспективи 150-ліття» [562]. Автор виділив одинадцять періодів існування української періодики, з яких шостий період у 1922 – 1930 рр. охарактеризовано як «початкова боротьба української преси за своє існування, яка пізніше переходить у добу українізації та відродження». Також відзначимо праці з розвою української преси: «Нариси історії української преси 1816 – 1930» Л. Лукасевича [513], «Видавництво і преса в підсоветській Україні» М. Масюкевича [515]. Крім того, зарубіжні історики, зокрема В. Дорошенко, Р. Рахманний, Я. Славутич, Б. Бойчук, які аналізували українську пресу за хронологічним розвитком суспільно-політичного життя певної території, тому їхні праці й на сьогодні не втратили своєї актуальності. Слід відзначити, що діаспорні вчені були позбавлені можливості використати радянські архіви та колекції періодичних видань.

Досліджуючи проблему культурно-освітнього розвитку України, слід виділити історико-критичні нариси І. Лисяка-Рудницького [512]. Автор, підтримуючи культурне відродження в УРСР, наполягає на єдності громадян.

Третю групу наукових праць складають дослідження сучасної історіографії України. Із здобуттям державної незалежності України зростає зацікавленість істориків до української преси, коли більшість газет та журналів з грифами «для службового використання» та «секретно» стають доступними, науковці мають змогу використовувати важливі історичні джерела, отримують доступ до значної кількості видань, які раніше перебували у спецховищах. Матеріали періодики доби культурно-освітнього розвитку України починають ширше залучатися для характеристики суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку УСРР досліджуваного періоду. Так, Я. Грицак у праці «Нарис історії України» сформував наукову концепцію національного відродження України [568]. Цікава й важлива антологія Ю. Лавриненка [508], в якій він доводить,

що процеси в українській літературі зазначеного періоду були справжнім відродженням української духовної скарбниці.

В 1994 р. вийшла колективна монографія у 3 книгах «Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.)», присвячена з'ясуванню місця вітчизняної інтелігенції у національному відродженні українського народу. Автори першої книги цього дослідження здійснили аналіз культурно-просвітницької та громадсько-політичної діяльності української інтелігенції на початку XX ст. [522].

Торкаючись вивчення культурно-освітнього розвитку України, необхідно відзначити монографію Г. Касьянова [493]. Автор визначив хронологічні рамки культурного і національного відродження та розглянув теорії нації, які сформувалися в сучасній науці.

В 1990-і рр. з'являються перші об'єктивні дослідження присвячені пресознавчій проблематиці. Об'єктом наукових розвідок були становлення і розвиток військової преси УНР, преси Української Галицької Армії, періодики окремих регіонів України, періодики України 1917–1920рр. як джерела дослідження української культури, українського державотворчого процесу, преса української політичної еміграції як джерела вивчення гетьманського руху, висвітлення українського питання в національній демократичній пресі, здійснювалися зусиллями таких пресознавців, як В. Гутковський [473], А. Завадовський [580, 482], О. Коновець [574], І. Крупський [504], М. Нечиталюк [523, 524], М. Романюк [535], Н. Сидоренко [125, 126], О. Сидоренко [128, 129] та інших [518, 578, 547, 574, 588]. Так, у працях М. Нечиталюка, М. Романюка та І. Михайлина досліджується розвиток української преси як науки, в них проаналізовані здобутки та прорахунки дослідників української періодики, осмислюються методи дослідження.

Зокрема, сучасний харківський вчений і дослідник історії української преси І. Михайлин вважає, що національно-визвольні події, які відбувалися в 1917–1920 роках в українській пресі продовжували висвітлюватися і надалі.

Завершення етапу національного відродження він пов'язує з самогубством М. Скрипника та М. Хвильового, які сталися у 1933 році і означали початок тоталітарного режиму [515, с.124].

У монографічних працях та наукових статтях С. Білоконя, Я. Верменича, В. Даниленка, Я. Грицака, Я. Дашкевича, Г. Касьянова, С. Кульчицького, М. Панчука, Ю. Шаповала та інших, присвячених різним аспектам культурно-освітнього розвитку України, використано великий пласт історичних джерел, у т.ч. пресу.

В 2003 р. побачила світ колективна монографія Інституту історії України «Українізація» 1920 – 30 років: передумови, здобутки, уроки», в якій висвітлюється зміст і наслідки здійснення в Україні в 1920 – 1930-х рр. українізації у кадровій політиці, у сфері освіти, науки, культури [566].

Привертають увагу дослідження О. Коновця [582], в яких розкривається інформаційний потенціал наукової україномовної преси в 20-30-х рр. XX ст.

Використовуючи періодичну пресу як історичне джерело, сучасні пресознавці пропонують покращену методику аналізу матеріалів газетної періодики [541,472,461].

Так, Г. Я. Рудий підготував спеціальні дослідження, присвячені газетній періодиці як джерелу вивчення проблем української культури, методологічним аспектам контент аналізу преси періоду Української революції 1917–1921 рр. Ці напрацювання автора увінчалися підготовкою ґрунтовної докторської дисертації «Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.)» [587]. До вагомих наукових здобутків Г. Рудого слід віднести й надзвичайно копітку працю по складанню бібліографічного покажчика «Преса України: Газети 1917–1920 рр.» [127].

Проблемі становлення та діяльності преси УСРР в 1920 – 30-х рр. присвячена кандидатська дисертація О. Коляструк «Преса УСРР в контексті

політики українізації (20–30-ті роки XX століття)» [581], в якій побіжно використані матеріали харківської періодики 1920-х рр.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми побіжно висвітлювалися у працях інших сучасних дослідників. Так, І. Герман здійснила комплексне дослідження запорізької преси 1920–1940 рр., в якому виявила основні передумови виникнення україномовних газетних видань в регіоні, визначила соціокультурне підґрунтя формування специфічної типологічної моделі місцевої періодики [579].

В дисертаційному дослідженні А. Волобуєвої «Становлення і розвиток преси Києва (1838–1917): типологія, проблематика, національна спрямованість», комплексно досліджено пресу Києва, з'ясовано місце і роль періодики міста у формуванні та збереженні національної самосвідомості, поширенні національно-патріотичних ідей [577].

В монографії Стоян Т.А. «Політична цензура в УРСР у 1920 – 1930 рр.» вивчено функції, які виконувала політична цензура в періодичній пресі, досліджена специфіка ідеологічного контролю за періодикою [560].

Також окремі питання культурно-освітнього розвитку України в 20-30-х рр. досліджували українські вчені О. Галамай [578, 460], В. Молоткіна [521], М. Виговський [457]. Вагомий внесок у дослідження україномовних періодичних видань окупаційного періоду 1941 – 1943 рр. зробила О. Салата [545, 546].

Грунтовним історико-бібліографічним дослідженням української періодики є багатотомне видання «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», авторами якого є працівники Науково-дослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки України імені В. Стефаника НАН України. Вказана праця має 3 томи, кожен з яких охоплює певні часові рамки. Зокрема, в III томі проаналізовано основні праці, присвячені історії та бібліографії української преси XX ст., також вміщено алфавітний покажчик часописів, іменний покажчик часописів, іменний покажчик редакторів і видавців, покажчик місць видань [130].

Багато фактичного матеріалу міститься в опублікованих матеріалах конференції «Українська періодика: історія і сучасність», яка була проведена у Харківському університеті в 1997 р. [565], збірниках «Українська журналістика в іменах» [564], в численних випусках «Збірників праць Науково-дослідного центру періодики» Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Зокрема, у колективній науковій праці «Історія міста Харкова XX століття» [490] є розділ присвячений пресі Харкова XX століття, в якому містяться бібліографічна інформація про газетні видання та їх галузеву спрямованість, а також відомості про найбільшу харківську газету «Южный край».

Історіографічний огляд фахової літератури дозволяє твердити, що на сьогодні існує ряд наукових праць, захищено кілька кандидатських дисертацій, в яких досліджується діяльність окремих українських періодичних видань досліджуваного періоду. Проте, в українській історіографії немає ще дисертаційних досліджень, в яких б цілісно висвітлювалась харківська газетна періодика 1920-х рр. як потужний інформаційно-пропагандистський ресурс культурно-освітнього розвитку України.

1.2. Джерельна база

Вивчення періодичної преси у Харкові за час перебування міста у статусі столиці УСРР базується в першу чергу на історичних джерелах, які мають свою специфіку. При написанні роботи було вивчено різні типи документів, в яких подано архівні матеріали та опубліковані документи. Загалом основний масив джерельної бази дослідження міститься в матеріалах самих харківських газет упродовж 1920-х років. До опублікованих матеріалів, залучених до дисертації, належать: а) збірники документів; б) законодавчі акти вищих органів влади: рішення і постанови Всеукраїнських і Всеросійських з'їздів рад, положення, стенограми, статистичні хроніки,

огляди та різні матеріали ВУЦВК, Ради Народних Комісарів УСРР, наркоматів, стенографічні звіти; в) видання енциклопедичного характеру.

Основним об'єктом дослідження є газети, які є документальним комплексом різноманітної та надзвичайно цінної інформації практично з усіх напрямків процесу культурно-освітнього розвитку України. Умовно газети можна поділити за основними ознаками на дві групи: територіальні та видавничі. До територіальних газет відносимо: республіканські, губернські, окружні та повітові. Проаналізовано значний матеріал досліджених газет – статті, огляд преси, фельєтони, кореспонденція, інтерв'ю, рецензії, інформаційні повідомлення, репортажі. Найбільше зібрання газет за 1923 – 1929 роки, які за радянських часів були в спецховищах, зберігаються в газетних фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (НБУВ). Важливими для аналізу періодичної преси є бібліографічні покажчики преси, насамперед бібліографічний довідник «Періодичні видання УРСР (1918 – 1950)» [120].

Серед найважливіших книгосховищ України, які дають змогу розкрити поставлені в дисертаційному дослідженні основні завдання, виділимо Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, Державну наукову архівну бібліотеку, Харківську державну наукову бібліотеку імені В. Г. Короленка, Національну парламентську бібліотеку України, Наукову бібліотеку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Наукову бібліотеку Інституту історії України НАН України, Центральну наукову бібліотеку Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, в яких зберігаються унікальні за змістом, науковим та культурним значенням примірники газет та журналів Харкова 1920-х рр.

Основний масив інформації, пов'язаної з обраною темою є в матеріалах газет та журналів. Харківські періодичні видання постійно приділяли увагу всім важливим суспільним процесам, в них міститься велика кількість матеріалів про державні установи, національні цінності, хід українізації, проблеми з ліквідації неписьменності, реформування української вищої

школи, літературний процес та розвиток української культури. На шпальтах харківських газет постійно друкувалися виступи партійних та державних діячів, статистичні матеріали з різних питань та ставлення різних верств населення до українізаторських процесів.

Газетна періодика є невід'ємною частиною тогочасного соціально-економічного, політичного та культурного життя. Враховуючи, що періодична преса найоперативніше, найрегулярніше та різнопланове історичне джерело, що висвітлює всі сфери державного та громадського життя, це робить пресу окремим документальним джерелом. Загалом було опрацьовано понад 10 тис. номерів різновид них харківських періодичних видань, які поділялися між собою за своїм цільовим призначенням: мовою друку, періодичністю виходу, тиражем, тематичним спрямуванням, ставленням до влади і т. ін.

З харківських газет 20-х років з означеної теми найбільше матеріалів з означеної теми міститься у виданнях «Вісти ВУЦВК», «Комуніст», «Комсомолец України», «Радянське село», «Культура і побут», «Наука і освіта», «Радянська Україна», «Література і мистецтво», «Література і побут», «Пролетар», «За грамоту», «Колгоспне село», «Кооперативне життя», «Українська сільськогосподарська газета», «Сільськогосподарський пролетар», «Шлях до знання». Зокрема, в газетах «Комуніст» та «Вісти ВУЦВК» регулярно друкувалися постанови об'єднаних засідань президії ЦКК КП(б)У, тези пленумів ЦК та ЦКК КП(б)У, а також на сторінках цих видань постійно публікувалися статті на тему впровадження у повсякденне життя української мови, освіти та культури. Ці періодичні видання розглядалися не лише як цінне комплексне джерело, але як і чинник культурно-освітнього розвитку України. Крім того, нами опрацьовано спеціальні органи друку, в яких вміщувалися офіційні документи. Так, з квітня 1921 р. до березня 1930 р. у Харкові видавався інформаційний журнал «Вісти Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України» (до березня 1928 р. публікувався російською мовою). У ньому друкувалися

постанови, директивні листи, інструкції, звіти ЦК КП(б)У, а також статті з актуальних питань партійного життя. Офіційні документи публікувалися також в інших журналах і газетах, зокрема в газеті «Вісти ВУЦВК». Загалом журнали містили менш чисельну, ніж газети джерельну інформацію, але вона є важливою і корисною для дослідника, оскільки розширює коло джерел[542, с.64-75]. Найбільш різноманітні відомості з питань розвитку харківської преси містяться в місячниках літератури, критики та бібліографії «Книга» та «Голос друку». На сторінках цих видань висвітлювалися питання становлення та розвитку преси, українізації столичної періодики.

Досліджено також публіцистичні матеріали, в яких висвітлювалися актуальні питання тогочасного суспільства, важливі економічні, політичні та культурні проблеми.

Джерельну базу також складають документи архівних фондів. Авторкою проаналізовані документи з 87 справ з 11 фондів вітчизняних архівів. Це насамперед документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та Державного архіву Харківської області (ДАХО).

Так, у фондах ЦДАГО, зберігаються документи відділів Центрального комітету Комуністичної партії України (Ф. 1), серед них матеріали відділу агітації та пропаганди (Опис 20) за 1921 – 1938 рр. Крім того, містяться: а) циркуляри, інструкції, положення, тези ЦК КП(б)У; б) інформаційні довідки редакцій, доповідні записки та звіти місцевих відділів пропаганди та партійних комітетів; в) протоколи та стенограми засідань агітаційно-пропагандистського відділу ЦК та підвідділу преси Політбюро, Оргбюро та постанови ЦК КП(б)У; г) листування ЦК з різними партійними та державними органами республіки про становище періодичної преси; д) огляд інформаційних бюлетенів та матеріалів преси; е) протоколи нарад редакторів газет та журналів.

Значна кількість різноманітних документів державних і партійних органів зосереджена у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) – "Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (Ф. 1), «Наркомату освіти» (Ф. 166), «Відділу управління» (Ф. 177), «Комітет в справах друку при Раді народних комісарів УСРР» (Ф. 555).

Так, великий масив документів з теми перебуває у фонді Народного комісаріату освіти УСРР (ф. 166), який опікувався питаннями культури в радянській Україні. У цих фондах містяться декрети й постанови РНК УСРР, протоколи засідань, бюлетені відділів НКО УСРР, постанови та проекти постанов ВУЦВК, РНК УСРР, Наркомосу, накази Центрального управління друку, доповідні записки тощо.

В архівних документах фонду Комітету у справах друку (Ф. 555) містяться: а) протоколи засідань Комітету у справах друку та витяги з протоколів; б) директивні листи та циркуляри Комітету до видавництв та редакцій; в) звіти та виробничі плани редакцій та видавництв; г) відомості про склад кореспондентів та редакцій; д) листування Комітету з РНК УСРР та РНК СРСР, ЦК ВКП (б) та ЦК КП (б) У, їх підрозділів з питань в діяльності преси.

У фондах державного архіву Харківської області (ДАХО) використано радянські та партійні документи 1920-х років про становище преси – Харківського губвиконкому (Ф. 203), Харківського окружного виконавчого комітету рад робітничих і селянських депутатів (Ф. 845), Куп'янського окружного комітету КП(б)У (ф. 3), Харківського окружного комітету КП(б)У (Ф. 5), Харківського губернського відділу народної освіти (Ф. 820). Архівні документи відображають цілісну картину розвитку періодичної преси не тільки в харківському регіоні, а й в цілому по Україні.

Привертають увагу документи (Ф. 203) Харківського губернського виконавчого комітету робітничих, селянських і червоноармійських депутатів про роль комуністичної партії в реформуванні радянського апарату на

місцях. В документах фонду також зберігаються постанови партійних конференцій, пленумів, засідань бюро партійних органів, бюлетені інформаційно-інструкторського підвідділу, звіти, доповіді, довідки.

Окремі відомості про пресу Харкова з досліджуваної теми містяться в статистичних виданнях СРСР: «Печать СССР за 50 лет(1917 – 1967)»[113], «Печать СССР за 40 лет(1917 – 1957)»[112], «Печать Советского Союза: Цифры и факты» [111].

Отже, джерельний ресурс дисертаційного дослідження є достовірним і репрезентативним для неупередженого дослідження харківської періодичної преси 1920-х рр. як важливого чинника у національно-освітньому розвитку України.

* * *

Аналіз аналітичних розвідок та джерел з теми культурно-освітнього розвитку УСРС за матеріалами харківської газетної періодики 1920-х рр. дав змогу з'ясувати, що ця тема досліджувалася фрагментарно. Нині не існує узагальнюючої і цілісної праці, присвяченої зазначеній проблемі.

Джерельна база, яка є репрезентативною, складається з матеріалів понад 300 харківських газетних видань та різномірних маловідомих архівних документів, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Харківської області.

РОЗДІЛ II ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ

2.1. Становлення радянської харківської газетної періодики

Першою періодичною газетою у Харкові був «Харьковский еженедельник» ще з 1812 р., який видавали Лангнер і К. Нельдеген [445, с.43-44]. Тираж щотижневої російськомовної газети – 600 примірників. Першим же двомовним часописом (російською і українською мовами) у Харкові, а також в Україні був громадсько-політичний журнал-місячник «Украинский Вестник» (1816 – 1819 р.). «Гідним відродженням підросійської України», «першим органом українства» так у статті «Початки української публіцистики» називає львівський вчений В. Щурат цей часопис [441]. Слід зазначити, що впродовж ХІХ ст. в Наддніпрянській Україні гальмуються будь-які прояви культурного відродження, відбувається заборона українського слова в Росії. Зокрема, були видані Валуєвський циркуляр (1863 р.) і Емський акт (1876 р.). І лише після проголошення маніфесту від 17 жовтня 1905 р. з поживанням українського суспільного руху і українського духовного життя почався злет української періодики, в тому числі харківської.

На початку ХХ ст. професор Харківського університету Д. Багалій в ґрунтовній праці «Заслуги Харківського університету в справі розвитку місцевої журналістики» [137, с. 2.] та дослідження з історії міста Харкова в розділі «Історія харківської журналістики» [450] відзначив провідну роль вчених Харківського університету в становленні преси в Харкові, а також в Україні.

В 1915 р. в Харкові планувалося заснувати декілька українських часописів, однак ці плани втілити не вдалося. У першому випадку редактор-видавець Н. Д. Паночині звернулася до губернатора 2 квітня 1915 р. з

клопотанням про дозвіл на видання ілюстрованого громадсько-літературного й економічного журналу-тижневика «Одгуки». Редакція тижневика планувала вміщувати на його сторінках статті на громадські теми, наукові розвідки, белетристичні твори, нотатки з питань економіки й кооперативного руху, поточну хроніку, бібліографію, ілюстрації. Але губернатор визнав це клопотання «не подлежащим удовлетворению». Редактор-видавець І. М. Вільгельмін щомісячного журналу «Основа» планував охопити матеріали щомісячника різноплановою тематикою внутрішнього і міжнародного життя, зокрема висвітлювати культурні проблеми, літературознавчі новини. Але в канцелярії губернатора було вирішено залишити це клопотання «без руху» [549, с. 54].

Переломним періодом у процесі відродження та функціонування періодичних видань Харкова стала українська національно-визвольна революція 1917–1921 рр. В період Центральної Ради, Гетьманату та Української Народної Республіки засновуються нові українські видання, зростає потенціал національної преси.

На початку 20-х років XX ст. на території України утверджується радянська влада, якій довелося розв'язувати завдання, пов'язані з суспільно-політичним, економічним, соціальним і культурним розвитку УСРР. Зокрема, усвідомлюючи важливість періодичної преси в радянському будівництві в грудні 1919 року на VIII конференції РКП(б) в резолюції «Про Радянську владу на Україні» зазначалося, що успіх національної політики більшовиків залежить від діяльності преси [96].

На початку 20-х рр. XX ст. ЦК РКП (б) ухвалив ряд постанов про пресу, які розповсюджувалися і на УСРР: циркуляр ЦК РКП (б) «Про програму місцевої газети» (4 квітня 1921 р.), циркуляр ЦК РКП (б) «Про періодичну пресу» (20 лютого 1922 р.), «Про постановку місцевої періодичної преси» (1 березня 1922 р.), «Про пресу і пропаганду» (2 квітня 1922 р.).

У квітні 1923 року на XII з'їзді РКП(б) проголошено курс на коренізацію, що суттєво вплинула на суспільно-культурне життя Радянської України, у тому числі на розвиток преси. В Україні політика коренізації здобула назву «українізація», що мала сприяти зміцненню радянсько-більшовицької системи в Україні. Радянська влада надавала великого значення періодичній пресі як важливому засобу впливу на свідомість населення. Тому з 1921 року ЦК РКП (б) створює у складі агітаційно-пропагандистського відділу підвідділ преси для систематичного контролю над періодикою. З 1925 року Відділ друку ЦК КП(б)У для інструктування працівників місцевих видань видає в Харкові журнал-місячник «Червона преса». Мета його – систематичне керівництво періодичною пресою, розвиток робітництва, покращення умов газетної й журнальної роботи та забезпечення її чіткої партійної лінії [59, с.25-26].

Проблеми становлення радянських періодичних видань Харкова в 20-х рр. XX ст. розв'язувалися в нерозривному зв'язку із завданнями політичного, соціального, культурного розвитку тогочасного суспільства. Так, поступово почався процес піднесення радянської національної культури та новий етап розвитку української преси. Зокрема, політику українізації висвітлювали практично всі українські газети та часописи того періоду. Чимало матеріалу вміщено на сторінках харківських газет щодо перешкод на шляху реалізації політики коренізації – брак коштів, учителів з українознавства, книжок, нестача приміщень для освітньої роботи, неписьменність серед більшості населення України тощо.

Більшовицька політика коренізації спрямовувалася насамперед на виховання кадрів корінної національності. Більшовицьке керівництво, прагнучи зміцнення своєї соціалістичної бази та підтримки корінного населення, намагалось спрямувати національно-освітній розвиток України в радянське русло. Слід зазначити, що на початку 1920-х років небільшовицька українська періодика практично зникла. Однак з проголошенням курсу на коренізацію справи україномовної преси дещо

покращилися [540, с. 29–35]. Зокрема найбільші зміни відбулися саме у видавничій справі: більшість центральних і місцевих друкованих органів переведено на українську мову, їх кількість постійно зростала. Вже наприкінці 1923 року переважна більшість газет та журналів друкуються українською мовою. Так, у Харкові виходять такі видання, як «Вісті Рад депутатів трудящих УСРР», «Комуніст», «Комсомолец України», «Радянське село», «Культура і побут», «Наука і освіта», «Радянська Україна», «Література і мистецтво», «Література і побут», «Пролетар», «За грамоту», «Колгоспне село», «Кооперативне життя», «Українська сільськогосподарська газета», «Сільськогосподарський пролетар», «Шлях до знання». Всебічне і глибоке вивчення цих видань дає змогу ґрунтовно дослідити тогочасну столичну періодику як чинник культурно-освітнього розвитку України та фактор реалізації політики коренізації.

На сторінках газет регулярно вміщувалися матеріали про труднощі на шляху українізації тогочасного суспільства та про заходи директивних органів щодо їх подолання. Типовою є стаття В. Блакитного «З чого починати українізацію України» [49, с. 64], в якій пропонувалося змінити негативне ставлення частини радянських службовців до української мови. З цією метою слід ухвалити рішення, згідно з яким мав бути визначений термін для вивчення української мови, а також необхідно видрукувати словники та підручники з української мови для підготовки радянських та партійних працівників. На думку автора, україномовна преса, яка отримує матеріал російською мовою, «кустарним» способом перекладає його, не встигає подати інформацію, вимушена в усіх містах України повторювати оголошені події. Крім того, перешкодою для становлення харківських українськомовних газет було те, що українська газетна мова була наповнена русизмами та перекручуванням слів.

За діяльністю періодичної преси як головної ідеологічної зброї більшовиків у боротьбі за «радянізацію» було встановлено пильний контроль з боку партійних органів. Пресу було поділено за напрямками: радянська,

партійна, комсомольська, профспілкова, кооперативна тощо. Основними ознаками за принципом розповсюдження – регіональна або місцева, за тематикою – політична, світська, релігійна.

Впродовж 1920 – 1921 рр. у Харкові газети розповсюджувалися серед радянських установ, робітничих і партійних комуністичних осередків, червоноармійських частин, видавництв, розклейкою по місту. Газета «Комуніст» за рік у Харкові видала 100655 номерів, «Пролетарій» – 131523, «Селянська біднота» – 15603, «Вісти» – 35606, «Укроста» – 25486 та інші. Загалом по Харкову впродовж 1920 – 1921 рр. розповсюдили 650.958 газет, з яких центральних 235030 та місцевих харківських – 415928[78, с.3]. З 16 по 31 травня 1921 р. по Харкову 12067 газет[78, с.14].

У зв'язку з паперовою кризою 1921 р. тираж газет по Харкову був невеликим. Наприклад, газета «Вісти» як офіційний орган ВУЦВК розподілявся так: 50 % – місту, 50 % – повіту, «Комуніст» відповідно 45 % і 55 %, «Селянська біднота» – 10 % і 90 %, «Пролетарій» – 50 % і 50 %[78, с.34].

В 1922 році українською мовою газети поширювалися: Київщина – 22 назви, Харківщина – 20, Полтавщина – 7, Катеринославщина – 3, Поділля – 2, Херсонщина – 2.

З наведених даних видно, що з перенесенням столиці УСРР з Києва до Харкова кількість столичної преси досить швидко зростає, і мобілізує сюди провідні культурно-творчі сили [363, с.7].

З утвердженням радянської влади в Україні відбувається процес формування контролю над усіма виданнями [21, с.142]. Так, у січні 1919 р. в м. Харкові створено Всеукраїнське державне видавництво, яке в березні було підпорядковане Всеукраїнському Центральному Виконавчому комітету (ВУЦВК) [94, с. 24]. 20 грудня 1919 р. на засіданні Всеукраїнського революційного комітету було прийнято рішення про створення відділу друку та пропаганди, який 6 січня 1920 р. розпочав свою роботу в Харкові [505, с.215], а 21 січня 1920 р. на його базі був створений Всеукрдержвидав (ВДВ)

при ВУЦВК [5, с.84]. Цей орган був центральним видавничим органом ВУЦВК та об'єднував усі партійні, державні та військові видавництва України. Всеукрдержвидав мав право розподіляти папір, відкривати та закривати видавництва. ЦК КП(б)У для контролю за агітаційною та пропагандистською роботою партії через пресу створив Відділ друку та відділ агітації і пропаганди (Агітпроп). Головою колегії Всеукрдержвидаву було обрано В. Еллана-Блакитного, який одночасно був і головним редактором газети «Вісти ВУЦВК» [27, с. 115].

5 травня 1922 року Оргбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення про створення Головного управління у справах преси, що поклало початок діяльності цензурних органів в Україні. До створення Головліту відповідальність за цензуру покладалася на органи ДПУ [50, с.84]. Дозвіл на друкування продукції, як періодичних, так і неперіодичних видань, реклам, афіш, плакатів, програм тощо. видавався лише Головним управлінням у справах преси [23, с. 20].

З 13 лютого 1919 р. газета «Вісти» виходила під назвою «Известия Киевского Совета Рабочих Депутатов» українською та російською мовами, а з 1 квітня 1919 р. газета стала органом ВУЦВК і відтоді випуск відбувався двома окремими двомовними виданнями з російською і українською мовами. В січні 1920 р. після денікінської окупації «Вісти» відродилися в Харкові, але через відсутність україномовних журналістів виходили російською мовою [69, с.9], на той час в Україні складно було знайти хоч б 5 – 7 українських журналістів [170]. З 28 травня 1920 р. газета видається українською мовою за редакцією В. Блакитного (справжнє прізвище Елланський), який керував нею майже п'ять років [69, с.9]. Відомий український поет, колишній боротьбист Василь Михайлович Блакитний (справжнє прізвище Елланський), як керівник державного видавництва та центрального друкованого органу уряду, чимало сприяв її популярності, підвищенню інформативності та змісту. Так, висвітлюючи політику українізації, газета «Вісти ВУЦВК» друкувала чимало статей, присвячених

українському питанню. В ній були широко представлені українська наука, освіта, література і мистецтво. Видання стало загальноукраїнською масовою газетою, її тираж за 2 – 3 роки зріс до кількох десятків тисяч [286]. Газета також розповсюджувалася за кордоном [6, с.1].

6 лютого 1922 р. Пленум ЦК КП (б)У, з метою витіснення української контрреволюції, якою нібито була охоплена національно-культурна сфера України прийняв рішення про перетворення «Вістей» в орган ВУЦВК, які мали стати великою масовою газетою з хорошою інформацією, добре підібраним штатом та бути ідейним знаряддям комуністичного впливу [105].

14 квітня 1922 року Політбюро ЦК КП(б)У затвердило план видання «Вісти ВУЦВК». Згідно з яким, газета мала стати центральним друкованим органом пропаганди комуністичної ідеології українською мовою для України та закордону. Видання мало друкувати оригінальний матеріал з питань радянського будівництва, економічного відродження, культурного, робітничого та місцевого життя України. Найважливіше завдання газети: «ідеологічно полонити інтелігентні кола української дрібної буржуазії, для робітників і незаможних українців по мові дати трибуну для політичної і культурної роботи, висвітлити для них життя центральних органів влади УСРР» [8, с.15], а також публікувати постанови та декрети ВУЦИКа російською та українською мовами [9, с.1]. Для покращення роботи видання Оргбюро доручив забезпечити газету літературними силами в кількості не менше 3-х осіб [17, с.68].

Слід відзначити, що у Харкові з 1 листопада 1922 р. Центральний відділ розповсюдження преси припинив видачу безкоштовних газет [31, с.95], окрім газет, журналів та книг агітаційного характеру [32, с.6]. В річному звіті підвідділу преси ЦК КП (б) У за 1922 рік зазначено, що з весни в діяльності періодичних видань почалася криза. Її причинами було те, що газети переведено на самоокупність, нестача бюджетних коштів для паперу та для розрахунку за друкування газетних видань, перехід від безкоштовних газет до платного їх продажу. В зв'язку з цим газети масово закривалися [57,

с.7]. Брак співробітників, паперу, коштів для розрахунку з друкарнею та агентством РАТАУ змусили редактора газети «Вісті ВУЦВК» В. Блакитного подати відповідний рапорт та призупинити випуск газети на 3 дні [56, с.85]. У зв'язку з катастрофічним фінансовим становищем газети «Вісті ВУЦВК», редакція зверталася до Президії ВУЦВК за фінансовою допомогою у розмірі 3579877 руб. [10, с. 21]. Згодом, ЦК КП (б) У навіть звернувся до ЦК РКП(б) з проханням підтримати українську пресу [46, с. 71].

На січень 1922 року на території України із 83-х газет 43 з них припинили своє існування [57, с.7]. І лише з осені 1922 року сталися зміни на краще для преси УСРР. Кількість газет невинно зростає, їхній тираж з травня по грудень 1922 року зріс на 400%. У Харкові щоденний випуск газетних видань збільшився від 7 до 10 тисяч примірників [57, с.10]. Із 124-х журналів, які виходили в Україні, 84 з них видавалися в Харкові [100].

Загалом, можна констатувати, що становлення радянських харківських газет на початку 1920-х рр. відбувалося за вкрай несприятливих умов для розвитку видавничої справи. Економічна криза, зубожіння населення, брак належних ресурсів і паперу, розлад системи друкування, недостатня кількість українських культурних робітників, ідеологічно споріднених з радянською владою [286]. Зокрема, цілковита відсутність паперу в Харкові унеможливлювала випуск навіть центральних газет. Великі запаси паперу знаходилися на Зміївській фабриці (Харківська губернія). У зв'язку з чим ВУЦВК прийняв рішення про негайну доставку паперу до Харкова [1, с.52], згідно з цим рішенням 5000 пудів паперу мали розподілятися лише Держвидавом [1, с.124 а], який з огляду на брак паперу неодноразово звертався до ЦК КП(б)У з проханням зменшити тираж газети «Комуніст» втричі [21, с.343], а газету «Пролетарій» взагалі закрити [3, с.11]. Також перешкодою на шляху видання в Радянській Україні якісної газети була відсутність такої у Харкові [170]. Надзвичайно важливою для багатьох газет проблемою була якість друкарської продукції, адже Харків ніколи не був поліграфічним центром. Так, редакція газети «Вісті ВУЦВК» в 1921 р.

зазначала, що газета виходить через 2–3 дні, наклад не відповідав запитам, перекручувався матеріал. Так, на початку 1921 року, наклад «Вістей» був 800 примірників, а пізніше зменшувався й до 400 [268]. В той же час газета «Комуніст» виходила регулярніше, але читати її було неможливо через неякісний друк. Така ж ситуація була і з газетами «Пролетарій» та «Селянська біднота». У зв'язку з цим уряд вирішив звернути увагу на розвиток поліграфії в Харкові, адже друкарська справа в столиці України мала стати першочерговою справою для Радянської України [179]. Ще однією проблемою в розповсюдженні харківських газет була несвоєчасна доставка періодичних видань до читачів. Часто газети затримувалися при відправленні і доставці на пошті [39, с. 5].

Найпекучішим питанням для харківських газет, була справа їх самоокупності. Так, в 1920 р. у Харкові видавалося лише 5 газет: «Вісти», «Комуніст», «Пролетарій», «Южный Гудок» та «Селянська правда». Крім того, планувалося видавати робітничу газету за зразком «Рабочей газеты», але через брак бюджетних коштів випуск її не був здійснений. За даними провідних газет Харкова тиражі періодичних видань розподілялися таким чином: «Комуніст» – 23 тис. прим. (з них 9 тис. передплатою), «Вісти». – 9 – 10 тис. (майже цілком обов'язкова передплата), «Пролетарій» – 8 тис. прим. (з них 6 тис. передплатою). Тому в деяких харківських газетах було організовано власні експедиції [388, с. 62 – 63]. 14 квітня 1922 року Політбюро ЦК КП (б) У визнало за необхідне покращити роботу газети «Вісти ВУЦВК» та доручило Оргбюро забезпечити видання відповідними літературними силами, а ВУЦИКу довести тираж газети «Вісти ВУЦВК» до тиражу газети «Комуніст» [7, с.16].

Найважливіший чинник збільшення тиражу, а, отже, і рентабельності радянських газет, полягав у підвищенні інформативності та змісту періодичних видань, інформація яких мала забезпечити попит робітників і селян. Зміцнення радянської періодики відбулося в два етапи. Згідно з партійними настановами, перший етап – це матеріальне зміцнення преси,

покращення її матеріально-видавничої бази. Треба було також розв'язати проблему просування газети серед різних верств населення. Другий етап – боротьба за різке підвищення якості друкованого слова. Перед редакціями газет ставилося завдання систематично, активно і вдумливо допомагати трудящим будувати на місцях нове радянське життя. Насамперед вимагалось від них підвищення ідейно-політичного рівня газет, активності їх редакцій у виборі актуальних тем і питань та поглибленій і принциповій їх розробці [537, с. 31].

У 1920 – 1921 р. в УРСР видавалися лише 7 – 10 україномовних газет, причому більшість з них мала половину сторінок, надрукованих по-російському [562, с. 41], з яких щоденно у Харкові лише виходило 4 – «Вісти», «Комуніст», «Селянська біднота» та «Боротьба» [2, с. 28].

12 липня 1922 року Оргбюро ЦК КП(б)У звертається до ЦК РКП з проханням виділити бюджетні кошти на випуск масової робітничої газети у всеукраїнському масштабі у столиці України, адже така необхідність в ній існувала давно [56, с. 16 а]. Крім того, губернські газети для селян у Харкові видавати заборонили, натомість пропонувалося замінити їх популярним центральним органом [4, с.44].

Також відділ друку ЦК КП (б)У, затверджуючи перспективний план роботи періодичної преси, поставив за мету одним із пріоритетних завдань українізовувати газети та створити в Харкові центральне робкорівське об'єднання для керівництва робкорами та сількорами [58, с. 10].

Таблиця 2.1

**Кількість газет, що виходили на території України
(станом на 1 лютого 1923 року)**

<i>№ п/п</i>	<i>Мовний критерій</i>	<i>К-ть (шт.)</i>	<i>К-ть (%)</i>
1	Україномовні	10	15, 4
2	Двомовні	6	9, 2
3	Російськомовні	49	75, 4
Всього		65	100

Із загального тиражу 385 тис. примірників понад 80% припадало на російськомовні газети. Україномовні газети призначалися для сільського населення [61, с. 6]. Зі всіх газет лише селянських виходило 9, з яких 8 були україномовні. Кількість читачів-селян була надзвичайно низькою, лише 1 газета на 1 тис.чол. [12, с.128].

Розвиток україномовних періодичних видань Харкова ускладнювалося тим, що частина їх редакторів чинила опір політиці коренізації. Найбільш розповсюдженою думкою було те, що українською мовою можна видавати лише селянську газету, оскільки чистою ідеологія може зберегтися лише в російській газеті. На з'їзді редакторів газет редактор сталінської газети «Красное знамя» Г. Марков заявив, що політика українізації преси призведе до того, що через 3 – 5 років в Україні буде заборонено російську мову [64, с. 62]. В той же час українізації пресі активно сприяли редактор газети «Вісти ВУЦВК» В. Еллан-Блакитний та її відповідальний редактор О. Шумський та заступник редактора журналу «Червоний шлях» Ю. Озерський.

Виконуючи резолюцію X з'їзду КП(б)У, щодо необхідності контролю за розповсюдженням центральних українських газет та збільшення в них кількості матеріалу з української тематики [43, с. 77], партійні та комсомольські органи були зобов'язані передплачувати україномовну пресу серед комуністів та комсомольців. У зв'язку з цим, у Харкові лише за перші 7 місяців 1928 року передплата на «Комуніст» зросла на 64%, а на «Пролетар» у 10,5 разів [66, с. 98; 68, с. 126].

Загалом, на початку 20-х рр. ХХ ст. харківські газети знаходилися у стані глибокого занепаду, як технічного, так і організаційного характеру. Це пов'язано з майже повною відсутністю працівників газетної та видавничої справи, а також недостатньої практики. Проблеми розвитку столичної преси пов'язані також з політичною цензурою та браком коштів. Харківська газетна періодика була не в змозі професійно використовувати матеріали центральних газет та інших видань. В зв'язку з цим, підвідділ преси ЦК КП(б) У почав випускати бюлетень «Неделя», в якому містилися чіткі

рекомендації щодо відповідного оформлення харківських газет та їхніх рубрик: з життя радянських республік, про пресу, важливі декрети і т.д. [54, с. 7].

Слід відзначити, що в період становлення радянської періодики, редакції газет часто через брак коштів, паперу, банкрутство, цензуру були змушені призупинити свій вихід.

2.2. Розвиток періодичної преси Харкова

З середини 1920-х рр. видавнича справа в Україні, в тому числі в Харкові значно покращилася. Почала виходити велика кількість газет та журналів, збільшилися їх тиражі, змінилася типологія преси, розповсюджувалася іншомовна періодика. Розповсюдження радянських друкованих видань завжди вважалося одним із першочергових завдань комуністичного режиму, для реалізації якого виділялися систематично кошти. Харківська періодична преса мала бути інструментом через який посилювався комуністичний вплив на маси.

Одним із пріоритетних завдань в розвитку столичної преси було також поліпшення якості випуску газет, збільшення числа передплатників, залучення селян і робітників до діяльності газет, покращення роботи робітничого руху. Столична харківська преса мала бути зразком для провінційної періодики, оперативно подавати інформацію, мати різні відділи та жанри. На шляху розвитку харківської періодичної преси було чимало труднощів. Газетна мова була складною та не цілком зрозумілою для читача. В радянській пресі зазначалося, що професійних журналістів було надзвичайно мало, мова більшості газет «дубова» і для подолання цих проблем потрібно відкрити курси журналістики [250].

З метою покращення фінансового становища харківської преси 17 листопада 1923 р. на засіданні Малої Президії ВУЦВК, редакція «Вістей» звернулася до губвиконкому з проханням видати розпорядження стосовно

друкування в газеті об'яв, публікацій про загублені документи тощо від усіх харківських установ, а також видати наказ про обов'язкову передплату газети «Вісти» всіма сільрадами, комендантами будинків та волвиконкомами Харківщини [79]. Так, згодом на шпальтах центральних харківських видань починає міститися інформація з анонсами, рекламою, з оголошеннями про втрачені документи, про передплату періодичних видань, друкувалися листи до редакції, прогноз погоди, статистичні звіти.

На початку 1924 р. в Харкові українською мовою виходили «Вісти», «Селянська правда» та 5 – 6 окружних селянських газет низької якості [12, с. 61]. 12 червня 1923 року комісією ЦК КП (б) У з національного питання було вирішено видавати українською мовою всі сільські газети з українським населенням в округах [41, с. 49]. З наведених даних видно, що українізація преси мала характер «селянізації», адже розвиток газет загалом відбувався для сільського населення, в той час як у містах переважна більшість газет була російськомовними. Слід зазначити, що на початку реалізації політики українізації в періодичних виданнях тиражі провідних харківських газет помітно знизилися. Так, тираж україномовного «Комсомольця України» в 1925 р. зменшився з 13 до 4,5 тис. примірників [63, с. 26], надзвичайно складним було становище газети «Комуніст». 16 червня 1926 р. тираж українізованого «Комуніста» зменшився з 70 до 36 тис. примірників [76, с. 4-5]. Отже, у зв'язку з тим, що україномовні газети стали збитковими, в 1926 – 1927 рр. для поліпшення стану фінансового стану харківських газет виділено:

Таблиця 2.2

Фінансування харківських газет (станом на 1926 р.)

<i>№ п/п</i>	<i>Назва газети:</i>	<i>Кошти (в крб.):</i>
1	«Комуніст»	200 тис.
2	«Вісти ВУЦВК»	200 тис.
3	«Комсомолец України»	120 тис.
4	«Радянське село»	180 тис.

А також менші суми на інші україномовні видання [42, с. 12-14]. Незважаючи на те, україномовна преса розповсюджувалася мляво у великих містах, зокрема у Харкові впродовж 1927 року тираж українізованої газети «Комуніст» зменшився у 5 разів [76, с. 4-5].

В рамках українізації були здійсненні заходи щодо покращення кваліфікації працівників україномовних газет. В лютому 1925 р. харківська газетна преса докладно інформувала читачів про перші українські курси журналістів. Головним їхнім завданням було підвищити кваліфікацію газетних працівників та залучити нові сили до лав української журналістики. На курси було запрошено кращих лекторів-викладачів Харкова [211]. В травні 1925 р. відбувся перший випуск курсів української журналістики. Тогочасна харківська преса містила багато публікацій про цю подію. Повідомлялося, що курси випустили 34 газетних працівника. Представник харківської редакції «Вістей» Ф. Таран з цієї нагоди запропонував створити інститут журналістики в Україні [276].

В 1926 р. з метою підготовки журналістських кадрів рішенням ЦК КП(б)У при Комуністичному університеті імені Артема було організовано факультет журналістики. На редакторську роботу повернули окремих комуністів – колишніх журналістів. Багато газетних працівників пройшли курси перепідготовки при ЦК КП(б)У. А у вересні 1928 р. ЦК КП(б)У розробив і здійснив нові заходи для поліпшення якісного складу редакторських кадрів. Було організовано періодичні курси газетних працівників, при редакціях – інститути практикантів з робітничих і селянських кореспондентів [468, с. 71]. Згодом, Комітет у справах друку при РНК УСРР оголосив прийом слухачів до газетно-книжкового технікуму. Технікум мав готувати працівників преси, видавництва та книготоргівельних організацій середньої кваліфікації [40, с. 178].

В лютому 1925 р. у Харкові проходила I Всеукраїнська нарада редакторів, на якій повідомлялося, що за рік загальний тираж україномовних газет потроївся (з 380 тис. до 956 тис.). За підсумками наради, було вирішено

взяти курс на розмежування газетних видань за професійними та певними соціальними ознаками, а також перевести селянські газети винятково на українську мову [184].

Згідно з політикою українізації головною умовою культурного розвитку міста і села було покращення роботи місцевих газет, насамперед заснування дешевої масової селянської газети. Вона мала слугувати для зв'язку з селянством та містити цікаві матеріали [41, с. 1]. В 1927 р. значно зросла кількість масових робітничих і селянських газет (селянських газет було в 1925 р. – 19, в 1926 – 34 і в 1927 р. – 42; робітничі газети за ці ж роки зросли відповідно з 7 до 14 і до 19). Натомість зникли газети робітничо-селянські, мішаного типу, як за мовою так і змістом. З огляду на те, особливе місце серед радянських друкованих органів посідала масова газета. Крім 10 великих загальнополітичних газет, виходило 79 масових робітничих та селянських газетних видань [247, с. 3].

В 1927 р. виходило 14 газет, найбільшими за тиражем та популярністю набули наступні:

Таблиця 2.3

Перелік найпопулярніших газет (станом на 1927 р.)

<i>№ п/п</i>	<i>Назва</i>	<i>Періодичність</i>	<i>К-ть сторінок</i>	<i>К-ть літер у числі (тис.)</i>
1	«Вісти ВУЦВК»	щоденна	4-6	250
2	«Комуніст»	щоденна	4-8	266
3	«Комсомолец України»	щоденна	6	125
4	«Народний учитель»	щотижнева	8	280
5	«Пролетар»	щоденна	8	137
6	«Харківський Пролетар»	щоденна	4	180

Ці газети друкувалися у двох харківських друкарнях «Комуніст» та «Червоний друк». Завантаженість друкарень доходила майже до 100 %. Для випуску газет та ілюстрованих до них додатків у якісному вигляді було вирішено поліпшити газетну техніку, а устаткування для газетних фабрик замовити за кордону. Також на сторінках харківських видань порушувалося питання про будівництво зразкової газетної друкарні у Харкові [443, с. 11].

За даними відділу преси ЦК КП(б) У радянська газетна справа надзвичайно стрімко розвивалася. Основний читач радянських газет робітник та селянин, яких обслуговували 2 типи друку – робітнича масова та селянська масова газети. Зміст та зовнішній їх вигляд постійно покращувався. Газета стала доступною читачу та значно подешевшала [187, с. 5]. Загалом, газети за своїм цільовим призначенням поділялися на три групи: а) партійні, в яких чітко проводилася партійна лінія; б) масові, які обслуговували населення в умовах нової економічної політики; в) масові робітничі та селянські газети, без партійної приналежності, але ті, що задовольняли попит широких верств робітників та селян [55, с. 29].

Одними з найпопулярніших харківських газет були «Радянське село» та «Селянин Харківщини», які поступово збільшували свої тиражі, долали фінансові труднощі, налагоджували постійний зв'язок з селянським читачем. Це, безперечно, було досягненням харківських селянських газет. Так, за підсумками діяльності редакції газети «Селянин» за 1926 р., її зміст та роботу було визнано відмінною і прийнято рішення перейменувати газету в «Селянин Харківщини» [73, с. 37]. Проте в 1928 р. газетне видання «Селянин Харківщини» зазнало фінансових труднощів у зв'язку з розповсюдженням його вартістю по 15 копійок в місяць за 12 номерів, що було нижче за вартість використаного паперу для газети (один примірник щоденної харківської газети в середньому коштував 40 коп.). Пропонувалося скоротити випуск газети з 3-х разів на тиждень до двох, але це могло негативно відбитися на переплаті друкованого органу. З огляду на те, було вирішено

підвищити ціну видання до 20 коп. на місяць та випускати його 3 рази на тиждень [74, с. 55].

Найбільш характерним проявом зв'язку газет з масовим читачем стало залучення до роботи в них робітничих і селянських кореспондентів (робсількорів) [459, с. 4]. З розвитком харківської періодичної преси надзвичайно широкого розмаху набув робсількорівський рух, який згодом став своєрідною трибуною громадської думки. Робсількори брали активну участь у житті харківських газет та були важливим чинником становлення радянської преси. Зокрема, у досліджуваний період у Харкові нараховувалося близько 10 тисяч позаштатних самодіяльних робітничих кореспондентів, в Харкові видавалося 400 стінних газет, з яких 90 друкованих. Крім того, також у столиці випускалося місячних 70 цехових і три щоденні цехові газети [527, с.12]. Так, харківський «Комуніст» в 1926 р. мав 516 робкорів, з яких готували матеріали українською мовою 216 чол., а решта російською. Зокрема, у березні 1926 р. від 78 столичних позаштатних кореспондентів було отримано 12 дописів українською мовою і 18 російською, в квітні – 18 та 16 [76, с. 4].

Редакції періодичних видань надавали можливість друкуватися робкорам і сількорам у газетах, їх діяльність була важливим зв'язком між робітниками та селянами і газетою. В 1925 р. харківська преса повідомила, що в Україні діє 25 тис. селянських кореспондентів, які своїми дописами в газетах висвітлювали найактуальніші проблеми життя трудових колективів фабрик, заводів, цехів, районів, сел та хуторів [293]. Однак серед повідомлень сількорів траплялися і неправдиві свідчення. Так, в 1926 р. у харківську газету «Праця» було надіслано 6856 листів з села, з них 800 відправлено на перевірку. Слід також відзначити, що позаштатні кореспонденти зазнавали адміністративних переслідувань за критику номенклатурних працівників, а справу двох сількорів навіть було передано до суду. Як бачимо, партійні директиви про уважне ставлення до селянських дописів на практиці не завжди виконувалися [72, с. 157].

Разом з тим, у тогочасній харківській пресі можна знайти чимало свідчень досить високого авторитету робсількорів та їхній значний вплив на розвиток періодики. Так, на сторінках харківських видань навіть звучали заклики про створення україномовного журналу для сількорів, головним завданням якого було виховувати кадри нових радянських журналістів [295]. В 1927 р. відділ преси ЦК КП(б)У ухвалив видавати у Харкові журнали «Робкор України» при газеті «Комуніст» [67, с. 1] та «Сількор України», які з 3 травня 1928 р. припинили своє існування як самостійні видання і об'єдналися в новий журнал «Робсількор». Ця подія стала помітним явищем для харківського робкорівського руху. Якщо в 1927 р. у Харкові було 200 редколегій багатотиражок, то у 1928 р. вже 300, які об'єднували навколо себе понад 5000 робкорів [380, с. 8]. Згодом, журнал «Робсількор» став центром керівництва робсількорівським рухом в Україні. В 1929 р. тираж цього часопису складав 6000 примірників, з яких 600 розповсюджувалися на Харківщині, з них по місту – 451, а в окрузі – 149. За допомогою столичної партійної організації її друкованим органом став «Комуніст» [76, с. 5].

Зазначимо, що наприкінці 1920-х рр. кількість центральних радянських газет в Україні суттєво не змінюється: 28 газет виходили впродовж 1928 – 1929 рр. та 30 газет в 1930 р. [29, с. 9].

У досліджуваній період широко практикується і такий специфічний тип преси – друковані стінні газети, які стихійно виникали майже на кожному підприємстві і на селі. Вони були великого формату і друкувалися з одного боку паперового аркуша, їх розклеювали подібно до афіш. Більшість з цих газет пізніше стали багатотиражками [122, с. 4]. Так, у Харкові щодня виходили стінні газети тисячами в цехах, установах, школах, клубах, театрах. Перша щоденна стінна газета у Харкові побачила світ на заводі «Серп і молот» [558, с. 4]. Найбільше їх було саме у Харкові – 100. Наприклад, на заводі «Електросила» стінні газети виходили щодня, а іноді, навіть, друкувалися у друкарнях [185]. В 1926 р. переважна їх більшість була українізована [62, с. 62]. Стінні газети Харкова переважно призначалися для

селянства, найчастіше випускалися в період сільськогосподарських кампаній. Велику увагу приділяли зовнішньому вигляду стіннівки: шрифт великий, її розмір напіввояльний, тираж – 2 тис. примірників. Так, за вересень 1922 р. у Харкові вийшли стінні газети «Наш посев» – 6 номерів накладом 12 тис. примірників та «Сельская жизнь» – 7 номерів – 14 тис. Випуск стіннівок відбувався переважно у неділю [54, с. 70]. Перед редколегіями стінних газет ставились єдині вимоги щодо їхньої тематики та оформлення. Згідно з вимогами редколегія стінгазети повинна звертати увагу на стан підприємства, виконання виробничих програм, виплату зарплати, взаємовідносини між заводоуправлінням та завкомом. Її сторінки мали заповнюватись головним чином питаннями життя заводу і побутом робітників. Можна констатувати, що вже у цей час у всіх містах України не було підприємства чи установи, де б не існувало стінгазети. За підрахунками автора, навколо стінних газет зосереджувалося понад 70 тис. самодіяльних кореспондентів. У середині 20-х рр. містами України прокочується організована відділами агітації та пропаганди партійних організацій хвиля різного роду виставок, конкурсів, оглядів стіннівок. У Харкові основною метою подібної виставки стала «...перевірка стінгазет району щодо виконання ними поставлених виробничих завдань» [552, с. 34-36]. Однак, згодом стінна газета втратила своє значення як неформального прискорювача робітничо-селянської ініціативи, була повністю підпорядкована партійно-радянському контролю. Важливе місце в діяльності партійних і радянських органів відводилося розповсюдженню періодичних видань. Питання про збільшення тиражу харківських газет було постійним на засіданнях бюро окрпарткому та його пленумах. Так, на засіданні бюро Куп'янського окрпарткому в 1926 р. повідомлялося, що газета поступово завойовує авторитет серед селянства. Редакції харківських газет спромоглися організувати їхню роботу таким чином, щоб вони зацікавили селянство та набули масового характеру. Головним завданням селянських харківських

газет стало збільшення тиражу, своєчасне реагування редакціями газет на дописи сількорів [72, с. 157].

Слід зазначити, що наприкінці 1920-х рр. потенціал україномовної преси помітно збільшився, її кількість стрімко зростала, українізовувалися російські видання. Українська радянська періодика, уперше за роки радянської влади, увійшла в повсякденний побут широких верств населення України, стала справді засобом популяризації української культури, особливо серед селян. Якщо тираж харківської газети «Комуніст» у 1930 р. складав 122 тисяч примірників, а газети «Вісти» та «Пролетар» мали накладі відповідно 90 і 79 тисяч примірників, то газета «Радянське село» виходила тиражем 600 тисяч примірників. Це означало, що наймасовішим споживачем преси було селянство [555, с. 68].

З метою підвищення статусу газети «Радянське село» в липні 1925 р. ЦК КП(б) У своїм рішенням реорганізував її в республіканську газету – орган ЦК КП(б) У з перенесенням видання у Харків не пізніше 15 серпня 1925 р. [60, с. 103]. У перші місяці харківського періоду тираж газети становив 165 тисяч примірників. Щодня до її редакції надходило близько 500 листів. Часто на сторінках «Радянського села» виступали Г. І. Петровський, В. Я. Чубар, М. О. Скрипник, П. П. Любченко, П. П. Постишев та інші діячі партії та уряду УСРР [536, с. 85].

У вересні 1925 р. за постановою ЦК КП(б)У було українізовано 7 харківських газет, які друкувалися «місцевою мовою», а також було узгоджено випуск нових газет українською мовою [150]. Як свідчить аналіз, з 1923 р. більшість газет друкувалися українською мовою.

Для розповсюдження і забезпечення населення періодичною пресою у Харкові було відкрито 3 районних та 1 центральний магазини, а також мережу кіосків преси [54, с. 4].

Новим явищем в розвитку преси стало зародження радіо-газети у Харкові, яка мала виняткове значення для інформування населення, адже була значно економнішою та оперативнішою. Тижнева програма на радіо-

станції складалася з щоденної робітничої газети «Пролетар», селянської газети «Радянське село», «Комсомолец України», «Червоноармієць», «Піонер», «Кооперативна газета» [266, с. 3].

Найбільш популярними харківськими центральними газетами були «Вісти ВУЦВК» та «Комуніст». Ці видання за кількістю опублікованих друкованих звітних матеріалів та кількістю різних повідомлень посідали перше місце серед українських періодичних видань в УСРР. Звичайно, всі важливі події, які висвітлювалися в московській пресі, також безпосередньо відбивалися у харківських провідних газетах [429, с. 9]. Слід відзначити, що рішенням Президії ВУЦВК від 13 квітня 1921 р. «Вісти ВУЦВК» було ухвалено друкувати виключно українською мовою» [52, с. 72]. Згодом, з 16 червня 1926 р. було українізовано газету «Комуніст». Українізація «Комуніста» стала переломним моментом в розвитку радянського національно-культурного будівництва України. Саме з того моменту швидкими темпами відбувається процес поширення мови і сфери її вжитку в повсякденному житті. Яскравим свідченням того, як швидко відбувався процес українізації можна прослідкувати на прикладі збільшення тиражів газети «Комуніст»: з 28000 примірників в середньому за 1926 – 1927 рр. до 430000 примірників в 1932 р., тобто більше, ніж в 15 разів [448, с. 153]. Тогочасне керівництво УСРР констатувало, що українізація «Комуніста» стала одним з найсприятливіших факторів в справі переведення в життя національної політики партії, охоплення її впливом широких українських робітничих та селянських мас, радянського будівництва української культури. Перед партією ставилося завдання впродовж 1926 року довести тираж «Комуніста» принаймні до 75 тис. примірників [42, с. 12-14]. Проте, одразу після українізації цього друкованого органу його наклад мав такий вигляд:

Таблиця 2.4

Тираж «Комуніста» протягом 1926-1928 рр.

<i>Період</i>	<i>Тираж</i>
1926 р.	36 тис. прим.
Вересень 1927 р.	24 тис. прим.
Січень 1928 р.	28 тис. прим.
Березень 1928 р.	40 тис. прим.
Червень 1928 р.	48500 прим.

Щодо Харкова, то тираж «Комуніста» був таким: до українізації – 20600, липень 1926 р. – 11250, липень 1927 р. – 4315, липень 1928 р. – 6000, травень 1929 р. – 12405 примірників. Крім того, 2000 його примірників розповсюджувалися в місцевій роздрібній торгівлі. Отже, харківський «Комуніст» ще не досягнув рівня тиражу, що був перед українізацією [76, с. 4]. Цілком зрозуміло, що на 15 жовтня 1927 р. постанову окружного партійного комітету про збільшення переплати на газету не було виконано. Пропонувалося провести спеціальні наради з партійцями та позапартійними на великих підприємствах, де спостерігалось зниження тиражу газет [74, с. 2]. З огляду на те, одним із найважливіших завдань харківської газети «Комуніст» в 1929 р. стало висвітлення на сторінках видання партійної, виробничої роботи та життя трудових колективів харківських підприємств. Перед харківськими партійними організаціями ставилося завдання до 1 січня 1930 р. довести наклад «Комуніста» у Харкові до 22000 примірників [76, с. 6]. З метою покращення розповсюдження газет «Комуніст» та «Пролетарій» ЦК КП(б) У пропонував використовувати широку рекламу в газетах, спеціальних листівках та плакатах [55, с. 23]. 9 грудня 1922 р. відбулося засідання пленуму 7-го з'їзду рад Харківщини учасники закликали працівників і селян Харківщини підтримувати газету «Пролетарій». Газету обов'язково повинні були виписувати всі сільради Харківщини [83, с.13].

В зазначений період у Харкові виникли численні пресові видання – газети, журнали, альманахи, бюлетені, інформаційні листки, періодичні збірники. Водночас відбувся процес створення масових політичних, художніх, наукових, технічних та інших журналів. Харківська періодична преса впродовж 1920-х рр. надзвичайно урізноманітнилась. За своїм змістом періодичні видання висвітлювали тогочасні актуальні питання, інформували читачів про розвиток науки, техніки, сільського господарства, освіти, військової справи, мистецтва, діяльності партійних, профспілкових організацій, антирелігійну пропаганду [506, с. 226].

Як свідчить аналіз, наприкінці 1920-х років в республіці помітно починає зростати потенціал радянської української преси. Засновуються нові видання, українізуються російські. З-поміж них виділимо загальноукраїнську масову газету «Вісти ВУЦВК». Крім добре налагодженого інформаційного відділу, в ній були широко представлені наука, освіта, література, мистецтво, бібліографія. Чимало сприяв підвищенню інформативності та змісту газети, її популярності редактор, відомий український діяч і поет, боротьбист Василь Блакитний. Також популярними українськими виданнями, що виходили у Харкові були «Комуніст» та «Селянська правда». Окрім оглядів партійного руху на місцях, сторінки видань містили популярні статті на тему громадсько-політичного та культурно-освітнього характеру. Помітне місце серед них займали проблеми розвитку української мови, освіти, культури [539, с. 36].

У пресовій сфері найбільшим чинником, який гальмував розвиток періодичних видань була постійна нестача кваліфікованих журналістів. Так, в 1926 р. Колегія відділу преси констатувала, що газета «Харківський Пролетарій» не відповідає поставленим вимогам при оформленні газети, якості надрукованого матеріалу та не висвітлює актуальні важливі події. У зв'язку з цими недоліками було прийнято рішення за необхідне змінити редактора газети «Харківський Пролетарій» [430, с. 40]. В 1930 р. Харківська партійна організація відзначала значні досягнення газети «Харківський

пролетарій» в розвитку національно-культурного будівництва та висунула вимогу з 12 березня 1930 р. українізувати цю газету, що свідчило про велику популярність видання серед робітників Харкова [77, с. 16]. Однією з важливих умов роботи газети «Харківський пролетарій» було інформування про хід передплати газети по Харкову [75, с. 116].

У Харкові виходили численні республіканські, обласні, міські, районні та значна кількість багатотиражних газет, як стінні, одноденні, тимчасового характеру та газети, які друкувалися на сторінках інших газет, а також видання виїзних редакцій, спецвипуски та додатки. Слід зазначити, що вирахувати з абсолютною точністю кількість газет Харкова надзвичайно складно у зв'язку з їх частими перейменуваннями, закриттям, об'єднанням, реорганізацією і т.д. Так, наприклад, у Харкові 10 березня 1920 р. вийшла газета «Селянська біднота», редактором якої був згаданий В. Блакитний. З 1 липня 1921 р. газета виходила під назвою «Селянська правда». А в червні 1930 р. це видання перейменоване на «Радянське село».

У зазначений період у Харкові українською мовою друкувалися такі центральні газети: «Виробнича думка»(1928–1932), «Вісти ВУЦВК»(1920 – 1938), «Войовничий безвірник» (1929 – 1933), «Геть неписьменність»(1924 – 1930), «Громадське харчування на Україні»(1925 – 1926), «За грамоту»(1926), «Кіно-газета»(1928 – 1932), «Комсомолец України»(1925 – 1941),«Комуніст»(1921 – 1924), «Кооперативна думка»(1926 – 1928), «Кооперативне життя»(1926 – 1928), «Кооперативний кустар»(1927 – 1929), «Культура і побут»(1924 – 1928), «Листок юнкора»(1927 – 1928), «Література і мистецтво»(1929 – 1930), «Література, наука, мистецтво»(1923 – 1924), «Медицина і гігієна»(1929), «Молоде село»(1921 – 1923), «На зміну»(1925 – 1930), «Наймит»(1927 – 1930), «Народний учитель»(1925 – 1930), «Наука і освіта»(1929), «Незаможник та освіта»(1922), «Оборона»(1929 – 1932), «Пролетар»(1926 – 1930), «Радянське будівництво»(1929), «Радянський статистик»(1924 – 1930), «Селянська правда»(1921 – 1925), «Селянська фінансова стінна газета»(1925 – 1928), «Сільське господарство»(1929),

«Театральні вісти»(1921 – 1922), «Техніка і індустріалізація»(1929), «Трудівниця»(1922), «Українська сільськогосподарська газета»(1922 – 1924), «Червона армія»(1925), «Червоноармієць»(1925 – 1928), «Юний ленінець»(1925). За підрахунками автора, загальна кількість центральних україномовних газет, які видавалися у Харкові налічує 37 назв. Загалом, у Харкові з 1921 – 1925 рр. виходила 131 назва газет. У Києві ж, наприклад, в цей самий період виходило 78 назв, тобто майже вдвічі менше. А в період 1926 – 1929 рр. у Харкові вже виходило 253 назви газет, і це найвищий показник серед міст на території УСРР. Станом на 1 жовтня 1926 р. в УСРР виходило 83 центральних газети, а 1 жовтня – 122. Отже, в період українізації харківська газетна преса помітно зросла, відбувається розширення мережі газет і журналів.

Значне збільшення їх кількості досягнуто завдяки бурхливого розвитку стінних газет. Загалом, 35 стінних газет з одноразовим накладом 127 тисяч примірників були зареєстровані Книжковою палатою [38, с. 92].

У 1925 р. у Харкові виходили 61 український та 12 російських журналів, найпопулярнішими із них був «Червоний шлях», який відзначався високопрофесійним науково-популярним відділом, друкував праці з історії України, щоправда переважно більшовицького спрямування, з марксистської методології, національного питання, державного будівництва. Тут друкувалися відомі політичні діячі: В. Коряк, І. Кулик, М. Скрипник, А. Хвиля, В. Юринець, М. Яворський. Відділ літературної критики містив літературні та театральні огляди, статті про творчість найбільш відомих письменників. Також рецензувалася практично вся книжкова продукція республіки. У кожному числі часопису подавалася розлога хроніка політичного й культурного життя України й світу. Це був найбільш репрезентоване українське періодичне видання 1920 – початку 1930-х років. Припинення виходу журналу «Червоний шлях» означало остаточну ліквідацію плуралізму в пресі й завершення епохи національного розвитку української культури [458, с.135].

Також це був період активного становлення і розквіту української молодіжної та дитячої газетної журнальної періодики. 25 грудня 1922 р. в Харкові, вийшла перша в СРСР щомісячна газета для дітей «Юный спартак» – орган Харківського губкому КСМУ та Харківського міськкому юного спартака. Перші вісім місяців газета мала дві тисячі передплатників, а вже через дев'ять місяців, ставши всеукраїнським виданням, «Юный спартак» видається чотиритисячним тиражем [563, с. 52]. З молодіжних газет у Харкові також видавалися «Красная смена» (1924), «Листок юнкора» (додаток до газети «Комсомолец України») (1927 – 1928), «Молоде село» (1921 – 1923), «Молодой большевик» (1920 – 1922), «Молодой ленинец» (1921 – 1925).

Преса Харкова постійно повідомляла громадськість і про широкий розвиток української журнальної періодики. Безперечно, Харків займав перше місце з розповсюдження журналів на території України. Тогочасна харківська періодика часто містила публікації про передплату періодичних видань. Зокрема, це були невеликі дописи або листи. Якщо на початку 1920-х рр. журнали передплачували здебільшого інституції та організації, то в середині 1920-х рр. переважали передплатники різних станів, професій та поодинокі особи. У досліджуваний період видавалися сільськогосподарські та природничі, наукові, партійні, літературно-наукові та громадські, універсальні та науково-популярні, мистецькі, дитячі, педагогічні та просвітницькі, кооперативні, медичні, професійні, бібліографічні, літературні та інші журнали. Натомість значна частина російськомовних часописів в Україні припиняє виходити [220, с. 2]. Поліпшується якість періодичних видань: зовнішнє оформлення столичних журналів вперше стає кольоровим, починає використовуватися фотографія, різний шрифт та яскраві заголовки. Загалом, періодичні видання Харкова 20-х років були надійними провідниками більшовицької політики серед різних суспільних верств та вікових груп українського населення. Цьому сприяла диференціація самої

преси. Ідейно єдина за змістом, вона поділилася на десятки окремих видань за призначенням [564, с. 155 – 159].

Впродовж 1920-х рр. у Харкові розвивалися і іншомовні періодичні видання. Центральними іншомовними виданнями, які друкувалися у Харкові були:

- болгарською мовою: «Колективіст»(1926 – 1933);
- єврейською мовою: «Соціалістичне село»(1926 – 1933), «Зоря»(1925 – 1941), «Молода гвардія»(1924 – 1936);
- німецькою мовою: «Нове село»(1926 – 1929), «Юнгштурм»(1925 - 1936), «Сходи»(1929 – 1936);
- польською мовою: «До світла»(1927 – 1928).

Так, німецькою мовою з 1925 р. видавався щотижневий листок ЦК КП(б) У «Нове село». З 1926 р. він виходив двічі на тиждень, а з 1929 р. – тричі на тиждень. В 1925 – 1929 рр. (спочатку двічі на місяць, а з 1927 р. як щотижневик) в Харкові друкується орган ЦК ЛКСМУ «Сходи». З 1929 р. по 1936 р. він виходив під назвою «Юнгштурм». У 1928-1933 рр. в Харкові видавався щомісячний журнал з теорії та практики освітньо-виховної роботи «Комуністичне виховання» (в 1928 році мав назву «Виховання і освіта»). Німецьким Центральним бюро при НКО в 1927 – 1933 рр. в Харкові видавався журнал для німецьких дітей в Україні «Сурма». В 1933 – 1937 рр. він виходив бразів на рік як орган ЦК ЛКСМУ та Наркомату освіти України. Для 3 і 4 груп шкіл соціального виховання в 1931 – 1932 рр. в Харкові щомісячно друкувався журнал-підручник «Молодий ударник». З 1926 по 1934 рр. в Харкові видавався антирелігійний двотижневик «Новакраїна». Як орган німецької секції Всеукраїнської спілки пролетарської секції письменників в 1930 – 1935 рр. в Харкові виходив літературний журнал «Швидким кроком» [502, с. 332—333].

Як свідчить аналіз, в 1929 – 1930 рр. кампанія по збільшенню передплати україномовної преси помітно розгорнулася. Внаслідок постійного ідеологічного тиску на членів партії комсомолу, службовців в серпні 1930 р.

тираж «Комуніста» зріс до 152 тис., «Комсомольця України» – до 74 тис., робітничої газети «Пролетар» – до 79 тис., «Радянського села» – до 600 тис. примірників. Крім того, було українізовано ще кілька харківських окружних газет, в тому числі «Харківський пролетарій» [38, с. 92].

З метою вдосконалення діяльності харківських газет організовувалися збори та загальноміські вечори читачів і працівників друкованих органів. Так, на вечорі «Комсомольця України» в 1929 р. обговорювався зміст газети та методи її покращення. У харківській газетній періодиці повідомлялося, що тираж газети «Комсомолец України» по Харкову досяг 7 тис. примірників, тому було поставлено завдання збільшити її наклад до 10 тис. У зв'язку з цим, на найбільших підприємствах проводилися конференції читачів, на яких обговорювалися доповіді редакції газети і пропозиції щодо поліпшення якості газети. Також серед великих підприємств проводилося змагання на найкраще проведення місячника «Комсомольця України» з розповсюдження газети [191].

З розвитком столичної періодичної преси радянська влада встановлює політичну цензуру щодо контролю за діяльністю періодичних видань. РКП (б) ухваливши низку документів про пресу дало змогу цензурним органам контролювати інформаційний простір УСРР. Як свідчить аналіз, наприкінці 1920-х рр. в Харкові, за нашими підрахунками, видавалося понад 300 газет, серед них 159 українською мовою.

Кількісне переважання україномовної преси не супроводжувалося в ній домінуванням національної тематики. З одного боку, газети у цей час перетворились на ефективний інструмент партійно-радянської пропаганди та агітації, які мали інформувати народні маси про партійні рішення та пропагувати виробничі досягнення соціалістичного суспільства. Періодика повністю стала підконтрольною ЦК КП(б)У – всі редактори республіканських, окружних і міських газет були членами партії [517, с.54-59]. З іншого боку, патріотично налаштовані діячі тогочасного керівництва УСРР, українська інтелігенція цілком свідомо використовували пресу для

того, щоб зміцнити відчуття національності у свого народу, прискорити «відродження українського народу». Завдяки українізації українські газети не стали другорядними версіями московських видань, а, навпаки, сприяли появі «самобутнього українського газетного стилю». Наприкінці 1920-х такі газети, як «Вісти», в республіці розповсюджувалися значно краще, ніж московська «Правда». Це було значне досягнення [506, с. 130].

Отже, значно зросли тиражі газет, створюються фабрично-заводські та стінні газети. Масового руху набув робітничий рух. Величезний масив газетних матеріалів дозволяє відтворити конкретику й динаміку процесів культурно-освітнього розвитку 1920-х рр. в Україні. Зазначимо, що харківська газетна періодика не обмежувалася лише інформацією про культурно-освітній процес в УСРР, а й формувала його.

* * *

Отже, загальна характеристика харківської газетної періодики як чинника культурно-освітнього розвитку України дає змогу твердити, що в зазначений період в Харкові за нашими підрахунками, виходило понад 300 періодичних видань. Характерно, що серед них завдяки процесу українізації сформувалася велика кількість україномовних видань різного типу і профілю. Українська газета стає масовою. Значно зросли тиражі газет, створюються фабрично-заводські та стінні газети. Масового руху набув робітничий рух.

Величезний масив газетних матеріалів дозволяє відтворити конкретику й динаміку процесів культурно-освітнього розвитку України 1920-х рр. в Україні.

РОЗДІЛ III ХАРКІВСЬКА ПЕРІОДИКА В УКРАЇНІЗАЦІЇ ОСВІТИ І НАУКИ

3.1 Роль харківської періодичної преси в ліквідації неписьменності серед населення України

Дослідження столичної періодичної преси 1920-х рр. та інших історичних джерел дозволяє висвітлити проблему ліквідації неписьменності серед населення України, яка була окремою ділянкою українізації. З перших років радянської влади на території України правляча комуністична партія, розгортаючи культурне будівництво та прагнучи побудувати нове радянське суспільство, зіткнулося з неписьменністю населення. Для розвитку політичного, соціально-економічного і духовного життя суспільства принципове значення мала ліквідація неписьменності. Вирішення цієї проблеми було одним із першочергових завдань державної політики УСРР. 26 грудня 1919 р. був прийнятий Раднаркомом РСФРР декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення» [102,с.3], а згодом 21 травня 1921 року було ухвалено постанову Раднаркому УСРР «Про боротьбу з неписьменністю», яка була опублікована в пресі. Згідно з постановою все населення Республіки віком від 8 до 50 років, яке не вміло писати або читати, було зобов'язане навчатися грамоті українською, російською або будь-якою іншою мовою. Навчання проводилося безкоштовно. Робітники, які працювали на промислових підприємствах, у дні занять звільнялися від роботи на дві години із збереженням оплати праці. Для подолання неписьменності дозволялося використовувати народні будинки, церкви, синагоги, клуби, приватні будинки та приміщення на фабриках та заводах. Громадяни, які не відвідували школу, притягалися до карної відповідальності [98, с. 120 – 121].

II Всеросійський з'їзд політосвіт (17 жовтня 1921 року, Москва) закликав працівників політосвіти в боротьбі з неписьменністю «проявити

найбільшу впертість, наполегливість та систематичність» [510, с. 166.], також на з'їзді визнавалось, що «Неписьменна людина стоїть поза політикою, її спочатку треба навчити азбуки. Без цього не може бути політики» [511, с.161].

Школи письменності мали навчати не тільки писати й читати, але й забезпечувати політичний вплив на свідомість людей, радянські органи влади цілеспрямовано прищеплювали населенню відданість комуністичній ідеології. Курси відкривалися на фабриках, заводах, у кооперативних, торгових та профспілкових організаціях, технікумах, училищах, гуртожитках, клубах, а також у селах – бібліотеках, школах, сільбудах, хатах-читальнях і навіть комунальних квартирах – всюди, де були неписьменні. Курси працювали в усіх містах, містечках, великих селах і навіть хуторах.

Водночас як у центральній так і місцевій пресі було розпочато кампанію за лікнеп. Як свідчить аналіз впродовж 1923 – 1924 р. не було жодної газети в столиці і на місцях, де б не розглядалися питання ліквідації неписьменності. У періодичній пресі повідомлялося, що з 1000 чоловік міського населення у віці 18 – 39 років 277 осіб неписьменних, а на селі – 566 чол., тобто неписьменних на селі було вдвічі більше, ніж у місті [348, с.46]. Паралельно з ліквідацією неписьменності цілеспрямовано насаджувалися серед населення відданість комуністичній ідеології. Проблема неписьменності на початку 20-х рр. ХХ ст. для столичного Харкова, як і для інших регіонів України стояла надзвичайно гостро. Так, значне місце на шпальтах харківських газет посідають матеріали про низький рівень письменності серед селян, засуджуються ради та сільські комосередки, органи політосвіти вимагають допомоги у заснуванні лікпунктів. На сторінках періодичної преси Харкова друкуються заклики В. І. Леніна про боротьбу з неписьменністю [381].

На шпальтах радянських центральних газет докладно викладено хід роботи I Всеукраїнської наради з ліквідації неписьменності [106, с.85]. У її

роботі взяли участь представники губернських надзвичайних комісій з ліквідації неписьменності, Південбюро ВЦРПС, ЦК профспілок, жінвідділу ЦК КП(б) У, Політичного управління міліції, ЦК ЛКСМУ, харківські працівники з ліквідації неписьменності [411, с.322-325].

На сторінках газет вміщувалися також матеріали про створення міжвідомчої Всеукраїнської надзвичайної комісії з боротьби з неписьменністю при Наркомосі УСРР («Всеукрграмчека») [109, с.232 – 233], яка в лютому 1924 р. провела Всеукраїнську конференцію Грамчека, на якій виступив з доповіддю голова ВУЦВК Г. Петровський [223]. Столичні та місцеві газетні видання регулярно висвітлювали питання з надання Грамчека необхідної допомоги, пропонували всім зацікавленим організаціям укладати з нею спеціальні угоди про сумісну роботу з ліквідації неписьменності [163]. У пресі повідомлялося, що надзвичайні комісії з ліквідації неписьменності діяли в усіх губерніях, повітах і волостях. Їм допомагали партійні, профспілкові, комсомольські і кооперативні організації. Комісіями проводилася повсякденна агітаційно-масова робота, друкувалися листівки з закликами до неписьменних та малописьменних швидше опанувати грамоту [28, с. 58]. За даними комісії, станом на 1923 р. в Україні неграмотних налічувалося 4 млн. 50 тис. чол. [35, с. 5-9]. Тому для ліквідації безграмотності мала розширитися мережа лікпунктів. 23 березня 1923 року газета «Комуніст» повідомила, що в Україні нараховувалося 12 млн. чол. неписьменних, з яких 5 – 5, 5 млн. чоловіків і понад 4 млн. неписьменних жінок. У зв'язку з чим кількість лікпунктів була на стільки великою, що бюджетних коштів не вистачало на їх утримання і лікпункти почали скорочуватися. Так, на 1 січня 1922 р. їх нараховувалося 3253, на 1 листопада 1922 р. 2329, на 1 січня 1923 р. 1360. З них у Харкові знаходилося 99 [254].

Тогочасна харківська преса також широко висвітлювала роботу Всеукраїнської наради з питань ліквідації неписьменності та малописьменності в квітні 1923 р., на якій зокрема обговорювалися

перспективи підготовки педагогічних кадрів, комплексних програм для шкіл малописьменних, програм пунктів лікнепу, шкільних підручників [167].

Характерно, що подібними публікаціями газетна періодика намагалася не тільки пропагувати рішення лікнепівських форумів, але й привертати увагу до значення ліквідації неписьменності в політичному і культурному житті УСРР. Так, в 1923-1924 р. навчено грамоті 229 тис. 329 осіб. Харківська преса вміщувала також матеріали про проблеми роботи лікпунктів. Якщо забезпеченість лікпунктів підручниками у містах становила 80%, тоді як на селі тільки 40 – 45%. Крім того, багато товариств допомоги ліквідації неписьменності працювали кволо. Кошти на боротьбу з неписьменністю формувалися із дотацій державного і місцевого бюджету, відрахувань профспілок, сільбудів та випадкових надходжень, але їх не вистачало [154].

Проблеми боротьби з неписьменністю часто висвітлювалися спеціальними республіканськими виданнями: «Геть неписьменність», «За культурну революцію», центральними друкованими органами «Вісті» та «Комуніст», які друкували спеціальні додатки та рубрики. Досить цікавою є харківська рубрика «Із щоденника ліквідатора неписьменності» в журналі «Радянська освіта», якою на допомогу освітянам публікувалися статті теоретично-практичного характеру. Зокрема, вміщена замітка про принципи навчання неписьменних на лікпункті головних майстерень південно-західної залізниці у Києві, на власному прикладі ліквідатора неписьменності аналізується досягнення у боротьбі з неписьменністю [375]. 19 жовтня 1923 р. для допомоги просвітянам створено Всеукраїнське товариство сприяння ліквідації неписьменності (товариство “Геть неписьменність!”), яке очолив Г.І.Петровський. Друкованим органом цього товариства став двотижневик “Геть неписьменність!”. На товариство покладалося завдання сприяти органам народної освіти в боротьбі з неписьменністю, а також з малописьменністю. Товариство діяло під гаслом «Кожен письменний має навчити грамоті одного неписьменного!». Основною навчальною

літературою в лікпунктах тривалий час були матеріали газети «Геть неписьменність!». Про визначальну роль і авторитет цієї газети, яка виходила двічі на місяць свідчить її тираж, який сягав від 20 до 40 тис. примірників.

На початку 1920-х рр. у зв'язку з паперовою кризою, випуск навчальних посібників для навчання неписьменних загальмувався. Однак, завдяки текстам газети «Геть неписьменність» успішно здійснювалося навчання багатьох неписьменних. Мережа товариств швидко розширювалася. Періодика активно популяризує їх діяльність, в їхній роботі брали участь партійні та державні діячі. Привертає увагу стаття активного члена товариства Г. Слободнюка «Газета править за підручник», в якій автор розповідає: «Минулого року організували ми недільну школу. На перешкоді нам стала відсутність підручників. Буквар був увесь прочитаний, а інших книжок не було. Тоді я порадив учням передплатити кожному газету «Геть неписьменність». З газети не тільки читали, а й переписували» [298, с. 6].

Харківські газети «Вісти ВУЦВК» від 1 листопада 1923 р., «Комуніст» від 2 листопада 1923 р. та «Селянська правда» від 4 листопада 1923 р. опублікували статтю Г. І. Петровського «Боротьба за культуру» з закликом до української інтелігенції взяти участь у роботі товариства [11, с. 245].

В радянській пресі опубліковані матеріали про роботу сесії ВУЦВК у листопаді 1923 року, на якій було ухвалено рішення про два терміни «остаточної ліквідації неписьменності»: для членів сільрад, профспілок, комнезамів та допризовної молоді – до 1 травня 1925 р., для решта працездатного населення – до 7 листопада 1927 р.

Не залишилося поза увагою преси така гостра проблема з ліквідації неграмотності як небажання окремих неписьменних відвідувати курси лікнепу. Так, в квітні 1921 р. періодика повідомила про громадський суд над неписьменними співробітниками харківської оздоровниці №2, які відмовлялися навчатися на курсах лікнепу. Винних було засуджено до арешту на строк від двох тижнів до місяця. Після суду інші неписьменні регулярно відвідували курси [228]. Згодом, в харківській газеті «Пролетарій»

від 22 листопада 1921 р. було опубліковано статтю, в якій пропонувалося здійснити певні репресивні заходи для прискорення ліквідації неписьменності: заборонити вступ у шлюб, відмовити в деяких громадянських правах, виключити з профспілки [215]. Проте, всупереч намаганням влади проблема неграмотності залишалася актуальною і надалі, і вирішити це питання як це планувалося до 10-ї річниці Жовтня не вдалося. Адже лікпункти безперервно поповнювалися підлітками, які раніше не потрапили до школи соціального виховання [36, с. 61 – 64].

У багатьох газетних публікаціях йшлося про роботу XI Всеросійського з'їзду рад, який прийняв рішення, що всі члени профспілок повинні подолати неписьменність до кінця 1923 року. У зв'язку з цим, професійні спілки УСРР надавали періодиці особливу роль в боротьбі з неписьменністю. Так, пленум культвідділу Харківської губпрофради вирішив провести разом з редакцією харківської газети «Пролетарій» агітаційну кампанію з ліквідації неписьменності серед членів профспілок [87, с. 6–7]. Зокрема, для письменних її членів передбачалася система заохочень, а саме вступ до навчальних закладів, видача театральних квитків, газет тощо [87, с.43].

Багато місця газети відводили темі вжиття адміністративних і економічних заходів щодо залучення неписьменного нетрудового населення до навчання. Зокрема пропонувалося тих, хто не бере участі у ліквідації неписьменності обкладати податком [86, с. 31]. Більшість матеріалів харківської періодики стосувалися ліквідації неписьменності серед робітників. Так, в одній із статей харківського «Комуніста» зазначалося, що «важливо провести першу половину кампанії – ліквідацію неписьменності серед організованого пролетаріату, адже друга її половина – робота серед неорганізованого пролетаріату буде мати якісних агітаторів за письменність – раніше неписьменних» [183]. На допомогу малописьменним харківська газета «Селянська правда» опублікувала абетку, основи арифметики та методичні рекомендації з їх вивчення [131]. Також повідомлялося, що з метою заохочення селян до навчання письменності повітовий з'їзд вирішив

примусово направляти неписьменних селян на курси з ліквідації неписьменності [229]. Велику пропагандистську і організаторську роботу проводила харківська газетна періодика під час кампанії з організації «тижня ліквідації неписьменності», мета якого залучення неписьменних робітників і селян до шкіл письменності [227], «днів з ліквідації неписьменності новобранця», під час якого господарські та профспілкові органи вносили пожертви у фонд навчання неписьменних призовників [231]. Крім того, харківська періодика публікувала оголошення про конкурс Наркомосу УСРР з організації виставки «Геть неписьменність!» [279; 233].

Особливо широкого резонансу набула тема ліквідації неписьменності на Харківщині. Незважаючи на те, що тут зосереджувалося багато господарських, державних, культурно – освітніх установ, проблема поширення неграмотності в Харківській губернії стояла досить гостро. У 1921 р. неписьменних в губернії у віці від 18 до 35 років налічувалось близько 370000, в тому числі у Харкові – 19500 осіб [487, с. 253]. Так, неписьменних жінок на селі – 78 %. З огляду на те, по селах Харківщини, за даними столичної преси, потрібно було відкрити 516 лікпунктів, у Харкові – 116, по інших містах 34 [296].

Значне місце відведено на сторінках харківської періодики питанню на базі якої мови опанувати письменність. У зв'язку з відсутністю україномовних вчителів на сході і півдні УСРР, навчання тут в лікнепах проходило російською мовою. Багато вчителів не знали ні української мови й літератури, ні української культури [545]. В першій половині 20-х рр. газети провели активну кампанію з організації лікпунктів з українською мовою навчання. Крім того, в газетах друкувалися відгуки тих, хто навчається, перелік програмних питань, статистичні відомості, але найчастіше матеріали про брак навчально – методичної літератури. Проте незважаючи на серйозні перешкоди на шляху українізації лікнепів, на осінь 1925 р. було українізовано уже 81 % лікпунктів [117].

Особливу увагу харківська преса приділила пекучим проблемам з підручниками, вчительськими кадрами, у зв'язку з тим, вона закликала насамперед сільську інтелігенцію та студентів активно брати участь у боротьбі з неписьменністю. Преса регулярно публікувала методичні рекомендації для навчання дорослих, знайомила з найбільш доступною навчальною літературою [328]. На допомогу неписьменним рекомендувалося залучати періодичні видання для читання та обговорення прочитаного. Для вчителя часопис стає корисним для студіювання різних галузей знань [404].

Періодика також активно пропагувала діяльність груп та шкіл лікнепу, що створювалися на підприємствах. Так, з січня 1923 р. на Харківському паровозобудівному заводі такій школі навчалося 40 учнів, а в наступному році вже 320. В результаті, наприкінці 1920-х років серед працівників заводу вже не було неписьменних [563, с. 123]. Держава виділяла необхідні кошти на навчання, у позашкільну освіту було направлено додатково педагогічні кадри, масово видавалася навчальна література [16, с. 63 – 64]. На початку 1920-х рр. діяло чимало вечірніх та денних курсів лікнепу і вони постійно збільшувалися. Так, на 1923 р. діяло 2188 осередків, на 1924 р. – 7841, на 1925 р. – 16927, на 1926 р. – вже 17542 [19, с. 10].

Поряд з цим на сторінках газетної періодики трапляються публікації про здійснення стимулюючих заходів для письменних та малописьменних: організація масового відвідування театрів та кіно; відвідувачів гуртків з ліквідації неписьменності пропонувалося забезпечити безкоштовним проїздом на трамваї [86, с. 31]. Слід відзначити, що впродовж 20-х рр. ХХ ст. у столиці та в Харківському окрузі постійно збільшується кількість письменного населення. Якщо у 1920 р. в Харкові від загальної кількості населення писемними були 73, 5 % – чоловіків і 62, 8 % – жінок, то вже наприкінці 1926 р. відповідно 80, 2 % – чоловіків, 69, 3 % – жінок [110, с.9]. Зокрема, у Харківському окрузі в 1926 р. письменних чоловіків було 61, 8%, жінок – 39, 6%. Отже, з зазначених даних видно, що рівень грамотності серед міського населення був значно вищим, ніж серед сільського.

Багато газетних матеріалів присвячено підготовці й підвищенню кваліфікації вчителів з ліквідації неписьменності. Газети повідомляли про рішення сесії Харківського губвиконкому від 18 липня 1923 р. щодо планомірного розширення мережі українських шкіл і більш повне охоплення вчителів українськими педагогічними курсами [80, с. 90].

На сторінках харківських газет містилося чимало публікацій з приводу перешкод на шляху ліквідації неписьменності. Однією з головних було припинення державного фінансування заходів з ліквідації неписьменності, яке було покладено на місцеві бюджети та кошти громадських організацій. У харківських школах навчалось близько 10 тис. дітей. Вчителі місяцями не отримували заробітню плату, залишали школу та шукали інші заробітки [108]. Освітняни зверталися за допомогою до місцевих і столичних органів влади, надсилали свої звернення й клопотання у Наркомат освіти, профспілкові органи. Траплялися випадки нецільового використання фінансових ресурсів освітніми організаціями [18, с. 285 – 286].

У зв'язку з неефективною роботою багатьох окружних та районних виконкомів, інспектур народної освіти в 1927 – 1928 рр. у 8258 школах лікнепу налічувалося лише 291 тис. відвідувачів [37, с. 284]. Також на місцеві органи влади нерідко ігнорували партійно-радянські директиви з приводу українізації лікнепів.

Крім того, відзначалося, що облік неписьменних та малописьменних проводився незадовільно. З метою поліпшення ситуації колегією Наркомосу ухвалено постанову про поповнення інспекторами апаратів пунктів лікнепу та підвищення їх кваліфікації на семінарах та курсах. Водночас ЦК КП(б)У прийняв рішення про переведення місцевих партійних працівників на період ліквідації неписьменності до сільської місцевості [495, с.193-194].

Найбільше труднощів виникало з браком підручників, навчально-методичної літератури для лікнепів. У зв'язку з нестачею навчальних посібників, доволі часто періодика використовувалася як навчальний матеріал. Всі посібники та періодична преса нерідко були насичені

політичним змістом. Відзначимо, що кампанія з ліквідації неписьменності широко висвітлювалася як у центральній, так і місцевій пресі. Впродовж 1923 – 1924 років не було жодної харківської газети, де б не розглядалися різні питання цієї кампанії [348].

У харківській газетній періодиці особливо докладно відображена робота Всеукраїнської конференції ліквідації неписьменності, на якій зокрема обговорювалися питання про результати та перспективи роботи з ліквідації неписьменності в УСРР, діяльність Товариства сприяння лікнепу ім. Леніна та роль громадськості в ліквідації неписьменності [226].

Велику пропагандистську й організаторську роботу проводила радянська періодика під час кампанії «Тиждень боротьби з неписьменністю» з 23 жовтня по 1 листопада 1924 р. На цей час запроваджувалися додаткові нарахування до рахунків у кафе, ресторанах, пивних, а також на квитки до розважальних закладів (театр, кіно та ін.), на проїзд у громадському транспорті, оплату електроенергії, квартирну плату (головним чином для нетрудових елементів) з метою перерахування цих коштів у фонд закладів лікнепу. Крім того, для підтримки лікнепів планувалося збір пожертв серед населення [90, с.264].

Восени 1925 р. товариство «Геть неписьменність» звернулося до усіх робітників України з проханням провести двотижневик допомоги ліквідації неписьменності на селі. Президія ВУЦИКа рекомендувала окружним виконкомам посприяти в найбільш широкому інформуванні про його проведення в місцевій періодичній пресі [14, с. 28]. Також столична більшовицька періодика активно пропагувала постанову ЦК ВКП(б) від 17 травня 1929 р. «Про роботу по ліквідації неписьменності». Згідно з постановою мали бути здійсненні такі заходи з покращення роботи з ліквідації неписьменності серед дорослого населення:

- а) створення Комітетів по сприянню ліквідації неписьменності;
- б) організувати громадські огляди діяльності шкіл з представниками комсомольських організацій;

- в) організовувати шефство письменних над неписьменними;
- г) проводити делегатські збори робітниць і селянок, які б були присвячені боротьбі за грамотність;
- д) поєднувати роботу по ліквідації неписьменності з політико-освітньою (проводити бесіди, лекції, доповіді, конференції);
- е) залучати малописьменних до громадської роботи [530, с. 84-85].

Відзначимо, що в 1925-1926 рр. було створено велику кількість лікнепів, проводилася масова перепідготовка вчителів для роботи в лікнепах та забезпечення їх букварями та збільшився тираж газети «Геть неписьменність» [85, с. 2].

Загалом у 1928-1930 роках серед дорослого населення навчанням було охоплено 570 тис. чоловік, у відповідальній роботі з ліквідації неписьменності брали участь 51 тис. педагогів, тобто 82 % вчителів республіки [550, с. 58-59].

Зрозуміло, що це було досягнуто завдяки щоденній, кропіткій праці Наркомату освіти УСРР, місцевих органів влади, профспілкових, кооперативних, партійних, комсомольських, добровільно-масових організацій, української інтелігенції, вчителів та товариства «Геть неписьменність». Зокрема, Товариство у справі ліквідації неписьменності серед населення УСРР проводило велику пропагандистську роботу, видавало газети, журнали, брошури, методичні матеріали, організовували лікнеп групи, школи, індивідуальне навчання тощо.

У тогочасній газетній періодиці знаходимо також інформацію про спеціальний місячник боротьби з неписьменністю, який був оголошений Харківським губкомом комсомолу. Його результати відзначено в привітанні наркома освіти України М. О. Скрипника до комсомольців Харкова, що на початку 30-х років став першим в республіці містом суцільної грамотності [533, с. 146].

Слід зазначити, що в УСРР в 1927 р. письменними були тільки близько 2, 5 млн. чоловік [474, с. 13]. Проте, завдяки послідовній та цілеспрямованій

роботі органів влади, громадських організацій, української інтелігенції, засобів масової інформації в 1932 р. неграмотність в Україні практично була подолана [566, с. 92].

Таким чином, на сторінках харківської газетної періодики активно відбивався процес подолання неписьменності серед населення України. Найбільшого поширення в пресі набула тема ліквідації неписьменності серед робітників і селян. Періодика регулярно і послідовно розкривала здобутки і проблеми у боротьбі з неписьменністю. На шпальтах харківських газет постійно звучали заклики до інтелігенції, особливо педагогів, прийняти участь у ліквідації неписьменності, пропагувалися конкурси на найкращих ліквідаторів неписьменності. Саме столична преса на початковому етапі кампанії з ліквідації неписьменності використовувалася як навчальний матеріал в роботі лікнепів і шкіл. Харківська періодика комплексно відображала усі складні та суперечливі тенденції в процесі ліквідації неписьменності в Україні.

3.2. Періодика Харкова в радянському освітньому русі України

Дослідження матеріалів харківської періодичної преси 1920-х років дає змогу з'ясувати питання про місце тогочасного освітнього життя України в загальному потоці суспільної інформації. Розв'язуючи конкретні завдання радянського культурного будівництва, компартійна влада надавала великого значення його агітаційно-пропагандистському значенню, особливо в шкільній сфері. На сторінках харківських газет випускаються спеціальні додатки та рубрики з проблем шкільного виховання. З середини 1920-х рр. у Харкові започатковуються загальноосвітні масові журнали: «За політехнічну освіту», «Радянська освіта», «Робітнича освіта», «Робітник освіти», «Робітничий журнал», «Політехнічна школа», «Самонавчання» (1927) (додаток до газети «Народний учитель»), в якому друкувалися рекомендації для тих, хто прагнув самостійно здобути освіту. З 1923 р. у Харкові видається науково-популярний і суспільний журнал «Знання» – орган Народного

комісаріату освіти УСРР. Мета журналу – «дати широким робітничим і селянським масам у зрозумілій для них формі найрізноманітніші знання з різних галузей науки і практики»[345]. Постійними для харківської преси стали рубрики в газетах та журналах з характерними назвами «Бібліографія», «Книга – вчителю», «Що читати» тощо. Як свідчить аналіз, харківська періодична преса стала істотним чинником пожвавлення освітнього руху в Україні та зробила вагомий внесок у розвиток радянської національної освіти.

Важливе місце на сторінках партійно-радянської преси відведено діяльності радянських освітніх органів, зокрема був створений в січні 1919 р. Народний комісаріат освіти УСРР. Періодика активно пропагувала Раднаркомом України видані декрети про школу, згідно з якими церква відокремлювалася від держави і школа від церкви, скасовувалася плата за навчання в усіх без винятку навчальних закладах. На шпальтах газет значну увагу приділяло роботі I Всеукраїнської наради з освіти (березень 1920 р., Харків), яка схвалила систему освіти радянської України [539, с. 62]. Відповідно до рішення наради в основу організації навчання дітей мала бути не дев'ятирічна загальноосвітня школа, а семирічна, після якої діти мали навчатися в професійно-технічних закладах, технікумах, інститутах і академіях. Планувалося два типи вищої школи: технікуми, що мали готувати спеціалістів вузького профілю, та інститути, які мали випускати інженерів та інших спеціалістів різного фаху. На сторінках періодичної преси Харкова широко подавалася інформація про переваги професійної освіти. Також повідомлялося, що Народний Комісаріат освіти УСРР в 1922 – 1923 роках відмовився від соціального виховання на користь школи. Дискусія з цього приводу активно віддзеркалювалася на сторінках тогочасних харківських видань [299, 218, 291].

Періодична преса у вересні 1920 р. широко інформувала громадськість про прийнятий закон про обов'язкове викладання української мови, історії, географії в школах [572, с. 103]. Поряд з цим тогочасна періодика досить

часто вміщувала ґрунтовні статті та кореспонденцію про пошуки найбільш сприятливих форм шкільної освіти, які б відповідали завданням радянської влади. Уряд закликав українських вчителів разом з радянською владою долати труднощі українізації освіти. Зокрема, в центральній харківській газеті «Вісти ВУЦВК», нарком освіти УСРР В.Затонський зазначав: «Радянська влада оголошує відродження національної школи на трудовому принципі, звертається до вчительства зробити Українську трудову школу центром виховання бідноти як дійсно революційної сім'ї» [213].

У середині 1920-х років на шпальтах харківських газет відводилося місце публікаціям про запровадження в Україні десятирічної освіти (семирічна плюс трирічна професійна школа). Цей захід мав ліквідувати розрив між середньою і вищою освітою. Школа ставала основною формою виховання, трудової і освітньої роботи. Організаційне становлення нової системи освіти в УСРР тривало впродовж березня – вересня 1920-го року. Згідно з постановою Наркомосвіти УСРР від 15 червня 1920 р. «Про проведення в життя 7- річної трудової школи» всі нижчі та середні державні, громадські і приватні загальноосвітні школи з 1 липня ліквідовувалися, а відповідні їх класи реорганізовувалися у семирічну школу [88, с.31].

Також активно висвітлювалася проблема охоплення дітей віком від 4 до 8 років соціальним вихованням (дитбудинками, дитсадками), від 8 до 15 років – соціальним вихованням і освітою в дитячих будинках і семирічними трудовими школами. Крім того у 15 років підлітки мали вступати до професійних шкіл з дворічним терміном навчання (для дітей 14 років, які працювали на виробництві, організовувались 4-річні школи ФЗН, для підлітків-наймитів – школи батрацької молоді), а з 17 років молодь здобувала освіту в технікумах, вечірніх робітничих технікумах і вищих навчальних закладах [34, с. 306 –311]. З 1924 р. початкова освіта стає обов'язковою для всіх дітей віком від 8 до 11 років.

На початку 1920-х рр. на сторінках харківських газет чимало публікацій присвячено підготовці й підвищенню кваліфікації вчителів,

регулярно вміщувалися матеріали про кризове становище в українських школах: брак коштів на утримання шкіл, виплату заробітної плати вчителям, друкування підручників. Рівень підготовки вчителів залишав бажати кращого. В результаті кількість шкіл та учнів в цей час скорочувалася [151]. Часто в освітянські заклади направляли висуванців із числа комуністів та комсомольців. Аби врятувати шкільну освіту від занепаду по всій республіці збирали кошти, влаштовували суботники, тижні й місячники допомоги освіті. На сторінках періодики постійно наголошувалося на фінансовій та матеріальній підтримці школи з боку держави.

У харківській газетній періодиці також пропагувалася діяльність вчительства, яке перебувало на радянській платформі. Зокрема в одній з статей про вчителя Тарасівської сільської школи (Узинської волості) М. Панкратовича розповідалося, що це «...якась невтомна людина: з ранку, годин 4-5 працює з дітьми в школі, потім з дорослими по ліквідації неписьменності. Він вже виконує і обов'язки секретаря сільради, а в свято, або ввечері закликає до себе незаможництво, читає газети та улаштовує бесіди на різні політичні і громадські теми», «...наше вчительство знесилюється в надмірній боротьбі. Доля вчительства – доля нової культури» [238]. Поряд з цим, на шпальтах газет чимало місця займають критичні матеріали про незадовільне фінансування потреб нової радянської школи.

Так, з 1921 р. уряд тимчасово припинив фінансування закладів народної освіти з державного бюджету і зобов'язав це робити місцеві бюджети. Стан освіти став катастрофічним. Оскільки бюджет місцевих органів влади не мав коштів на освіту, різко зменшилася кількість шкіл і учнів. Також повідомлялося, що 12 серпня 1922 р. Харківський губвиконком видав постанову про введення плати за навчання. Згідно з постановою «з початку навчального 1922–1923 року вводилася плата за навчання в семирічній школі та запропоновано губнаросвіті підготувати проект постанови, який би звільняв від плати за навчання всіх учнів в перших трьох групах, а в інших – дітей робітників та незаможних селян» [81, с. 254]. В

результаті таких заходів кількість шкіл та учнів в Україні невпинно скорочувалася. Тогочасна газетна періодика містила звернення до органів державної та місцевої влади з закликом про фінансування потреб освіти «сплачувати повною мірою і своєчасно, інакше важка і багатогранна робота по боротьбі з неучтвом буде зірвана» [24, с. 29].

Велику пропагандистську й організаторську роботу проводила харківська газетна періодика з українізації шкільної освіти. 27 липня 1923 року був прийнятий декрет РНК УССР «Про заходи по українізації навчально-виховних і культурно-освітніх установ», який було опубліковано в газеті «Вісти ВУЦВК» від 4 вересня 1923 р. Згідно з декретом планувалося, зокрема, «закінчити переведення установ соціального виховання на українську мову протягом двох найближчих шкільних років і встановити планомірний перехід до викладання українською мовою в школах професійної освіти; розгорнути широкі заходи до підготовки кадрів педагогічного персоналу, що володіли б українською мовою для забезпечення як початкової, так і вищої школи українськими викладачами; ввести з початку цього шкільного року викладання української мови та українознавства в неукраїнських школах як обов'язкових предметів навчання» [164].

Багато місця процесу українізації шкільної освіти відводилося на сторінках журналу «Шлях освіти» (редактор Я. Ряппо), який виходив у Харкові у 1922 – 1930 рр. В журналі регулярно подавалася інформація про політику та організацію загальної та професійної освіти, соціального виховання, політпросвітньої роботи, видання шкільних підручників, підвищення кваліфікації викладацьких кадрів. Так, у статті Я. Ряппо «Рік українізації в шкільній справі» наведено дані щодо співвідношення між чисельністю українського населення та охоплення дітей українською освітою в різних губерніях станом на 1 жовтня 1923 р. Зокрема, відзначено, що в Харківській губернії було тільки 29,1 % українських шкіл на 79,2 % українського населення, тобто школи виявилися слабо українізовані [25, с.61

– 71]. Особливо широкого резонансу набула тема перебудови радянської системи народної освіти, її «українізації», яка широко обговорювалося на шпальтах тогочасної періодики [103, с. 11]. Часто використовувалися в періодичній пресі Харкова словосполучення «національна школа» і «рух за рідну школу та освіту». Столичні видання друкували практичні поради проведення українізації, сліdkували за ходом впровадження прийнятих рішень, аналізували темпи зростання чисельності українських шкіл. Зокрема, відзначалося, що найбільших темпів українізація досягла в сільській місцевості. На Харківщині ж діяло 85 % українізованих шкіл (водночас у самому Харкові їх було тільки 35,5 %, а російських 42,4 %) [342].

Тогочасна харківська періодика публікувала численні статті з питань національної освіти, друкувала виступи керівників Народного Комісаріату освіти УСРР В. Затонського, Я. Ряппо, М. Скрипника, О. Шумського та ін. Головними темами у тогочасній пресі стало планомірне розширення мережі українських шкіл і більш повне охоплення вчителів українськими педагогічними курсами [80, с. 90]. Преса широко інформувала громадськість про позитивне ставлення до курсів. З 1925 р. до навчальних планів учительських курсів факультативно було внесено курс української мови [367]. У зв'язку з українізацією освіти публікувалися статті і кореспонденції про перепідготовку вчителів, аналізувався набутий освітній досвід. Так, в УСРР розгорнулася робота сотень курсів української мови, які мали пройти місцеві службовці. У багатьох газетних публікаціях йшлося також про труднощі, які стояли на шляху процесу українізації школи. Зокрема, періодична преса вказувала на брак коштів на утримання педагогічних курсів, брак висококваліфікованих кадрів, які б володіли українською мовою, відсутність навчально-методичної літератури, перевантаженість вчителя, його низьке матеріальне забезпечення, недостатній його фаховий рівень тощо [415].

Харківська преса постійно закликала педагогів вивчати українську мову задля розвитку національної освіти. З метою найбільш повного

вдосконалення кваліфікації педагогічних працівників преса пропонувала влаштовувати короткотермінові курси: літні, тримісячні, шестимісячні й річні педагогічні курси. Особливу увагу слід було приділити насамперед сільському вчителю, розробити для нього програми занять, надавати матеріальну підтримку [249]. У багатьох газетних публікаціях йшлося про невідповідність значної частини вчителів для викладання української мови в новостворених школах. Так, в харківській пресі, відзначалося, що в квітні-червні 1929 р. на Кам'янецьчині перевірка знань учителів з української мови пройшла незадовільно: 29 % з них у зв'язку з невідповідністю на перевірку не з'явилися, у 23 % були недостатні знання про літературні організації в Україні, дехто знав лише «Плуг», що є «Серп» тощо. У періодичній пресі Харкова наводилось чимало прикладів слабкої підготовки вчителів з української мови, тому пропонувалось Народному комісаріату освіти УСРР негайно вжити відповідних заходів. Зокрема, подавати в періодиці «бібліографію новинок з красного письменства» [358, с. 43]. На сторінках друкованих видань Харкованаприкінці 20-х рр. XX ст., представники партійних та державних органів відзначали недостатній хід тогочасної українізації в школах та вузах [317, с.3]. Особливо досить гострою була проблема недостатнього професійного рівня вчителя. Так, за даними на 1 січня 1922 р. – вищу освіту мали лише 10% вчителів, незакінчену вищу мали 2,8 %, середню – 63,1 %, незакінчену середню – 6,7 % та базову – 17,4 % [494, с. 52].

Всебічного висвітлення у харківській пресі знайшло питання шкільного «краєзнавства». Докладно висвітлювався в столичній періодиці хід підготовки і проведення в травні 1925 р. Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції у Харкові. Тогочасна преса Харкова вказувала: «... учителеві потрібно добре знати життя свого села або району, щоби досягти найбільшого успіху в своїй роботі не тільки з боку педагогічного, але і з погляду на культурну роль трудової школи на селі» [357, с. 9]. На сторінках харківської періодики широко велася дискусія з приводу предмета

«краєзнавство», вказувалося на брак краєзнавчої літератури, великого значення надавалося ролі школи в розвитку краєзнавчої науки [349, с.46].

Чільне місце на сторінках періодичних видань займають матеріали про нестачу навчальної літератури в школах. У харківській газеті «Народний учитель» від 5 січня 1926 р. було опубліковано кореспонденцію, в якій періодичну пресу в закладах освіти освітяни визнали як наочне приладдя та однією із форм соціального виховання. У школах почали впроваджувати стінні газети та «живі газети» [253]. Важлива роль освітянської періодики 20-х рр. XX ст. полягала в тому, що періодичні видання стали універсальним підручником з літератури, рідної мови, історії, краєзнавства і доволі часто були для вчителя навчально-методичним посібником. У зв'язку з цим відзначалося: «Ув'язка освітньої роботи з політикою, перетравлювання політичного досвіду – ось завдання, що їх висунуло життя перед нашими школами, і підручником слугують газети, що дає багато цього досвіду. Звідси й значення газети, як одного з основних підручників в роботі наших шкіл» [253].

У газетній періодиці регулярно вміщувалися матеріали про стан і перспективи розвитку радянських національно-культурних установ. Зокрема, у доповідній записці Наркомосу УСРР про його діяльність за 1924 – 1926 рр. до ЦК КП (б)У зазначено: «основним завданням якої було формування «нової радянської системи освіти» [65, с. 31].

Широко коментувалося рішення X з'їзду РКП(б) 1921 р. про головне завдання національного будівництва: «развить у себя прессу, школу, театр, клубное дело и вообще культурно-просветительные учреждения на родном языке...», «поставить и развить широкую сеть курсов и школ, как общеобразовательного, так и профессионально-технического характера на родном языке» [95, с. 559]. Однак, ці демократичні пункти національної політики так і не були виконані. Преса, школа, театр лише частково стали українськими.

На шпальтах газет регулярно вміщувалися матеріали про діяльність українських новостворених шкіл, які мали велике значення у поширенні освіти серед народу, про ключову роль вчителя у вихованні підростаючого покоління, в залученні дорослого населення до навчання. У щоденній пресі навіть друкувалися інструкції про те, «що писати про вчителя». Періодичні видання надруковували основні вимоги радянського суспільства до вчителя, зокрема про його роль в ліквідації неписьменності, поширенні культурних звичок серед населення тощо [372, с. 55]. Одним із пріоритетів радянського освітнього руху було створення професійної періодичної преси для вчителя. Харківський часопис «Радянська освіта», який виходив з 1923 р. до 1931 р. за редакцією Олександра Попова у статті «Серед книжок та журналів» відзначав: «Журнал подає вчителю в приступній популярній формі все, що вчителю необхідно знати із загальної освітньої політики, і з політики державної. Там є статті і про громадське життя, і про стан ССРР, і про зовнішню і внутрішню політику» [256]. Газеті «Комуніст» пропонувалось відкрити спеціальні рубрики з розвитку радянської освіти. Ця пропозиція була підхоплена республіканською пресою. Редакції газет звернулися до громадськості, насамперед до вчителів, із закликом стати активними кореспондентами та висвітлювати життя шкіл [262]. Водночас, у харківському журналі «Робітник освіти» від 30 листопада 1924 р. опубліковано статтю в якій йшлося про те, що попередні спроби систематично випускати педагогічний журнал не здійснилися у зв'язку з браком допомоги з боку учительської громади, а без їхньої допомоги видання журналу – справа неможлива [149, с. 2]. Нарком освіти УСРР, головний редактор газети «Народний учитель» О. Шумський, визначаючи завдання освітянської періодици, зокрема зазначав: «газета повинна бути газетою радянського учителя – нам нема нащо й ніколи вділяти в ній місце людям, що не встигли зрозуміти своєї ролі на восьмому році революції. І голос такого радянського вчительства повинен лунає голосно й невимушено» [326]. Автор наполягав на тому, що газета «Народний учитель» повинна бути

газетою самого учителя, він має поповнювати її своїми статтями, відомостями та замітками [331].

Однією з найскладніших проблем був якісний рівень українізації освітянської сфери. На сторінках журналу «Радянська освіта» в № 12 за 1927 р. нарком освіти М. Скрипник опублікував ґрунтовну статтю «Десять заповідей культурного будівництва», в якій було викладено п'ятирічний план українізаційного культурного будівництва, «піднесення всебічного розвитку української культури й українізації всього нашого культурного життя із забезпеченням культурних і національних потреб» [418]. Щороку ця стаття передруковувалася журналом «Радянська освіта» [420, 419, 421]. Цікавою є публікація про історію розвитку освіти з 1920 по 1925 роки. Відзначалося, що в 1921 р. було досить прохолодне ставлення до справи освіти з боку вчителя. 1922 р. дав учителеві шматок хліба і повернув його до школи. Впродовж 1923 – 1924 рр. школа була забезпечена паливом, ремонтом, підручниками, вчитель отримував заробітню плату. 1924 – 1925 рр. запам'яталися тим, що учителі отримують зарплату 25 карбованців, як обов'язковий мінімум [423, с. 9]. У центральних харківських газетах «Вісти ВУЦВК» та «Комуніст» від 3 лютого 1923 р. голова ВУЦИКу Г. Петровський наголосив: «настав час поставити народного вчителя в такі умови, щоб він не мав потреби у скибці хліба» [269, 198].

Широко висвітлювалися також в харківській пресі хід підготовки і робота I Всеукраїнського з'їзду учителів в січні 1925 року. Напередодні з'їзду учителів харківська преса широко інформувала читачів про завдання і програму радянської освітньої кампанії, внутрішнє життя школи, характеризувала проведення з'їзду як яскраво суспільно-політичне явище, який повинен зміцнити зв'язок з пролетаріатом, селянством, компартією та комсомолом [444, с. 19]. В його роботі взяли участь 393 делегати. Серед проблем, що обговорювалися на з'їзді, було широке коло радянських культурно-освітніх перетворень. Зокрема на з'їзді були розглянуті такі питання: учитель і пролетарська революція; комсомол і учительство;

національне питання та школа; про чергові завдання радянської влади в галузі освіти. Також було ухвалено декларацію про єднання українського учительства з КП(б)У [234, 165]. Чимало місця на сторінках газет займає виклад доповідей «Правове становище вчительства», «Комсомол і вчительство», «Про нову школу та дитячий рух» [422, с. 4]. На шпальтах харківської періодики вміщувалися також матеріали про здобутки та прорахунки у сфері освіти, реалізації рішень з'їзду. Характерно, що подібними публікаціями газетна періодика намагалася не тільки пропагувати рішення педагогічного форуму, але й привернути увагу до значення школи у суспільно-політичному і культурному житті України.

Тогочасна харківська преса також широко висвітлювала й проблеми українізації середньої школи. Так, «Вісти ВУЦВК» опублікували матеріали про підсумки перевірки знань з української мови працівників харківських освітніх установ. Окружна комісія з українізації констатувала успіхи процесу українізації шкільної освіти на Харківщині, українська мова викладання була запроваджена у 85% школах округи, при цьому в українізованих навчальних закладах навчалося понад 60% загальної кількості учнів [177].

Не залишилися поза увагою тогочасної столичної преси і забезпечення українських шкіл періодикою та науково-навчальною літературою. Планувалося видавати низку наукових журналів та низку праць академії наук і дослідних кафедр українською мовою [424, с. 9]. Цікавими є публікації про розповсюдження преси у школах Харківщини, які на початку 1920-х рр. отримували газети «Шлях освіти» та «Вісти ВУЦВК», а з 1925 р. – «Вісти ВУЦВК», «Радянська освіта», «Знання», «Шлях освіти», «Червоний шлях», «Народний учитель», «Педагогические курсы на дому», «На путях к новой школе», «Учительская газета» та «Нова книга». Як бачимо, тогочасна преса чимало місця відводила не лише розвиткові освіти, а й допомагала громадськості у навчанні [353, с. 17]. Зокрема, губвиконкомом Харкова в 1924 році було виділено 21 тис. карбованців на періодичні видання для сільських шкіл [84, с. 111]. Як свідчить аналіз, всього у 1927 – 1928 рр. у

Харкові нараховувалася 61 школа і 836 груп, в яких було 31416 учнів та 1349 вчителів. План розширення шкільної мережі по місту було виконано на 100 %, проте дітей 8–11 років навчалася тільки 89,2%, оскільки багато дітей не могли відвідувати школу у зв'язку з браком одягу, взуття або через хвороби [30, с. 89].

Таким чином, на сторінках харківської періодичної преси досліджуваного періоду активно віддзеркалювався процес українізації радянського освітнього руху в Україні. Столична періодика постійно вміщувала матеріали про підготовку учительських кадрів, проведення курсів перепідготовки для педагогічних працівників, курсів української мови для учителів. Тогочасна харківська періодика регулярно і послідовно відбивала здобутки в українізації шкільної освіти, інформуючи про відкриття новостворених шкіл, порушуючи питання про перешкоди на шляху побудови національної школи так і брак національних учительських кадрів, підручників, шкільних приміщень тощо. Наприкінці 1920-х рр. більшість учнів початкової і середньої школи навчалися українською мовою. І велика заслуга в інформаційно-пропагандистському забезпеченні українізації шкільного процесу належить харківській періодиці.

3.3. Висвітлення реформування української вищої школи і науки пресою

Після національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. харківські друковані органи постійно порушували проблему докорінної реорганізації попередньої університетської освіти в Україні. У періодиці широко обговорювалися питання про залучення до радянської вищої школи частини спеціалістів старої освітньої інтелігенції та перевиховання її в радянську, а також про підготовку нових професорсько-викладацьких кадрів з представників селянства та робітничого класу. Зокрема, в газетах писалося, що для підготовки радянської інтелігенції влада створювала всі умови: безкоштовне навчання, прийом до вузів за направленнями комсомольських,

партійних, профспілкових організацій, відкриття гуртожитків, тобто можливість вступу до вищої школи кожного бажаючого.

Поряд з цим на сторінках більшовицьких газет зазначалося, що на початку 20-х рр. XX ст. вищі учбові заклади (ВУЗ) і наукові установи республіки опинилися у вкрай тяжкому матеріальному становищі. Зокрема, розруха, голод, політична і економічна нестабільність підірвали не тільки матеріальну базу наукових центрів, але й сам дух учених. Народний комісаріат освіти, у віданні якого перебували наука, безперервно експериментував у сфері її організації [526, с.11]. Також ширилася думка, що у зв'язку з швидким розвитком промисловості виникла потреба прискореної підготовки великої кількості інженерних кадрів. Це спричинило реорганізацію системи вищої освіти, суть якої полягала у створенні замість університетів, що випускала спеціалістів широкого профілю, нових спеціалізованих навчальних закладів, які могли готувати фахівців для певних галузей господарства і культури [581].

Тогочасна харківська преса містила чимало публікацій про складні соціально-економічні умови, в яких реформувалася українська вища школа і наука. На початку 1920-х рр. фактично вища школа перебувала поза межею виживання. Зокрема, заступник наркома освіти Я. Ряппо в статті «Новий етап в праці Наркомосвіти» в часописі «Радянська освіта» наголошував, що «Наркомос спасав і зберігав вищу освіту – вогнища щонайбільшої культурної вартості, що лишилися від минулого: лабораторії, кабінети, книгозбірні та ще живу силу – професуру» [416, с. 8].

В харківській радянській пресі значне місце приділялося діяльності створеного в 1920 р. органу Українського головного комітету професійної та спеціальної освіти (Укрголовпрофос), який опікувався питаннями професійної та спеціальної освіти. Так, повідомлялося, що в березні 1920 р. на I-й Всеукраїнській нараді з питань освіти Укрголовпрофос виніс на обговорення питання «про ліквідацію університетів та реорганізацію спеціальних вищих навчальних закладів». В результаті цієї реформи були

створені два типи навчальних закладів – інститути та технікуми [20, с.167-168]. Наркомос України ліквідував університети у Києві, Одесі, Харкові та Катеринославі. Замість них були створені інститути народної освіти (ІНО). Економічні і статистичні факультети університетів реорганізувалися в інститути народного господарства, історико-філологічні та юридичні факультети перетворювалися на педагогічні інститути, медичні відповідно на медичні інститути. Таким чином, після ліквідації університетів вища освіта за формою та змістом мала лише три профілі: медичний, народного господарства та народної освіти.

На шпальтах харківських друкованих часописів є також інформація про прийняття 5 лютого 1921 р. РНК УСРР постанови «Про науку та вищу школу». Згідно з постановою Наркомосу було доручено підготувати звіт про стан вищої школи та наукової роботи УСРР та про практичні заходи їх раціональної організації з метою перетворення «на знаряддя звільнення робітників і селян від темноти та нужди» [91, с. 51]. Крім того було повідомлено, що в березні 1923 р. РНК УСРР прийняла ще одну важливу постанову «Про надання вузам і науковим закладам права обміну науковими виданнями з вузами й науковими закладами інших країн» [93,с.147].

Особливо широко в харківській періодичній пресі висвітлювалося питання стосовно підготовки професури з різних галузей науки. Повідомлялося, що організація кафедр розпочалася наприкінці 1921 р. і на березень 1922 р. працювали вже 53 кафедри з 295 співробітниками, з яких 121 аспірант. Підготовка ж професури здійснювалася на науково-дослідних кафедрах, які існували при вузах, а також в науково-дослідних інститутах [389, с. 137]. Знання української мови для аспірантів (росіян, євреїв та представників інших національностей) було обов'язковим [26, с. 41].

Крім того, запроваджувалися нові правила прийому до вузів, розкривалися широко їх двері перед робітничо-селянською молоддю. З цією метою, відмінялися вступні іспити, плата за навчання, встановлювалися стипендії вихідцям з пролетарських прошарків суспільства, створювалися

робітничі факультети (робітфаки) для підготовки до навчання у вищих школах молоді, яка не мала середньої освіти. На сторінках харківської газетної преси докладно і широко висвітлюється відкриття 2 липня 1921 р. першого робітфаку при Харківському технологічному інституті. 6 листопада 1922 р. за клопотанням робітфаківців йому було присвоєно назву «Робітничий факультет імені Жовтневої революції» [280]. Значне місце на шпальтах харківських газет посідають матеріали про перший прийом на робітничий факультет. Повідомлялося, що з травня по серпень 1921 р. на робітфак при Харківському технологічному інституті на 200 вакансій претендувало 2 тис. чоловік, а прийняли 270 осіб, з яких 204 робітників. На робітфак при Харківському інституті сільського господарства і лісівництва зарахували 148 чоловік, з яких 112 селяни (75 %) [280]. Як бачимо, в основі радянської освітньої політики була суттєва зміна соціального складу студентства.

Тогочасна газетна періодика містила також публікації про видавничу діяльність вузів і новостворених науково-дослідних кафедр. Проте, як свідчать матеріали преси, науковці друкували свої праці та звіти лише в «Записках» відповідних вузів. Лише чотири кафедри з двадцяти двох мали власні видання. І тільки одна з них спромоглася видавати свій збірник регулярно. Це Харківська науково-дослідна кафедра історії української культури [476, с. 61-70], яка в 1930 р. випустила науковий бібліографічний збірник, присвячений 10-й річниці Жовтневої революції в Україні. В ньому вміщено цікаву статтю Козаченка А. «Наука історії України та Росії за 1917 – 1927 рр. в УСРР», в якій автор докладно аналізує стан науки в Україні за 10 років. Здобутки української науки за 1925 – 1927 рр. він охарактеризував, зокрема, так: «1925-1927 р. відзначився величезними успіхами радянської влади щодо відродження народного господарства, підвищення добробуту мас та держави. Більшість старих українських учених ще й раніше пристали на співробітництво з радянською владою – взяли до дослідницької роботи, почали керувати радянськими науково-дослідними закладами. З еміграції

почали повертатися такі сили, як М. Грушевський та інші, що захоплено взялися до наукової роботи. Постали нові заклади, полилися наукові видання, що на них з державного бюджету асигнують дедалі більші кошти» [370, с. 11].

Харківська періодична преса 1920-х рр. відіграла важливу інформаційно-пропагандистську роль в реформуванні української вищої школи та науки, постійно порушувала питання про перешкоди на цьому шляху. Так, харківський журнал «Студент революції», аналізуючи успішність студентів випускних курсів харківських вузів, повідомляв, що багато тих, хто закінчує вуз, не могли відповісти на елементарні питання з основного предмета [425, с. 11]. Здійснювалися заходи з підготовки радянських українських науковців. Внаслідок чого було розширено мережу вузів, кількість студентів зростала. Але відсутність матеріальної бази та фінансів загальмували процес розвитку вищої школи та науки [439, с. 3]. Чимало відомих науковців виїхали за межі України, серед них опинилися Н. Андрусов, В. Косинський, Ф. Тарановський, С. Тимошенко, С. Смаль-Стоцький.

Аналіз свідчить, що процес реформування української вищої школи і науки регулярно висвітлювали харківські видання «Вісти ВУЦВК», «Комсомолец України», «Народний учитель», «Культура і побут», «Робітник освіти», «Студенти Жовтня», «Бюлетень Харківського наукового товариства», «Знання», «Самоосвіта», «Освіта на Харківщині», «Студент революції», «Шлях освіти», «Науково-технічний журнал», «Наука на Україні».

Серед них відзначимо роботу журналу «Наука на Україні» органу наукового комітету Укрголовпрофосву, який широко і глибоко висвітлював актуальні питання розвитку української науки. У першому номері журналу його редакція у своєму зверненні до всіх працівників науки в Україні запропонувала взяти активну участь в роботі часопису [398, с. 3], Зокрема, надсилати статті, зауваження і пропозиції, розділи з досліджень, реферати та

автореферати, звіти про наукову діяльність [299, с. 3]. Часопис також публікував офіційні матеріали наркомату, звіти наукових установ, узагальнюючі матеріали теоретичного і прикладного характеру. Журнал вирізнявся серед інших високим науковим рівнем, відображав функціонування наукових установ і наукову сферу в цілому, був засобом розповсюдження передових наукових досягнень, дієвим осередком наукового спілкування та обміну передовим досвідом.

До співпраці в харківській періодиці активно залучалися науковці, культурно-освітні діячі, вчені, які сприяли розвитку та захисту радянської вищої школи та науки. Надзвичайну роль для популяризації науки відіграло видавництво Академії наук. Так, в одній із публікацій харківського часопису «Наука на Україні», зазначалося, що «Тільки завдяки публікаціям Академія може познайомити широкий світ із своїми науковими здобутками і поділитися із загалом своїми скарбами. В 1923 р. Академія здобула у власність друкарню Києво-Печерської Лаври і вже в 1923 р. вона досягла великих наслідків – 16 академічних творів на 104 аркушах друку з середнім тиражем 1200 примірників» [377, с. 54].

Харківський журнал «Студент революції», який виходив 1922 – 1933 рр., зробив помітний внесок у відображення повсякденного життя українського студентства. Особливо багато уваги на сторінках журналу приділялося матеріальному становищу студентів, висвітленню труднощів та успіхів у проведенні навчання. Зокрема, участь в підготовці № 1 «Студента революції» за 1923 р. взяло 40% студентів і 50% професорів. Загалом журнал достатньо чітко виконував покладені на нього українським студентством завдання [350, с. 19]. Цей часопис є дуже важливим джерелом з історичного минулого студентства педагогічних вишів УСРР, корисним для вивчення маловідомих подій і фактів тогочасного студентського життя. Відзначимо, що у багатьох вузах видавалися багатотиражки та журнали для студентів, найпопулярнішими з них були «Робітнича освіта» (Харківський ІНО), «Красный технолог» (ХТІ), «Рефлекс» (ХМІ), «Студент Жовтня»

(Харківський ІНГ). Місячний тираж студентської преси в 1927 – 1928 рр. у Харкові становив 6500 примірників [554, с. 38].

Важливе місце на шпальтах харківських газет відводилося матеріалам про прийом студентів до вузів УСРР. Зокрема, зі шпальт столичної преси повідомлялося, що в 1924 – 1925 рр. до вузів передбачалася прийняти 5530 студентів, а зараховано було 4692. Недобір відбувся у педагогічні інститути та інститути художньої освіти. Значні зміни відбулися в соціальному складі студентства. Якщо в 1923 – 1924 рр. до інститутів було прийнято робітників та селян – 36, 3 %, то в 1925 р. відповідно 43, 3 %. Також зростала кількість студентів-українців. Якщо в 1924 р. до інститутів їх було прийнято 43, 7 %, то в 1925 р. – 51, 4 %. РНК визнавала, що прийом до українських вузів у 1924 – 1925 навчальному році значно поліпшив соціальний склад студентів вузів[141]. Зрозуміло, що зростання числа українців у вузах постійно вимагало переходу вузів на українську мову викладання. Так, на шпальтах харківської газетної преси Д. З. Мануїльський у червні 1923 р., наголошував: «Нашу школу, як нижчу так і вищу, поступово і в міру наявності лекторського і педагогічного персоналу ми повинні зробити основою розумної українізації» [232].

Харківська газетна преса відзначала, що завдяки реорганізації вищої освіти, студент стає дієвою особою, важливу роботу в галузі народного господарства. Реформування також торкнулося і навчальних планів, програм та дисциплін. Із сотень дисциплін потрібно було залишити лише основні і важливі предмети для радянської вищої школи [267].

Особливу увагу харківська періодика приділяла процесу українізації у вищій школі. Помітне місце на сторінках преси відводилося питанням про труднощі в справі українізації навчання у вищих навчальних закладах. По-перше, для створення національної вищої освіти потрібно було мати відповідні науково-педагогічні кадри. Вузи УСРР, в основному, були укомплектовані викладацько-професорським складом старої школи. По-друге, процесу українізації вищої школи перешкоджав брак підручників. По-

третє, вступники до вузів не були готові опанувати навчальні дисципліни українською мовою [559, с.92].

В багатьох публікаціях відзначалося, що частина професорів і викладачів, в основному росіяни, а інколи російськомовні українці негативно ставилися до українізаторського курсу. Так, повідомлялося, що на 1 січня 1925 р. справа українізації вищої освіти в Україні виглядала так: з чотирьох інститутів індустріально-технічної освіти було три російських, один змішаний (викладання проводилося російською та українською мовами), жодного українського. З семи сільськогосподарських інститутів: 3 російських, 2 змішаних, 2 українських. З п'яти медичних відповідно 4, 1, і жодного українського. З дванадцяти педагогічних відповідно: 1, 7 та 4. З трьох соціально-економічних відповідно: 2, 1 і жодного українського. З чотирьох мистецьких відповідно: 2, 1 та 1. Загалом, з 35 інститутів, в 15-и викладання відбувалося російською мовою, в 13-и російською і українською мовами і в 7-и українською мовою. На шпальтах газет чимало місця займають публікації, де автори, це насамперед представники української інтелігенції наголошували, що українізація вищої освіти в Україні повинна відбуватися в швидкому темпі, і в першу чергу, найважливішим її напрямом є українізація студентства. Пропонувалося, в інститутах та технікумах запровадити предмети української мови та українознавства, як обов'язкові. Також важливо перевести на українську мову професуру та викладацький склад і українізувати науково-дослідницький процес. Крім того, треба було заснувати мережу україномовних наукових журналів, особливо з технічних, медичних, агрономічних та фінансово-економічних наук. Харківська газетна преса визнавала, що українізація вищої освіти складне та довготривале завдання. Водночас, такі публікації пропагували та стимулювали до викладання та навчання українською мовою [200].

На сторінках харківських газет містилися також матеріали про українізаційні процеси в сфері науки. 9 червня 1921 р. в газеті «Вісти ВУЦВК» повідомлялося про те, що Українське наукове товариство імені

Шевченка об'єдналося з Українською академією наук у всеукраїнський найвищий науковий осередок [181, с.2]. Так, майже вся науково-видавнича робота була зосереджена в 1920-х рр. в ВУАН. З інших наукових видань поза ВУАН слід відзначити видавничу діяльність Інституту імені Шевченка у Харкові, Українського науково-дослідного інституту педагогіки в Харкові, який видавав «Журнал експериментальної педагогіки й рефлексології» за ред. М. Волобуєва, Географічного інституту у Харкові (видавав 2 томи «Записок»), Архівного Управління в Харкові (видавало журнал «Архівна Справа»). Певну наукову працю проводили й ІНО, видаючи свої «Записки» [478, с. 896-917].

Мережа науково-дослідних установ, згодом була реорганізована в інститути. При вищих навчальних закладах також створювалися науково-дослідні кафедри, які одержували відповідну матеріальну базу і ставали самостійними установами. Так, на початку 20-х рр. ХХ ст. в Україні було організовано 84 науково-дослідних кафедр. Вони прагнули заснувати періодичні видання з найважливіших напрямів наукових досліджень.

На сторінках харківської преси повідомлялося, що завдяки Всеукраїнській Академії Наук (ВУАН) в Україні були створені дослідні інститути, колекції, книгозбірні, підготовлені кадри співробітників та видавалися праці, що поширювалися серед наукових установ всього світу. ВУАН мала 3 відділи: історико-філологічний, фізико-математичний та соціально-економічний [282].

Досить детально в харківській газетній періодиці висвітлювалася робота над словником української мови. Повідомлялося, що група фахівців Всеукраїнської академії наук розробляла єдиний правопис української мови та її правила. Так, комісія розробила правопис окремих літер, правопис чужих слів, пунктуацію, алфавітний словник чужомовних слів, українську граматичну термінологію та алфавіт [140]. Зі шпальт столичної періодичної преси повідомлялося й про утворення при Наркомосі Державної Комісії для

розробки правил української мови правопису. Ця справа вимагала систематичної та копіткої роботи, особливо з граматичних норм [188].

Тогочасна харківська періодика містила також публікації про випуск «Російсько-українського словника», у передмові якого зазначалося: «...українська літературна мова протягом останніх десятиліть. А надто останніх років стала органом широкого культурного і державного вжитку. В цьому редакція вбачає найбільшу вагу цього словника супроти попередніх, що обмежувалися мало не на самому етнографічному матеріалі» [414, с.8].

В квітні 1921 р. почав працювати Інститут української наукової мови (ІУНМ) при ВУАН під керівництвом А. Кримського [13, с. 34]. У тогочасній періодиці йшлося насамперед про його роль і місце в розвитку української мови. Основним завданням інституту визначалося: зібрання матеріалів з наукової термінології та номенклатури, систематизування та використання основної наукової української термінології для широкого вжитку [364, с. 245].

Слід відзначити, що започатковані у 20-х рр. ХХ ст. у Харкові наукові журнали з часом стають живими осередками наукової думки, навколо яких об'єднуються усі наукові установи та працівники з кожної спеціальності. Харківська періодика також інформувала громадськість про організацію Київським бюро Всеукраїнського наукового комітету наукового часопису, який друкував наукові статті і реферати про наукові дослідження [180]. Крім того, в 1924 р. Науковий комітет Наркомосу у Харкові було реорганізовано в окреме управління – «Українську Головнауку» з науково-видавничим, бібліотечно-музейним та інформаційно-видавничими підвідділами [166].

Активно висвітлювала тогочасна преса й діяльність освітніх і наукових періодичних видань. Зокрема різноплановим за змістом був часопис «Радянська освіта», який виходив у Харкові українською мовою з 1923 р. Матеріали журналу подавалися за чіткою системою рубрик. Другий часопису присвячений проблемам науки і техніки. В редакційній статті в № 1 журналу від 1923 р. зазначалося: «Не можна робітникам освіти бути зовсім не

знайомим з тими основними науковими й технічними досягненнями, що в такті революції так хвилюють населення. Безкрайня маса досягнень науки, хоч у самих простих формах, мусять стати перед учителем, що стільки років майже нічого не чув».

Також в 1920 рр. у Харкові з'являються періодичні видання, присвячені окремим напрямкам досліджень в галузі гуманітарно-суспільних наук, фізико-математичних і суспільних наук, медицини та біології тощо. Крім того, значно розширилася мережа медичних науково-популярних журналів, серед яких «Врачебное дело», «Профілактична медицина», «Хроніка здоровоохорони», «Шлях до здоров'я».

Загалом, харківська газетна преса в кінці 20-х рр. ХХ ст. відзначала великі здобутки в збільшенні наукових установ і кількості видань наукової літератури [343].

Не залишилася поза увагою редакцій харківських газет підготовка до виборів і вибори до складу ВУАН в 1920 р. та про залучення до цієї роботи громадськості. На шпальтах харківської газетної преси містилися виступи відомих науковців, серед яких Є. Слабченко, А. Соколовський, А. Музичка, М. Гордієвський, Б. Ніколаї, які вітали проведення виборів та наголошували, що це зміцнить співпрацю ВУАН з українськими науковими установами, зв'язки з академіками та вченими Західної України, а особливо поглибить зв'язки з Львівським науковим товариством імені Т. Г. Шевченка [261]. На сторінках столичної преси також зазначалося, що важливість виборів полягає в тому, що наукові установи зможуть активно впливати на творення української національної культури. Згідно з постановою уряду УСРР про вибори членів ВУАН, право висувати кандидатів в члени ВУАН належало усім науковим установам, вузам, громадським організаціям, трудовим колективам. У зв'язку з цим поширювалася думка про те, щоб на виборах склад Академії поповнився діячами інженерно-технічної науки і було створено новий сектор індустріально-технічних наук [259].

Поповнення ВУАН новими силами мало посилити її роль в розвитку економіки, суспільно-політичного і громадського життя України. Наголошувалося, що необхідно мати постійний зв'язок з Академією, а також поширювати її видавничу діяльність, щоб її праця була відома широким колам наукових працівників з радянських організацій [325].

Загалом, в 20-х рр. XX ст. підрадянська Україна була репрезентована понад 100-ми науково-дослідними установами, в тому числі розширеною мережею установ ВУАН, яка складалася з трьох відділів, окремих наукових комісій, секцій та установ.

Встановлено, що потенціал харківської газетної періодики активно використовувався керівництвом УСРР в реформуванні вищих навчальних закладів і наукової сфери в Україні. Періодика не тільки відбила процес становлення радянської вищої освіти і науки в УСРР, а й своїми публікаціями стимулювала зростання творчої активності педагогічної і наукової інтелігентності. Періодика брала активну участь у пропаганді переведення університетської освіти на дворівневу систему вищих навчальних закладів (інститути і технікуми) відповідного профілю, пролетаризації та коренізації національного складу студентів, зокрема шляхом зняття вступних вимог для робітників і найбідніших селян, створення національної мережі вузів, які б готували кваліфікованих спеціалістів з усіх галузей народного господарства України. Також харківські періодичні видання активно пропагували зусилля патріотично налаштованих радянських працівників і передової української інтелігенції у боротьбі з русифікацією вищої школи і наукових установ.

* * *

Загалом, на сторінках харківської преси досліджуваного періоду активно відбився процес становлення радянської середньої, вищої освіти і науки. Тогочасна преса регулярно і послідовно розкривала здобутки і проблеми

радянських освітніх реформ і зробила вагомий внесок у формування громадської думки, що саме вчитель є ключовою фігурою навчально-виховного процесу у школі. Особлива увага зверталася на нестачу фахівців з української мови, недостатнє фінансування шкільних навчальних закладів, організацію курсів української мови для вчителів, значення краєзнавства в шкільній програмі. Матеріали харківської періодичної преси регулярно використовувалися в процесі навчання учнів як наочне приладдя і як одна з форм соціального виховання. Також у школах масово почали створюватися стінні та «живі» газети.

Значна увага редакцій газет була приділена ліквідації масової неписьменності серед дорослих. З'ясовано, що газетна періодика брала активну участь в організації лікпунктів, налагодженні їх роботи, зокрема матеріали столичної газети «Геть неписьменність», за відсутності необхідних навчальних абеток, активно використовувалися в навчальному процесі для неписьменних.

Матеріали періодики дозволяють з'ясувати суть і зміст українізації тогочасного освітнього і наукового простору. Встановлено, що преса активно використовувалася радянськими державними органами в коренізації початкової і середньої освіти УСРР. Преса відбивала успіхи в українізації шкіл, постійно порушувала питання про гострі проблеми освітньої галузі, зокрема про нестачу україномовних учительських кадрів, підручників і посібників, шкільних приміщень. Наприкінці 1920-х рр. більшість учнів початкових і середніх шкіл навчалися українською мовою.

Встановлено, що найпекучіші проблеми були в розвитку вищої освіти і науки. Згідно з радянською концепцією реформування вищої школи і наукової галузі університети були ліквідовані, замість них були створені інститути і технікуми, також організовані кафедри. Крім того вводилися нові правила прийому абітурієнтів до вузів, згідно з якими більшість студентів вишів складали вихідці з робітничого і селянського станів.

Проаналізовано роль інформаційно-пропагандистського потенціалу у створенні нових радянських наукових установ, пропагуванні їхньої діяльності, зокрема роботи над єдиним правописом української мови та її правил. Важливе місце належить пресі у боротьбі з русифікацією навчальних закладів і наукових установ.

РОЗДІЛ IV ХАРКІВСЬКА ПЕРІОДИКА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

4.1. Відображення в газетній періодиці розвитку мовної політики в УСРР

Вивчення матеріалів харківської преси зазначеного періоду допомагає розкрити основний зміст і тенденції, напрямки процесу мовної політики в зазначеному контексті і здійснення радянської національної реформи в Україні.

На шпальтах газет були опубліковані постанови ВУЦВК УСРР «Про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоросійською» від 21 лютого 1920 р., «Про введення української мови в школах і радянських установах» від 21 вересня 1920 р., постанова ЦК КП (б)У «Цілі і завдання українізації» від 6 лютого 1922 р. Також важливе значення для поширення української мови мали постанови ВУЦВК та Раднаркому УСРР від 1 серпня 1923 р. «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» і постанова ВУЦВК та Раднаркому УСРР від 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату». Зокрема остання постанова передбачала вжиття досить рішучих заходів при переведенні національно-державного апарату на українську мову до 1 січня 1926 р. [15, с. 37-40].

У квітні 1925 р. питання про хід українізації всебічно обговорювалося на Пленумі ЦК КП (б) У, на якому Народний комісар освіти О. Я. Шумський за дорученням Політбюро ЦК виступив з доповіддю «Про українізацію». Відзначивши, що наявні успіхи в справі українізації досягаються головним чином «по лінії радянського апарату». «Партія, – зазначалося в резолюції, – повинна прагнути до того, щоб увесь робітничий клас України, незважаючи на національну приналежність, оволодів українською мовою і активно брав участь у соціалістичному будівництві українського суспільного життя» [527, с. 324].

Помітне місце на сторінках харківських газет займали матеріали про новий український правопис, який набув чинності у 1929 р. Зокрема повідомлялося, що окружна комісія з українізації присвятила окремі години на курсах української мови на студіювання нового правопису. Так, до 1 квітня 1929 р. державні службовці повинні були вивчити новий правопис і скласти з нього іспит [196].

Загалом, рішеннями радянської влади було визначено прискорене переведення державних, місцевих, центральних та наркоматів, районних, окружних, губернських військових комісаріатів та судових органів на українську мову. Крім того політика українізації передбачала і залучення українців до роботи в КП(б)України, державних органах, комсомольських організаціях і надання їм високих посад у партійному і державному апараті. Також українська мова запроваджувалася у спілкуванні державного і партійного апарату, заохочувався розвиток української культури і науки [503, с.15].

Сфера, яку охоплювала радянська «українізація», включала діяльність державно-партійного та громадських апаратів і різні ділянки культури. Для всіх працівників державних установ знання української мови було обов'язковим. Кожен державний службовець повинен був скласти іспит з української мови. Для вивчення української мови існували спеціальні курси. Службовців державного апарату, які не знали української мови, могли звільнити з роботи. На них покладалося не лише завдання вести українською мовою діловодство, але й користуватися нею у розмові з відвідувачами [451, с. 27].

Матеріали періодики свідчать, що переломним моментом в справі українізації можна вважати кінець 1925 р., коли Бюро Харківського окрпарткому прийняло постанову щодо прискорення українізації апаратної сфери, як відповідального так і технічного складу працівників компартійних, радянських та інших установ. Квітневий пленум 1925 р. окрпарткому відзначив необхідність поглиблення та проведення українізації. На той час в

харківських міських партосередках з семи секретарів міського партосередку п'ять добре володіли українською мовою, двоє слабо. Щодо національного складу членів міських парторганізацій: то з 256 партійців Харкова українці тут становили 146, росіяни – 71 та представники інших національностей – 38. Серед них українською мовою володіли відмінно – 73, посередньо – 107, зовсім не володіли – 76. В середньому виступи українською мовою на засіданнях партосередків не перевищували 25 %. Гуртків української мови в партійних осередках окремо не існувало й партійці навчалися в гуртках, які були організовані при установах. Зросла і частка україномовних періодичних видань, які передплачували партійні організації. Міськими партосередками передплачувалися газети «Комуніст» – 74 прим., «Вісти» – 9, «Праця» – 47, журналів – 12. Ця кількість пресових видань, безумовно, була недостатня, порівнюючи з загальною кількістю комуністів в осередках міської парторганізації [70, с. 82-83].

Значне місце відводилося харківській газетній періодиці пропаганді заходів державних органів влади на організацію практичних курсів, видання граматики та читання лекцій з української мови. У газетній пресі постійно наголошувалось, що українізація – це не лише вивчення української мови, а й справа вжитку її в побуті, знання культури та історії України. Так, зі шпальт столичної періодики комісіям з вивчення української мови пропонувалося організувати «Товариство сприяння української культури» для культурного розвитку та поширення української мови серед населення [300].

Типовими для харківської періодичної преси були рубрики «Курси з ліквідації української неписьменності», «Курси української мови», які згодом змінилися на «Курси з українознавства». В харківській газеті «Вісти ВУЦВК» постійно друкувалися оголошення: «У Харкові починають працювати державні курси української мови і українознавства для підвищення знань співробітників установ. Курси триватимуть 3 – 5 місяців. 15 місць на курсах будуть безкоштовними, інші платні» [192].

Харківська періодика містила також публікації, які мали на меті привернути увагу до проблеми впровадження української мови в усіх сферах життя. Вельми показовою є одна із статей, в якій писалося: «Мова – засіб об'єднання трудящих, і в першу чергу об'єднання основного населення зі своєю робітничо-селянською владою. Коли селянин приходить до радянської установи і чує не свою рідну мову, то це не наближує його до радянської установи. Ми змусимо вивчити українську мову групу руських службовців, що проводять керівну роботу. Вивчення української мови має мету: щоб радянський уряд не відривався від основної маси населення» [193, с. 1].

Надзвичайно важливу роль в успішній українізації державного апарату харківська періодична преса надавала підготовці викладачів української мови. Курси українознавства, на яких викладалася не тільки українська мова, а й елементи українознавства (історія української культури, історія революційного руху, історія літератури, економіка та географія України та ін.) повинні були проводити лектори, які пройшли спеціальну підготовку. У зв'язку з цим у пресі відзначалося, що українську мову здебільшого викладають галичани, які опинилися на території УСРР та категорія осіб, які знають українську мову, адже вирости в селі та багато читали, але науково ніколи її не вивчали. Також є середовище «літераторів» та інтелігентів. Проте, ці категорії також не мали наукового студіювання української мови. До найкращого типу лектора української мови, столична преса відносила вчителів трудшкіл, профшкіл та студентів педагогічних вузів. Загалом, справа з лекторами української мови та літератури перебувала в гарному стані і вже мала позитивні результати [202, с. 2].

Поряд з цим на сторінках столичної газетної преси містилося багато публікацій про труднощі у вивченні української мови партійними і державними службовцями [182]. У цьому контексті у харківській періодиці зазначалося, що «українізація національно-державного апарату відбувається вкрай складно. Співробітники установ, які не знали українську мову, так її і не вивчили. Курси відвідували рідко, вживають «дивовижний жаргон».

Визнавалось, що українізація державного апарату закінчиться ще не скоро [292].

У періодиці також порушувалась проблема українізації органів судової влади. Особливо складним було ведення українською мовою офіційного судового діловодства та листування. Наприклад, зі 160 працівників губернського суду Харкова лише 10 писали українською літературною мовою [82, с.28].

Як свідчить аналіз харківської преси, найбільшого розмаху радянська українізація апаратної сфери досягла після того, як було прийнято відповідну резолюцію квітневого пленуму (1925 р.) ЦК КП(б)У, постанову ВУЦВК та РНК УСРР (квітень 1925 р.) «Про заходи термінового проведення українізації радянського апарату». Кінцевим терміном переходу діловодства громадських організацій на українську мову було оголошено 1 січня 1926 р. [47, с. 24]. Також на виконання рішень зазначеного пленуму ЦК КП(б)У Політбюро ЦК КП(б)У визначило заходи щодо повної українізації радянського апарату. Серед них висунення на керівну роботу українців, організація курсів української мови, українізація ЛКСМУ та засобів друку [47, с. 60].

В харківських виданнях постійно друкувалися відповідні заклики щодо завершення українізації до 1 січня 1926 р.: «Вся радянська суспільність повинна напружити сили, щоб українізацію у встановлений термін було завершено» [201].

Поряд з цим харківська газетна періодика регулярно інформувала громадськість про гострі проблеми щодо українізації національно-державного апарату. Зокрема, зазначалося, що питання запровадження української мови має деякі перешкоди, серед яких організація курсів української мови. Так, в окружних містах українську мову вчителі не вивчали. Навіть більшість інспекторів освіти української мови не знали і не вивчали. Ще однією перешкодою до вивчення української мови був брак української літератури, не видавалися читанки зі зразкових літературних творів. Також складно стояла справа з викладанням української мови у

школах та профшколах. У зв'язку з незадовільною мовною ситуацією в багатьох державних установах, на сторінках харківської періодики містилися публікації, в яких пропонувався план урядових заходів з подальшого розширення сфери вжитку української мови в суспільстві: переведення на українську мову діловодства; обов'язкове знання української мови відповідальними працівниками державних та громадських установ; видання української класичної літератури, та обов'язковість придбання літератури українською мовою; зменшення терміну українізації профшкіл та негайна українізація педкурсів; контроль над здійсненням вказаних заходів мав здійснювати Наркомос [219].

В 1925 р. Народний комісаріат Робітничо-селянської інспекції (НК РСІ) декретом ВУЦВК був зобов'язаний слідкувати за виконанням постанов уряду про українізацію державного апарату, вимагаючи від усіх наркоматів та центральних установ негайного переходу окремих відділів на українську мову та перевірку службовців на знання українознавства [216].

Зокрема, харківська газетна періодика повідомила, що перевірка в листопаді 1925 р. співробітників, які прослухали 3-місячні курси української мови не дала позитивних результатів. У зв'язку з цим ЦК КП (б)У своїм рішенням зобов'язав закінчити перевірку державних установ щодо українізації радянського апарату до 15 січня 1926 р. Також столична періодика нагадувала читачам, що згідно з постановою РНК УСРР від 16 липня 1925 р. підлягають звільненню з посад ті, хто негативно ставиться до української мови, тих, хто не засвоїли українську мову звільняють з посади на 3 місяці, взявши підписку, що впродовж цього часу вони вивчать українську мову [217].

Згодом, на шпальтах харківських видань з'являються публікації про продовження курсів з вивчення української мови до 1 березня 1926 р. Зокрема, це стосувалося державних установ, де курси було організовано вчасно, але слухачі не засвоїли українську мову і тому навчання мало проводитися за рахунок службовців [312].

З огляду на це з 1925 р. широкого розголосу на шпальтах тогочасної преси набув процес з контролю за виконанням державних заходів з українізації. Зокрема, твердилося, що українська мова повільно, але стає мовою загального вжитку, а організаційна форма українізації – це короткотермінові курси, які мають дати максимальний ефект. Однак, курси української мови перетворилися на курси граматики української мови і не давали позитивних результатів. У зв'язку з цим зазначалося: «Очевидно, що потрібна пильна увага з боку керуючих органів» [208].

Цікавою є одна з кореспонденцій, в якій відзначалося, що майже всі столичні державні установи перевели діловодство на українську мову. Але, з'ясовано, що часто ця робота здійснювалася за нормами російського діловодства, яке перекладали на українську мову. Ця популяризація полягала в тому, що в російському слові замінювалася лише буква «о» на «і» і робилося українське закінчення. Аби не дискредитувати рідну мову, в публікації пропонувалося вивчати українську фразеологію, – тоді відчуватиметься дух української мови в практичній роботі. Також всі установи повинні видати українською мовою зразки своїх офіційних паперів, місцеві комісаріати мали розповсюджувати українську щоденну пресу, «...бо це найкращий спосіб засвоєння мови взагалі і збільшення політичних знань зокрема» [195].

Є в періодичних виданнях також чимало матеріалів про звільнення службовців за незнання української мови. Так, повідомлялося про перевірку в січні 1925 р. 26 установ з загальною кількістю 4 тис. службовців. За результатами наслідок перевірки було звільнено сто двадцять співробітників державних установ у зв'язку з незнанням української мови. Нових працівників брали на посаду лише після іспиту з української мови [210]. А в лютому 1929 р. газетна періодика повідомила читачів, що Окркомісія в справі українізації ухвалила рішення звільнити з посади тридцять вісім службовців місцевих державних установ за вперте небажання вивчати українську мову, зверталася увага на факти повного не володіння

українською мовою окремими службовцями. Зважаючи на це, комісія призначила нову перевірку українізації державних установ [209].

Отже, як бачимо, харківська газетна періодика брала активну участь у висвітленні заходів радянського уряду щодо подолання перешкод на шляху українізації національно-державного апарату. За статистичними даними комісії з українізації в 1927 р. українську мову засвоїли 35 % службовців державних та господарських установ [313].

У періодичній пресі часто публікуються виступи відомих партійних, державних, громадських і культурних діячів з проблеми українізації бюрократичного апарату і про роль і місце української мови в житті суспільства. Для цих публікацій, зокрема на сторінках газети «Вісти ВУЦВК», характерною є думка, що однією з важливих умов для українізації національно-державного апарату є «добитися, щоб кожний селянин бачив в апараті близьких собі людей» [156].

Важливий етап мовної політики пов'язаний з діяльністю наркома освіти УСРР у 1927 – 1933 рр. – одного з найвідоміших лідерів українського «націонал-більшовизму» Миколи Скрипника, який виступав активним захисником української культури. Він, твердо обстоюючи власну позицію, проявив надзвичайну активність у ході підготовки та видання українського правопису, який був затверджений постановою Раднаркому УСРР від 4 березня 1928 р. і під назвою «скрипнівського» діяв до 1933 р. [519, с. 18]. В 1929 р. Наркомос УСРР затвердив проект правопису і який став обов'язковим для всіх шкіл та видавництв [316].

В 1926 р. на шпальтах харківських газет починають з'являтися матеріали про реальні зміни в українізації вищих органів державної влади. Повідомлялося, що діловодство усіх наркоматів УСРР українізувалося на 85 %. Найуспішніше процес українізації бюрократичного апарату відбувався на Полтавщині, Поділлі та Волині. Районний бюрократичний апарат в більшості округів було українізовано на 95 % завдяки сільським вчителям та українській інтелігенції, яка активно допомагала проведенню українізації. З

центральных відомств найбільш українізованими були НКОсвіти, де 89 % всіх співробітників засвоїли українську мову, далі йшли НК РСІ(Народний комісаріат Робітничо-селянської інспекції), НК РСІ, Вища рада народного господарства(ВРНГ), Народний комісаріат земельних справ (НКЗем) [302].

Багато місця відводила харківська преса вивченню української мови на підприємствах. Так, трапляються кореспонденції про розповсюдження серед державних установ російсько-українських словників, в яких наголошується, що українізувати національно-державний апарат лише з допомогою словників не можливо [440, с. 14].

На шпальтах харківських видань постійно вміщувалися матеріали, в яких відзначалися вагомі успіхи у справі українізації державного апарату, особливо в галузі вивчення української мови та перекладу на неї діловодства, а також пропонувалося розробити практичні заходи для покращення вивчення української мови всіма членами партії [278]. Адже частина радянського апарату, яка добре опанувала українську мову прагнула ознайомитися з українською культурою та вивчати українознавство. У зв'язку з цим пропонувалося посилити контроль за вивченням службовцями української мови та підвищення ними якості знань. Водночас, є публікації в яких повідомляється, що державні службовці, які отримали посвідчення І категорії (тобто ті, що добре володіють українською мовою) починають забувати мову, тому якість листування українською мовою знижується [301].

Тогочасна харківська періодична преса містить також постанову Окружної комісії про те, щоб кондуктори та контролери трамваю під час виконання службових обов'язків зверталися до пасажирів українською мовою. Однак, ця постанова на практиці не завжди виконувалася [281].

В 1927 р. харківська газетна періодика детально подавала інформацію про те, що 6 липня 1927 р. Президія ВУЦВК прийняла закон про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури. За цим законом не дозволялося брати роботу до державних організацій службовців, які не володіли українською мовою, а в національно-

територіальних одиницях мовою місцевої більшості. За порушення закону, винні притягалися до карної відповідальності. Працівників, які не вживали ніяких заходів, щоб вивчити українську мову або мову відповідної місцевої національної більшості, а також тих, що виявляли негативне відношення до українізації, звільняли з роботи в адміністративному порядку без видання вихідної допомоги й без попередження [212].

Редакції харківських газет вдавалися також до такого різновиду публікацій як оголошення про проведення курсів української мови та українознавства. На державних курсах для 20 – 30 лекторів проводилися спеціальні семінари з питань національної політики радянської влади, економічної України, історії України, історії українського письменства, українського мистецтва (театр, музика) та системи освіти в УСРР. Ці курси мали на меті систематизувати та збільшити набуті знання [263, с. 5].

Відзначимо, що харківська періодика регулярно подавала інформацію про стан і перспективи українізації національно-державного апарату. Якщо на початку 1925 р. державний апарат було українізовано на 20%, то в середині 1926 р. – на 60 %, а до 1 січня 1927 р. всі установи повинні були перейти на українську мову. В складі міськрад на 1925 р. українців було 37, 8%, в 1926 – 1927 р. 43, 8% [144]. Також в харківській газетній пресі є інформація, що низовий радянський апарат українізувався майже на 100 %. Однак, окружний та губерньський апарат відставали і це можна було побачити на прикладі мови діловодства, яке здебільшого залишалося російським [139].

Конкретні результати українізації засвідчували нарощування позитивних тенденцій у радянській національно-культурній політиці. Якщо у 1924 р. українізація діловодства державного апарату складала 20 %, то в середині 1925 р. – вже 65 % [575, с. 236].

Так, особливо широко в харківській пресі висвітлювався процес українізації комсомольського апарату. Однією з перешкод на цьому шляху було не знання молоддю української мови. Характерними для тогочасної харківської преси стали твердження: «Молодь дійсно не звикла

користуватися українською мовою, – мовою своєї сім'ї, на прилюдних зборах, для яких в них є мова офіційна – «мова зборів», але розуміє мову вона цілковито і дедалі більше вчиться їй, бо чує від товаришів, відвідуючи кіно, держдраму й оперу». Тобто адміністративні заходи комсомольських органів на кшталт «до першого такого місяця пропонується вивчити мову» – не давали відчутних результатів [146].

На шпальтах харківських газет чимало місця займають публікації про конкретні факти незадовільного стану українізації багатьох комсомольських організацій. Так, повідомлялося, що на харківській окружній конференції комсомолу на п'ятий день конференції, українською мовою виступили лише 3 делегати, тобто 1%. Порушуючи питання про важливість українізації молоді спілчани дозволяли собі не розмовляти українською мовою [309]. Є в часописах дані про те, що з 3356 членів комсомолу Першотравневого району лише 1431 чол. володіє українською мовою. Так, в газеті «Комуніст» в одній з публікацій, розповідалося, що в друкарні «Трансдрук» задовільно знають українську мову 10 чол., але на зібраннях нею послуговується лише одна особа. А в осередку «Ларка» зі 100 комсомольців, які пройшли курси української мови, лише 5 з них володіють та спілкуються українською мовою. З огляду на те, робиться висновок, що члени комсомолу ще не досить добре вивчили українську мову, тобто потрібно щоб райкоми комсомолу вжили рішучих заходів в справі покращення українізації серед молоді [148]. Також столична преса пропонувала висунути активних комсомольців агітаторами за вивчення української мови серед робітників [252]. Отже, як свідчить аналіз, у досліджуваній період питання українізації комсомольських організацій були постійними і провідними темами харківської періодики.

Значне місце на сторінках періодики займають матеріали про конкретні приклади негативного ставлення до української мови у частини радянської інтелігенції. Найкраще характеризує статус української мови в підрадянській Україні того часу ставлення упорядників альманахів та редакторів окремих

журналів, що мов би соромляться українських видань, а тому друкують матеріали російською або двома мовами. Водночас з огляду на це, завдання харківського журналу «Червоний шлях» визначалися так: «Нарешті, сама українська мова являється величезним чинником в процесі творчості нового життя і вимагає неупинного вдосконалення й поширення, щоб задовольнити ті потреби, які ставить перед нею культурний підйом працюючих мас» [567, с. 81].

Газети вміщували також матеріали, що мали на меті привернути увагу державних і громадських організацій до реалізації державних заходів мовної політики. Періодика регулярно друкувала загальні рекомендації, як провести широку роз'яснювальну кампанію серед українського населення про національну політику партії і радянської влади, про роль і значення рідної мови в школі, про перспективи освіти на рідній мові. Крім того, розповідалося, як використовувати можливість рідної мови в роботі та діловодстві місцевих радянських органів, а також познайомити населення з досягненнями національної культури і літератури [265].

Харківська періодична преса містить значний масив публікацій відомих політичних, державних і громадських діячів з питань тогочасного розвитку української мови і культури. Так, на сторінках газети «Вісти ВУЦВК» секретар ЦК КП (б)У С. Косіор твердив: «Величезні можливості, які є у нас в частині поглиблення української мови, української культури в значній мірі ще не використовуються. Нам потрібно спільними зусиллями домогтися в цій роботі значно більших успіхів, ніж зараз» [274, с. 1]. Вельми показовою є стаття, автор якої голова РНК УСРР В. Чубар зазначив, що українізація державного апарату зростає більш швидкими темпами, ніж українізація партійного апарату та партії в цілому. І далі запропонував: «Не тільки потрібно навчати українською мовою радянський апарат, а треба українізувати і партію. Слід домогтися, щоб приклад активу передавався низам і впливав на всі шари позапартійних мас. А становище при якому

рядовий член партії українізовується, а актив залишається російськомовним потрібно розірвати» [323].

З 1928 р. у харківській газетній пресі систематично з'являлися матеріали, що містили відомості про значні успіхи в справі українізації професійних спілок. Так, серед членів профспілок робітників республіки 49,9% становили українці, 31,6 % – росіяни. Впродовж останніх двох років в складі правлінь робітничих клубів кількість українців зросла з 31 % до 51,5% [164].

Поряд з цим в 1929 р. на сторінках харківської газети постійно вміщувалися критичні кореспонденції, в яких повідомлялося, що кількість співробітників державного апарату, які склали іспит з української мови не збільшилася, порівняно з 1 січня 1925 р., тобто українізація в значній мірі проводилася формально і українізацію національно-державного апарату не можна вважати за достатню [275]. Так, наприкінці 1920-х рр. в державних установах приблизно 24 % всіх урядовців, що склали іспит з української мови віднесено до I категорії (ті, хто задовільно володіють українською мовою), до II категорії (ті, хто слабо знають мову) – 33 %, решта 43 % – зовсім не знали українську мову. Отже, понад 2/5 державного апарату зовсім не володіли українською мовою і не поспішали її вивчити [329].

Безперечно, предметом особливої уваги стали інформаційні повідомлення про прийняття постанови ВУЦВК та РНК УСРР від 6 липня 1927 р. «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури», яка була серйозним нормативним актом для проведення українізації державних, партійних, профспілкових і комсомольських органів. Згідно з постановою, передбачалося, що всі правові документи державних органів повинні публікуватися українською мовою і російською. Внутрішнє діловодство та офіційні контакти між державними установами мали вестися тільки українською мовою. Крім того, за порушення виконання заходів українізації особи повинні були нести кримінальну відповідальність. Працівники установ, які своєчасно не

оволоділи українською мовою, а також ті, хто негативно ставився до українізації, могли бути звільнені з посади.

Отже, як свідчить аналіз, окремі державні і партійні організації у справі тогочасної українізації приділяли велику увагу. Були створені комісії з українізації [33, с. 2], розроблена довготермінова програма вивчення української мови та реорганізована видавнича сфера. Харківська газетна періодика докладно інформувала громадськість про досягнення у царині українізації національно-державного апарату, наводила відповідні дані, аналізувала позитивні та негативні тенденції українізаторського процесу, повідомляла про організацію курсів української мови, стан перевірок державних службовців на знання української мови, переведення на українську мову діловодства та листування. Водночас харківська преса зробила значний внесок у пропагування вивчення української мови, розширенні сфери її вжитку в тогочасному суспільстві.

Аналіз матеріалів харківської преси дозволяє зробити висновок, що провідне місце становили проблеми українізації партійно-державного апарату і громадських організацій. Особливо широко в харківській періодиці висвітлювався процес підготовки та видання українського правопису. Водночас преса активно пропагувала значні успіхи в розвитку рідної мови. Великий внесок періодика зробила у процес підняття соціального статусу української мови, її престижності, що сприяло утвердженню масової національної свідомості, зміцненню національної ідентичності. Поряд з цим зіставлення свідчень різних харківських газет дало змогу простежити суперечливості коренізації бюрократичної системи, боротьбу поглядів і позицію окремих представників керівництва республіки в цьому питанні. Встановлено, що найскладніше українізація відбувалася в органах судової влади.

4. 2. Фахові видання у літературному процесі

Проголошена в 1923 р. на XII з'їзді РКП (б) політика коренізації, дала поштовх для розвитку нової радянської української літератури. Літературні

організації, які засновувалися в підрадянській Україні, прагнули мати свій друкований орган, в якому б ознайомлювали громадськість з творчістю молодих літераторів. Саме в тогочасному Харкові зосереджувалося найбільше літературне коло митців і саме через столичну періодику тогочасні українські письменники намагалися впливати на розвиток літературного процесу. Важливу роль у розвитку української літератури та заснуванні літературних угруповань займала харківська періодична преса. Столичні періодичні видання об'єднували навколо себе різні групи письменників, знайомили читацький загаль з їхньою творчістю. З'явилася велика кількість різноманітних літературних напрямків. Так, виникли письменницькі організації та групи у 1920-х рр., серед яких відомі «Авангард», «Плуг», «Гарт», «Ланка», «Молодняк», «Вапліте», ВУСПП, «Нова генерація», «Аспанфут» та інші. Проте, не всі об'єднання митців мали свій друкований орган.

У Харкові виходило чимало періодичних видань, які друкували нові літературні та художні твори – «Вісти ВУЦВК», «Комуніст», «Культура і побут», «Література і побут», «Комсомолец України», «Червоний шлях», «Критика», «Шлях мистецтва», «Нові шляхи», «Плуг», «Плужанин», «Молодняк», «ВАПЛІТЕ», «Гарт», «Всесвіт», «Пролітфронт», «Нова генерація», «Універсальний журнал». На шпальтах газет також відбувалися дискусії про стан і майбутнє радянської національної літератури. Харківська періодична преса систематично висвітлювала літературний процес, стимулювала молодих письменників до поширення українського друкованого слова, підтримувала їх та сприяла розвитку літературної критики. Майже кожний письменник розпочинав свій творчий шлях з газети або журналу. Періодика була активним чинником літературного процесу, подавала кращі зразки письменницької творчості, помітно впливала на розвиток української літератури. Газетна періодика Харкова створювала сприятливі умови для прояву літературних, письменницьких здібностей серед радянської творчої молоді [332]. Харківська газета «Вісти ВУЦВК» та

часопис «Шляхи мистецтва» об'єднували навколо себе перших представників нової радянської української літератури: Миколу Хвильового, Володимира Сосюру, Михайла Йогансена. Згодом, із заснування великого місячника «Червоний шлях», ця літературна група утворила організацію пролетарських письменників «Гарт».

«Гарт» (1923–1925) – спілка пролетарських письменників, до якої входили В. Блакитний, К. Гордієнко, І. Дніпровський, О. Довженко, О. Досвітній, В. Коряк, І. Кулик, Г. Коцюба, П. Лісовий, В. Поліщук, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина та інші. Учасники заснували свій літературно-художній та критичний журнал всеукраїнської спілки пролетарських письменників «Гарт», який об'єднував навколо себе критиків-марксистів, видатних діячів з різних сфер мистецтва й культури. Видання публікувало художні твори, критичні публіцистичні та наукові статті з різноманітних питань мистецтва та літератури, бібліографію та хроніку мистецького життя підрадянської України та за її межами. Журнал висвітлював творче життя та побут сучасного письменника, а його прихильники зі шпальт видання закликали всі пролетарські літературні та художні сили України, «із зброєю художнього слова, прийти і подати свій голос зі сторінок Гарту» [391, с. 5]. Зі смертю в 1925 р. голови спілки «Гарт» В. Еллана-Блакитного організація розпалася. Чимало її колишніх членів в 1928 р. увійшла до складу організації «ВАПЛІТЕ», на чолі якої був М. Хвильовий, яка впродовж тривалого часу вела ідеологічну боротьбу з «Гартом».

В 1922 р. з появою спілки селянських письменників «Плуг», столична періодична преса повідомила про закінчення організаційного періоду становлення нової радянської української літератури. Молоді літератори мали змогу вступати до літературних організацій, які активно створювалися в центрі і на місцях. Харківська періодика закликала молодих митців: «Годі надсилати листи до редакцій, пропонуючи свої вірші, драми, оповідання. Влаштовуйте у себе на місцях філії, літературні трести пролетарських та

селянських письменників, вкривайте Україну своїми організаціями, внесіть подих своєї молоді творчості» [239].

З утворенням літературних груп, столична періодична преса в 1924 р. повідомила про утворення Української літературної академії. Академія мала складатися лише з визначних представників української літератури, видатних представників революційного письменства інших країн, а також з талановитих молодих письменників та діячів літератури старшої генерації. Перед нею стояли важливі завдання: організація подорожей українських письменників за кордон, конкурсів, щорічне преміювання найкращих творів літератури та ініціатива у створенні подібних академій в інших радянських республіках [190].

Також харківська газетна періодика постійно порушувала питання щодо створення літературної школи. Література, як розвинуте і впливове мистецтво мала лише одну кафедру при Харківському ІНО. Харківські видання постійно порушували актуальне питання для національних митців про те, щоб молоді письменники вивчали курс української та іноземної мов, історію та теорію мистецтв, історію та теорію критики. У зв'язку з цим на III з'їзді «Плуга» пропонувалося звернутися до Народного комісаріату освіти УСРР щодо заснування літературного вузу у Харкові. Адже в столиці перебувало 100 кваліфікованих письменників, близько 100 різних літературних видань, які притягували літературні сили з периферії [272].

Найбільш масовими письменницькими організаціями були «Плуг» (селянська) та «Гарт» (пролетарська), між якими в 1925 р. у харківській періодиці і розпочалася літературна дискусія. Спочатку з обміну листами, згодом, члени обох організацій самовизначилися і мовчазну угоду між організаціями було припинено. Утворюючи тимчасові «блоки» «Плуг» з ВУСПП проти «Гарту», зокрема задля отримання можливості для виступу на Всесоюзній нараді пролетарських письменників тощо. Тобто вплив обох організацій, – як стверджував В. Блакитний, – вимагав розподілу сфер в літературі [138].

На шпальтах харківської газетної періодики особливий резонанс мала дискусія між М. Хвильовим та головою «Плугу» С. Пилипенко. Автор статті «Хай живе «Гарт» і «Плуг»!» С. Пилипенко закликав об'єднати «Гарт» і «Плуг» задля організації молоді в літературних інтересах, створювати атмосферу літературно-мистецького навчання, а головне дати новий напрямок в літературі [273]. Натомість М. Хвильовий критикуючи цей заклик, твердив щоб «рухати життя вперед», «бути його активним чинником», «кликати кудись далі» немає сенсу, адже «...потрібно щось одне: або нове або старе» [319]. Харківська періодика повідомила читачів, що спілка «Плуг» за чотири роки свого існування стала справжньою письменницькою організацією, яка видавала 30 % усієї загальної художньої літератури. Головною метою «Плуга» було «...поволі переводити свої молоді кадри на шлях пролетарської ідеології, ні в якому разі не збавляючи в їх творчості мистецько-селянських образів, цієї конечної передумови впливу на селян» [271].

До організації «Плуг» (1922–1932) (спілки селянських письменників) входили Д. Бедзик, С. Божко, В. Гжицький, А. Головка, Г. Епик, Н. Забіла, І. Кириленко, О. Копиленко, В. Минко, А. Панів, П. Панч, С. Пилипенко, І. Сенченко, В. Таль (Товстоніс), Г. Епик, П. Усенко, В. Чередниченко, І. Шевченко, В. Штангей та інші. В лютому 1925 р. часопис «Плужанин» як орган спілки «Плуг» був чи не єдиним популярним спеціальним українським літературним журналом, який прагнув залучити до участі в його роботі кращих тогочасних митців у літературній галузі [338, с. 2]. Він як перший в підрадянській Україні письменницький журнал, особливо звернув увагу на літературні видання з теорії поезики та прози [335, с. 21]. Загалом видання «Плужанин» викликало неабияку увагу у періодичній пресі. Зокрема читачі вимагали від редакції журналу оповідань та поезій, приділяти увагу літературно-мистецькому життю, новим книжкам тощо. Втім, траплялися і зауваження. Так, вчитель Г. Капуста писав до редакції цього часопису: «Писати такою мовою селянський журнал – тратити марно папір, бо все одно

з селян ніхто не зрозуміє» [397, с. 3]. З метою допомоги початківцям-письменникам при філіях «Плуга» засновувалися літературні студії [396, с. 6], на його шпальтах містилися поради як писати вірші, оповідання, статті [410, с. 37]. Загалом, у 1925 р. «Плуг» випустив 28 збірок творів та 32 книжки, брав активну участь у пресовому процесі, починаючи з журналів та закінчуючи літературними розділами і сторінками спеціальних журналів [390, с. 12].

В 1926 р. на сторінках часопису «Плуга» з'явилася інформація про вихід із спілки групи початківців-письменників і організацію нової спілки «Молодняк», яка була створена з метою об'єднання талановитої молоді під керівництвом комсомолу. На це «Плуг» відреагував так: «...якщо група зможе розгорнути ширшу пролетарську організацію – це буде перемога «Плуга» [405, с. 21].

Харківська газетна періодика також повідомила про заснування в жовтні 1927 р. у Харкові журналу «Нова генерація», який був публіцистичним проектом українських футуристів і органом однойменної літературної організації. Друкований орган критично ставився до класичної літературної спадщини, пропагував «нову форму» в літературі у європейську авангардну літературу й мистецтво. З огляду на це, на сторінках журналу критикувалася діяльність провладних літературних організацій «Гарту» і «Молодняка» [379, с. 53]. Відзначалося, що головною заслугою часопису «Нова генерація» (1927-1930) була боротьба проти примітивізму в літературній творчості, в прагненні засвоїти ідеї європейського літературного розвитку й вивести українську літературу на європейські обрії [495, с. 58].

Привертають увагу публікації про заснування багатьох літературно-художніх журналів та газет, які відкривали широкі можливості для друкування творів українських письменників та розвитку критичної думки. Зокрема тогочасні газети проінформували громадськість про вихід місячника «Шляхи мистецтва» (1921) і двотижневика «Плуг» (1922). З 1923 р. у Харкові почав виходити великий літературно-художній і громадсько-політичний

місячник «Червоний шлях». У періодичних виданнях повідомлялося також про створення журналу «Плужанин», що пізніше з 1928 до 1932 р. виходив під назвою «Плуг», у 1927 р. – журналу «Гарт» – орган Всеукраїнської спілки пролетарських письменників і журналу ЦК ЛКСМУ «Молодняк». Столична газетна періодика не обминула своєю увагою і вихід численних альманахів й журналів, що були органами різних літературних організацій («Красне слово», «Нова генерація», «Вапліте», «Пролітфронт» та ін.). У 20-х рр. XX ст. у Харкові також видавався літературний додаток до газети «Вісти» під назвою «Культура і побут» (раніше «Література, наука, мистецтво»). Постійну увагу питанням розвитку української радянської літератури приділяли харківські газети «Комуніст» (орган ЦК КП(б)У) і «Комсомолец України» (орган ЦК ЛКСМУ). Провідні літературні критики 1920-х рр. О. Білецький, В. Коряк, О. Дорошкевич, М. Доленго, Я. Савченко, С. Щупак, Б. Коваленко, А. Клочья, І. Момот друкували у газетах та журналах багато статей і рецензій, в яких порушували важливі питання розвитку української літератури [493, с. 101]. Вельми показовою є стаття О. Білецького «Проза взагалі й наша проза 1925 р.» у журналі «Червоний шлях» в 1926 р., в якій відзначалося, що в українській літературі відбувся справжній ренесанс українського художнього слова. Лише за 1925 р. надруковано у харківській періодичній пресі і вийшло друком чимало повістей та оповідань, серед яких: «Буйний хміль» Копиленка О., Панча П. «Солом'яний дим», «Мишачі нори», Сенченка Ю. «Оповідання», Яновського Ю. «Мамутові бивні», Слісаренка О. «Сотні тисяч сил», «Плантації», Шкурупія Г. «Переможець дракона», Антоненко-Давидовича «Запорошені силуети», Івченко М. «Імлистою рікою», Епіка Г. «На зломі», Г. Косинки «Мати», «За ворітьми», Йогансена М. «Сімнадцять хвилин» [339, с. 122]. Загалом «Червоний шлях» друкував твори українських поетів і прозаїків, критичні та літературознавчі статті і кореспонденції, хроніку літературного життя.

Є в періодичних виданнях і група матеріалів, в яких партійні діячі намагалися з класових позицій з'ясувати роль і місце літератури в житті

українського народу. Так, секретар ЦК КП (б)У П. Постишев, характеризуючи літературний процес 20-х рр. XX ст. зауважував: «Найхарактернішим для 20-х рр. було питання, якою повинна бути радянська українська література, які її завдання та шляхи розвитку. Основними питаннями було відношення радянської української літератури до літератури інших народів СРСР і особливо до російської літератури, до літератури буржуазного Заходу і до української літературної спадщини» [532, с. 3]

Активне створення національних літературних організацій супроводжувалося появою великої кількості періодичних видань. У 1925 р. у Харкові виходили 61 український і 12 російських журналів. На сторінках періодики постійно зазначалося, що революція сколихнула творчі сили народу, відкрила дорогу талантам, показала, яких висот може досягти мистецтво в умовах відносно вільного творчого змагання. В ці роки українська література збагатилася багатьма високохудожніми творами, в яких відбивалася революційна епоха, настрої людей, мрії про майбутнє України. Багато з них були написані письменниками, талант, яких розкрився і змужнів у Харкові [123, с. 29].

Важливе місце на шпальтах газет відводилося публікаціям про діяльність вищих партійних органів з питання організації належних умов праці і побуту письменників. Зокрема, в газеті «Вісти ВУЦВК» друкувалась анкета «Умови життя і праці письменників України». Згідно з результатами анкети, вище керівництво республіки повинно було розробити план заходів поліпшення матеріальної сторони письменницької діяльності, захист їх професійних інтересів, умов праці і побуту [241].

У тогочасній харківській періодиці знаходимо також докладний огляд матеріалів літературного харківського журналу «Шляхи мистецтва», який нерегулярно виходив з 1921 р. по 1923 р. і був одним із перших літературних журналів. Журнал містив цікаві розділи «Поезія», «Красне письменство», «Бібліографія», «Мистецька трибуна», в яких друкувалися поезії В. Сосюри, М. Хвильового, П. Тичини, Г. Косинки, І. Кулика, М. Терещенка та інших.

Відповідальний редактор журналу «Шляхи мистецтва» В.Коряк об'єднав творчі сили пролетарських письменників. Журнал надав свої сторінки і для обдарованих літераторів-інтелігентів [445, с. 136]. Крім того, видання репрезентувало поезії талановитих українських поетів, серед яких М. Хвильовий («Життя», «На глухім шляху», «Поема моєї сестри»), В. Сосюра («Навколо», «Пролог до невідомої поеми»), П. Тичина («Живем комуною», уривки поеми «Сковорода»), М. Івченко («Сни землі»), Г. Косинка («Вечірні тіні»), І. Кулик («Жовтень на чужбині») та інші.

Слід сказати, що проблеми розвитку української періодики розв'язувалися в нерозривному зв'язку із завданнями суспільно-політичного розвитку тогочасного суспільства, відстоювати ідеологію радянської влади. Так, журнал «Критика» у своїй діяльності мав керуватися настановами і рішеннями ЦК ВКП (б) та ЦК КП (б)У в галузі художньої літератури: «обстоювати консолідацію пролетарських письменницьких сил», «вести роботу в галузі виховання та перевиховання», «унормалення атмосфери в літературному житті», «ліквідація вузько-групових загострень тощо і створення федерацій радянських письменників». Це були головні вимоги для діяльності радянської періодики. Крім того, на сторінках видання «Критика» порушувалося і висвітлювалося питання організації літературної критики в Україні, містилися статті про творчість сучасних українських письменників та про розвиток західноукраїнської та західноєвропейської літератур.

У тогочасній газетній періодиці є чимало матеріалів і про видання класичної художньої літератури на сторінках журналу «Червоний шлях». Так, перші сторінки журналу містили поезії Т. Шевченка, листи, уривки з його щоденника, поезії П. Куліша, Л. Глібова, С. Руданського [501, с.9]. У дискусійних памфлетах М.Хвильового порушувалися актуальні питання українського літературного процесу.

Відзначимо, що харківська газета «Вісти ВУЦВК» стала важливим осередком тогочасного літературного процесу, на сторінках якого М. Хвильовий зокрема закликав «робітників, майстрів техніки, шукачів нових

форм пролетарської творчості, кваліфікованих конструкторів» будувати нову літературу [502, с. 62].

Також на сторінках харківської періодики регулярно вміщувалися публікації Остапа Вишні. Тут вперше було опубліковано його фейлетон «Чудака, їй-богу» в «Селянській правді» від 1921 р. Регулярно друкувалися його гуморески, уривки із збірок «Моя автобіографія», «Діла небесні», «Кому веселе, а кому й сумне», «Реп'яшки», «Вишневі усмішки», «Вишневі усмішки кримські», «Вишневі усмішки кооперативні», «Вишневі усмішки закордонні» [314, с.15].

Чільне місце на шпальтах харківської газетної періодики в 1925 р. відведено літературній дискусії з приводу памфлету Миколи Хвильового «Про «сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян». Автор порушив гострі проблеми національного літературного процесу, головним питанням якого було: бути чи не бути українській літературі? [320]. Водночас, у періодиці було вміщено критичні публікації щодо поглядів М. Хвильового на розвиток тогочасної української літератури [330].

Цікавою є в газеті «Культура і побут» також стаття М. Хвильового «Апологети писаризму», в якій автор пропагував європейські цінності, але не задля сполучення українського мистецтва з іншим, а з метою освіжити українську літературу. «Оскільки наша література стає, нарешті на свій власний шлях розвитку, оскільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс? У всякому разі не на російську, – робить висновок автор, – від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати» [318]. У зв'язку з цим автор далі закликав відмовитися від «диригентської палички Москви», «вигодовувати наше молоде мистецтво на російській літературі – значить затримати його розвиток. Наш шлях має бути не через російську літературу». Ключовим гаслом його памфлету стало «Геть від Москви!». Також на сторінках харківської періодики були надруковані його публіцистичні та критичні

праці «Камо грядеш?», «Думки проти течії», «Україна чи Малоросія?», «Про Коперника з Фрауенбурга, або абетка азіатського ренесансу в мистецтві».

У тогочасній періодичній пресі постійно проводилася думка про те, що потрібно боротися проти примітивізму і масовізму в діяльності літературних організацій, лунали заклики вивчати кращі традиції вітчизняної та європейської культури і літератури. Зокрема, нарком освіти УСРР та один з провідників політики українізації О. Шумський виступив в пресі на підтримку М. Хвильового «за якісний розвиток української літератури й цілого соціально-культурного процесу» [327]. В основу літературної дискусії «Європа чи Просвіта» було покладено пошук шляхів та форм організації української літератури.

Слід відзначити, що дискусія поволі вийшла за межі чисто літературних розходжень, помітно активізувалася політизація письменницького середовища. Політичні пристрасті висунули теорію боротьби двох культур – московської та української, що спричинило, зрештою, з боку партійних органів закиди М.Хвильовому в шовінізмі, натомість емігрантська українська періодика позитивно оцінила українські погляди Хвильового [573, с. 152].

Водночас в газетній періодиці більшовицького спрямування зазначалося, що боротьба між літературними організаціями дійшла до такого стану, коли вона не тільки не допомагала розв'язати порушені питання, але й ще більше їх заплутувала і об'єктивно гальмувала розвиток радянської літератури. Літературний актив витрачав свої сили на полеміку. Так, замість досконалої художньої продукції – гострі памфлети, замість товариської сприятливої атмосфери, – антагонізм не тільки між літературними організаціями, а й окремими письменниками [324, с.15].

Узагальнюючи основні причини літературної дискусії, газетна періодика також відзначала й таке: у невідповідності організаційних форм тим завданням і тому ступеневі розвитку, що його досягла українська

радянська література і в принциповій протилежності двох поглядів, двох розумінь самої літератури в тогочасних літературних організаціях [332].

Зважаючи на те, що письменницькі організації активно пропагували на сторінках харківської періодичної преси свої погляди на розвиток літературного процесу в Україні, то не дивно, що гострі літературні дискусії, згодом переросли в політичні, на які і було звернуто увагу в 1926 р. на пленумі ЦК КП (б) У : «Кинуті в пресі гасла орієнтації на Європу, «геть від Москви» й т. і. в значній мірі показні, хоча поки що стосуються питань культури й літератури. Такі гасла можуть бути тільки прапором для української дрібної буржуазії, що зростає на ґрунті НЕПу, бо вона розуміє відродження нації як буржуазну реставрацію, а під орієнтацією на Європу безперечно розуміє орієнтацію на Європу капіталістичну» [509, с.333]. Отже, в розпал українізаційної компанії правляча партія прийняла за потрібне відмежуватися від ворожої ідеології.

Загалом, під впливом українізації, у Харкові бурхливо розвивалося літературне життя, створювалися українські радянські літературні організації, які виходили на пресовий ринок зі своїми періодичними виданнями. В них друкувалися літературні твори високого рівня. Письменники та поети шукали своє місце у суспільному житті, збагачували українську літературу новим змістом, формами та різножанровими творами. 1920-і рр. були відносно вільним періодом для творчості представників українського літературного відродження, характеризувалися піднесенням літературного життя в підрадянській Україні, відзначилися розмаїттям жанрово-стильових пошуків і бурхливістю творчих полемік. Багато творів тогочасних українських письменників і поетів стали найвищим злетом та гордістю української літератури. Особливий вплив на її розвиток мала харківська періодика, яка чи не найперша, знайомила читачів з бурхливим розвитком української радянської літератури, пропагувала творчість нових молодих українських письменників, з її сторінок було порушено відому літературну дискусію «Європа чи Просвіта». Крім того, обговорення на

сторінках тогочасної харківської періодичної преси літературного процесу впливало на формування громадської позиції у читачів. Найвизначнішими тогочасними творами стали «Сині етюди», «Осені», «Кіт у чоботях», «Я» М. Хвильового, «Чотири Шаблі» Ю. Яновського, дотепні гуморески Остапа Вишні, збірки найбільшого українського модерніста 20-х рр. XX ст. П. Тичини «Сонячні Кларнети», «Замість сонетів і октав», «Вітер з України», ушлявлення борців за вільну Україну в вірші «Пам'яті тридцяти», М. Рильський «Під осінніми зорями», «Синя далечінь», «Тринадцята весна», «Молюсь і вірю...», поета-футуриста Михайла Семенка «Бажання», «Запрошення», «Місто», поет Євген Плужника «Для нас, історики майбутні...», «Річний пісок...», новела Г. Косинки «В житах» та багато інших.

* * *

Тогочасна харківська періодична преса була найвпливовішим фактором українського літературного процесу. В 20-х рр. XX ст. столична періодика стала трибуною літераторів, сприяла становленню української літератури. Проаналізовано дискусії, які велися на шпальтах харківських газет з приводу памфлету Миколи Хвильового «Про «сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян». Водночас у більшовицькій періодиці було вміщено критичні публікації щодо поглядів М. Хвильового на розвиток тогочасної української літератури. У періодичній пресі постійно проводилася думка про те, що потрібно боротися проти примітивізму і масовізму в діяльності українських літературних організацій, лунали заклики вивчати європейську культуру і літературу. Характерно, що харківська періодика відбила не лише кількісний, але й якісний рівень діяльності літературних організацій.

РОЗДІЛ V ХАРКІВСЬКА ПРЕСА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

5.1. Роль і місце газетної періодики у розвою національного театрального і музичного мистецтва

Упродовж досліджуваного періоду широко висвітлювався в пресі процес відродження і розвитку національного театрального та музичного мистецтва. В умовах пом'якшення більшовицького режиму митці мали сприятливі умови для розвою мистецтва на засадах демократизації, гуманізації та українізації його змісту. Саме в цей період в Харкові і в інших містах України засновуються багато відомих українських театральних колективів. Українізація дала поштовх розвитку радянського національного мистецтва. Характерною ознакою 1920-х рр. є надзвичайна розмаїтість мистецького життя. На матеріалах харківської періодики можна докладно простежити процес становлення і розвитку українського театрального мистецтва впродовж зазначеного періоду [303]. Слід також відзначити, що діяльність столичних театрів чітко регламентувалася партійними настановами, радянська влада намагалася використовувати театр як засіб впливу на формування радянської національної свідомості.

Значне місце в харківській газетній періодиці посідали матеріали про становлення і розвиток радянської театральної періодики. Так, з'являються спеціальні театральні видання інформаційного характеру «Театральні новини», «Театральний журнал», «Театральний вісник» та «Театральна газета». Значна кількість публікацій щодо поточного театрального життя містилася також у журналах «Шляхи мистецтва», «Радянський театр» та інші. Загалом виходило понад 60 столичних часописів мистецького характеру. Чимало публікацій було присвячено створенню і діяльності радянських національних театрів. Найяскравішим періодом у житті нового українського театру був сезон 1922–1923 рр. Саме тоді в УСРР з'являються

три провідні театри, які відображали основні напрямки тогочасного театрального мистецтва: «Березіль» Л. Курбаса, театр ім. Заньковецької та театр ім. І. Франка. Саме ці колективи були зразковими для решти театрів УСРР [559, с. 146]. У харківській періодиці також розповідалося про різні види театру: агітаційний, декоративний, академічний та інші [365, с. 2]. Так, у «Вістях ВУЦВК» від 25 березня 1922 року в одній із статей наголошувалося, що найкращим знаряддям закріплення своїх ідей, своєї етики та моралі в руках пролетаріату є театральні вистави [305].

На сторінках харківських видань надзвичайно багато місця приділено здобуткам і недолікам в діяльності театрів. Велика увага преси до проблем життя театру навіть викликала незадоволення серед окремої частини театральних працівників. Показовою є одна з кореспонденцій, в якій зазначалося, що «на сторінках «Пролетарія» та «Комуніста» за останній місяць було забагато статей та заміток з приводу харківських театрів. Цьому питанню на сторінках преси приділено більше уваги, ніж це потрібно» [194].

Особливо високою була питома вага матеріалів харківської періодици про становлення театру імені І. Франка на чолі з талановитим актором і режисером Гнатом Юрою. З перших постановок молодого театру вся преса відзначала велику силу й значення творчості франківців для українського мистецтва. Насамперед привертають увагу статті-рецензії на вистави театру. У столиці Радянської України молодий театр зайняв почесне місце як робітничо-селянський театр [355, с. 65]. У пресі відзначалося, що вихованець «Молодого театру» Гнат Юра не зрікся культури старого українського театру, культивував та вдосконалював прийоми Садовського, Саксаганського і Кропивницького. Харківська періодика також звертала увагу на його глибину підходу до роботи та виховання гарних акторів [340, с. 31]. Лесь Курбас вважав його «...скринькою, що розкрила всі формальні можливості, які зараз є дійсністю в українському театрі» [244]. В 1929 р. театр ім. І. Франка провів успішні гастролі у Харкові, Сумах, Дніпропетровську. Найбільшим успіхом у глядачів користувався спектакль «Швейк». У

Дніпропетровську актори театру зіграли цю п'єсу 12 разів [180]. Загалом, репертуар театру ім. І. Франка складався із п'єс двох типів – українських побутових та європейських.

Досить докладно в харківській театральній періодиці висвітлюється створення у Києві 30 березня 1922 р. театру «Березіль» на базі однієї із груп мистецького колективу «Молодий театр». «Березіль» став одним із перших українських театрів в УСРР, який очолював найвизначніший реформатор українського театру в міжвоєнний період актор і режисер Лесь Курбас. На сторінках харківської газетної преси регулярно друкуються інтерв'ю з ним [304], висвітлюються нові здобутки «Березілю» [426, с. 35]. Повідомлялося, що головним завданням театру «Березіль» було творення революційного театру. Першими його виставами були «Жовтень» і «Рур», а згодом «Газ», «Джиммі Хігінс», «Жакерія», «Шпана», «1905», «Сава Чалий», «За двома зайцями» [242, с. 1]. Також до його репертуару входили такі п'єси: «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклен Граса», «Ярослав Мудрий», «Ревізор», «Гамлет» та інші. Не пройшло повз увагу харківської періодики рішення Управи Мистецтв НКО відкрити при театрі «Березіль» драматичну студію, метою якої була підготовка фахових акторів і режисерів для національного театру і кіно, а також і керівників для низової театральної роботи у клубі, сільбуді тощо. Керівником студії призначено народного артиста УСРР Леся Курбаса [352, с.179]. В періодиці Харкова є інформація й про засідання організаційного бюро «Товариства допомоги українському революційному театрові», на якому було прийнято рішення щодо порушення питання перед губвиконкомом про звільнення театру «Березіль» від сплати комунальних послуг та місцевих податків, а також про переведення його трупи до приміщення одного із центральних театрів [157]. Визначаючи роль і місце театру в культурному житті харківська газетна преса вважала його як «найдосконалішу й найпередовішу і по репертуару, і по техніці, і по напрямку театральну одиницю на Україні» [260].

Редакції газет також докладно інформували громадськість про створення Центральної науково-репертуарної ради для контролю за репертуаром театрів. Ця рада мала щомісячно затверджувати репертуар театрів та складати списки рекомендованих, дозволених і заборонених до постановки п'єс в російських, українських, єврейських та дитячих театрах [156].

Важливе місце на сторінках періодичних видань відводилося пропаганді самодіяльного театального мистецтва. Цікавою є одна з харківських кореспонденцій, в якій відзначалося, що в Конотопській окрузі по селах є 72 драмгуртки, загальна кількість їх членів – 1681, які з жовтня 1925 року по січень 1926 року влаштували 444 вистави, з яких 163 п'єси. В репертуарі гуртків були такі п'єси: «Боротьба», «Безталанна», «Незаможник», «Наймичка», «Наталка-Полтавка», «97», «Ой, не ходи Грицю», «Сатана в бочці» [368, с. 55] та ін.

Досить широко в харківській пресі висвітлювалося створення у Харкові першої української Державної опери. Відкриття оперного сезону розпочалася прем'єрою опери «Сорочинський ярмарок». Зокрема, відзначалося піднесення національних творчих сил у столиці України, внаслідок чого удосконалювався «розум і дух української опери взагалі. Це перевага культури, свято музикальної України» [359, с. 6-7]. Також уперше були поставлені опера Вольфа Ферарі «Мадонніне намисто», балет «Корсар», опера «Долина» і «Севільський цирульник» [413, с.79]. Зокрема, в рецензії на виставу «Севільський цирульник» в газеті «Харківський пролетар» відзначалося слабе музичне супроводження вистави, але в цілому визнавалося, що ця постановка талановита [289]. Крім того, на сторінках періодичної преси повідомлялося про участь у виставах театру ім. І. Франка відомих акторів Івана Мар'яненка і Ганни Борисоглібської, а також про повернення з-за кордону відомого українського актора Миколи Садовського. У газетах також знаходимо інформацію про постановку «Ревізора» у Державному драматичному театрі ім. І. Франка за участю М. Садовського і

позитивні відгуки на неї [255]. Відзначалося, що кожна нова вистава театру стає великою художньою подією, що театр виріс у художню величину[310].Також у харківських часописах друкувалися п'єси, що мали незабаром виконуватися, серед яких «Так загинув Гуска» М. Куліша, «Яд» А. Луначарського, «Мандат» Єрмана, «Енеїда» О. Вишні за Котляревським, «Лісова пісня» Л. Українки та багато інших [427, с.81]. В харківській «Театральній газеті» щотижня публікувався репертуар Харківської Державної драми ім. І. Франка. Так, у 1924 році до репертуару театру входили такі п'єси: «Тарас Бульба», «Богема», «Пікова дама», «Кармен», «Евгеній Онегін», «Руслан і Людмила», «Сільва», «Весела вдова», «Король комендантів» та інші. «Франківський театр в своїх постановках не лише піднісся до рівня сучасної театральної техніки, а що найважливіше, набрав своєрідної сили, став справжнім революційним театром. Франківці відчули «дух» часу, потреби сьогодення й вийшли на правдивий шлях», – так характеризували діяльність театру харківські періодичні видання [321].

Періодичні видання також містили інформацію про українізацію театральної сфери, її кількісні і якісні зміни. Так, за підрахунками часопису «Мистецька трибуна» на кінець 1920-х рр. в УСРР існувало 92 національних театральних заклади, серед них «Березіль» та «Єврейський театр» у Харкові, Театр імені Івана Франка – у Києві, «Одеська драма» та Театр-драма ім. Марії Заньковецької (Запоріжжя) [366, с. 5]. У газетній періодиці трапляються й публікації про естетичне виховання глядача. Так, в одній з кореспонденцій харківської газети «Пролетарій» твердилося, що в країні ще немає глядача, який би міг відрізнити мистецтво старого світу від нового [194]. Театральна преса повідомляла і про те, що окремі театри порожні і публіки в театрах немає [311].

Помітне місце на сторінках харківської преси було відведено матеріалам про створення Українського драматичного театру ім. М. Заньковецької відомим театральним діячем, актором та режисером П. Саксаганським. Крім того, на сторінках газет вміщувалися публікації про

гастролі в Харкові у 1921 р. Панаса Саксаганського з виставами побутового репертуару та п'єсою «Розбійники» Шіллера [154, 315]. Періодика також широко висвітлювала гастролі Панаса Саксаганського в Харкові в 1924 р., які розпочиналися виставою «За двома зайцями» [189]. Відзначалося, що цей «Спектакль надзвичайно вдалий, чому сприяє безперечний талант трупи. Спектакль користуватиметься заслуженим успіхом у глядача» [288]. Харківська преса зазначала, що постановка комедії М. Старицького «За двома зайцями» та цікава робота режисера, перетворила цей твір на яскраву та живу виставу [401, с. 15]. Позитивні відгуки про гастролі П. Саксаганського друкувалися майже в усіх рецензіях [290].

Трапляються матеріали, котрі висвітлювали таку важливу проблему, як становлення театральної критики. На сторінках харківських газет наголошувалося, що вона не повинна була обмежуватися лише рецензіями на вистави, а мала висвітлювати всю багатопланову діяльність українських театрів. З огляду на це пропонувалося посилити роботу відділу театральної критики «Харківського пролетарія», а з 1929 р. видавати новий театральный журнал [76].

Привертають увагу повідомлення преси Харкова у 1922 р. про створення драматичного театру з етнографічним ухилом «Наш шлях», фундатором якого був І. Юхименко [157], під керівництвом якого в жовтні 1922 р. було відкрито пересувний український драматичний театр ім. Л. Українки прем'єрою п'єсою Г. Гауптмана «Затоплений дзвін» [177].

На сторінках харківської столичної періодики також широко подавалася інформація про активну діяльність музичних товариств та музично-громадських організацій, які сприяли розвитку української музичної культури. Особливу увагу харківська періодична преса приділяла розвитку хорового співу в Україні. Засновувалися «Національні хори», створювалися хорові об'єднання в формі «Хорового союзу», а також проводилися «Олімпіади хорові». Одним з найкращих хорів в Україні була Державна українська мандрівна капела у Києві («Думка»), керівником якої

був заслужений артист УСРР Нестор Городовенко. В репертуарі капели – майже вся українська хорова класика. В 1929 р. «Думка» гастролювала у країнах Західної Європи [156]. У пресі є інформація про інші відомі хори «Рух» у Києві, «Шевченківський» у Полтаві хор при Полтавському ІНО, «Капела ім. М. Леонтовича» у Ромнах, хор при Музсекції Чернігівського «Плугу» та низку селянських хорів [222]. Не обминула увагою харківська публіцистика Кооперативний аматорський хор на Зіньківщині, який проіснував лише до 1922 р., маючи в репертуарі народні пісні, музичні твори Лисенка, Стеценка, Давидовського. Повідомлялося також, що у листопаді 1923 р. було організовано сільський хор при одному із сільбудів, який поставив собі завдання обслуговувати всі революційні свята [438, с.12]. Поряд з цим столична періодика містила публікації про недостатню кількість диригентів не тільки в Україні, а й по всьому СРСР [336, с.9].

Тогочасна харківська періодична преса містить чималий масив публікацій про створення Всеукраїнського Музичного товариства ім. М. Леонтовича у 1922 р., яке сприяло піднесенню національного музичного мистецтва [156], про гастролі по селах хорової капели ім. М. Леонтовича [294]. Цікавою є стаття в харківському журналі «Музика – масам» про шахтарський хоровий гурток ім. М. Леонтовича у складі 50 чоловік, які знали базову теорію співу, читали ноти. Гурток був дуже популярний серед робітників, проводив активну роботу в шахтарських колективах, на екскурсіях, сімейних вечірках, регулярно двічі на місяць виїжджав з концертами [437, с.15]. Згодом повідомлялося про те, що гурток налагодив зв'язок з японськими музикантами, які надіслали до товариства японські музичні журнали та нотну літературу [169, с.3].

Вагомий внесок у пропаганду національного мистецтва зробили редакції газет, розповідаючи про хід українізації опери. Так, учасники засідання харківської філії музичного товариства ім. М. Леонтовича, звернулися із зверненням до державних органів щодо ретроспективи українського оперного театру, яке було надруковане в газеті «Культура і

побут» від 9 серпня 1925 р. В ньому, зокрема, зазначалося: «Велике значення, яке має українська опера у справі відбудови та розвитку української культури й мистецтва та враховуючи значення її для робітників державних установ, прохати відповідні органи вжити заходів аби харківська опера була українізована в наступному театральному сезоні. Необхідно залучити кращі культурні сили України, оголосити конкурс на українські опери, а також придбати певний запас сучасної української опери» [243].

У березні 1923 р. харківська періодика порушувала таку важливу проблему як налагодження змістовного концертного життя у Харкові. Зокрема, відзначалося, що єдиним яскравим явищем в тогочасній музичного життя у Харкові були камерні вечори «Квартету імені Вільома» та Держопери, в якій «можна почути першокласну оперну музику»[334]. Також повідомлялося про концерт симфонічної музики: (денний) Державної опери колективу безробітних музикантів і (вечірній) – в Малому театрі колективу оркестрантів Держопери [333].

Значне місце на шпальтах харківських видань відводилося пропаганді рішення Наркомосвіти про запровадженню з грудня 1926 р. нового масового культурно-мистецького свята «День музики». Цим святом передбачалося проведення концертів, доповідей та лекцій на музичні теми. Ці заходи залучали широкі верстви населення до музичної культури [373, с.15]. Особливу увагу харківська періодика приділяла Всеукраїнській музично-освітній кампанії у Харкові в 1927 р., яка була присвячена святкуванню 10-ї річниці Жовтневої революції та передбачала два важливих заходи: проведення Всеукраїнського конкурсу музичних творів та Всеукраїнської музичної виставки. У програмі зазначеного конкурсу були хорові твори, романси в супроводі фортепіано, твір великої форми для симфонічного оркестру. Перемогу здобули «Симфонія на українські теми» Л. Ревуцького та «Увертюра на 4 українські народні теми» Б. Лятошинського [383, с.12].

У харківській періодиці знайшов також висвітлення музичний захід «День музики», який став стимулом для активізації музичної роботи, сприяв

вивченню сучасної аудиторії за допомогою анкет та висунув проблему лекторського активу. Ідея «Дня музики» була підтримана суспільством, зацікавила та оживила робітників [221, с.4].

Поряд з цим на сторінках харківського літопису «Музика – масам» вміщена інформація про проведення в театрі «Березіль» конкурсу робітничих музичних організацій Харківщини, в якому взяли участь 13 хорів. До складу журі конкурсу увійшли представники НКО, парторганізацій, членів Музбюро ХОРПС, Харківської опери, Харківського музично-драматичного інституту, окремі композитори. За підсумками конкурсу, першу премію отримав хоровий клуб «Металіст», а другу премію отримали хори державного Електрозаводу та Павлівського районного клубу [394, с.25].

Редакції газет також проінформували читачів про відкриття в Києві державної трирічної музичної професійної школи ім. М. Леонтовича з підготовки музичних працівників, яка складалася з музичного, вокального та оркестрового відділень [243].

Часто на сторінках харківської газетної преси трапляються твердження, що розвиток сучасної музичної творчості має будуватися на музичних скарбах народної пісні, наближаючи тим самим нову творчість до розуміння мас, а також збагачуючи загальну мистецьку цінність музичної продукції. Саме на народній музичній творчості мала базуватися нова українська музика. Преса закликала збирати та вивчати народні пісні та обговорювати їх поширення в музично-наукових закладах [236, с. 6].

Харківська періодика відіграла важливу роль у відродженні кобзарського мистецтва. Так, широко подавалася інформація про кобзарську капелу ім. Кравченка, репертуар якої складався з революційних, народно-історичних, соціально-побутових та гумористичних пісень, серед яких «Гомін, гомін по діброві», «Зажурилася Хмельницького сідая голова», «Та наїхали чумаки з України», «Стоїть явір над водою», «Максим козак Залізняк» та ін. Зокрема, зазначалося, що «...кобзарі стали на правдивий і потрібний для нас зараз шлях широкого ознайомлення мас з музикою в її

історичному розвитку, і закиди рецензентів, що, мовляв, історична музика стомлює слухачів, несправедливі. На тлі музики старих часів ще краще виступає «нове» в сучасній музиці» [412, с.16]. Повідомлялося, що до 1927 р. Київська капела кобзарів дала 1297 концертів в Україні, які відвідало 396.000 слухачів та здійснила гастролі до Білорусі, Москви, Кубані та Північний Кавказ [307, с. 2].

На шпальтах тогочасних газет є інформація і про заснування чоловічого вокального квартету ім. М. Лисенка, який пропагував українську вокальну музику у робітничо-селянському середовищі. За свідченнями тогочасної харківської преси, цей музичний колектив здійснив п'ятимісячне турне Донбасом, впродовж якого дав 130 концертів для робітничої та дитячої аудиторії [409, с.29], а в 1929 р. у складі А. Шепітковського, І. Третьяка, Н. Безсалова, В. Дегтярьова, В. Мідного виступив з концертами в Азербайджані, Вірменії, Грузії. Концерти квартету у Ростові, Владикавказі, Баку, Тифлісі та інших містах відвідали близько 65 тис. слухачів. Крім того, музиканти вивчали там старовинні народні пісні і записали ряд пісень народів Закавказзя [160].

Цікавою є одна з кореспонденцій харківської преси про 10-річний ювілей Державного музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка, в якій аналізується творчий шлях вищої музично-драматичної школи в Києві. Зокрема зазначалося: «... оцінюючи 10-літню працю інституту, треба визнати велику вагу її для мистецького життя Радянської України. Живими нитками інститут пов'язаний із сучасністю, уся художня робота в галузі музики й театру на Україні йде за найближчою участю інституту, – він дає або живу силу, ідеологічно витриману та художньо-кваліфіковану («Березіль», театр ім. Франка, опера, концертні капели тощо), або виявляє свою ініціативу в справі організації мистецького життя, він дав уже багато кваліфікованої молоді для музично- й театральної-педагогічної та масово-політосвітньої роботи на Україні» [442, с.27].

Аналіз свідчить, що тогочасна харківська преса відіграла велику пропагандистську роль у відродженні і розвитку національної музики і національних хорів. Зокрема, були створені 6-8-ми голосні хори, які успішно виконували народні пісні «На Майдані», «Дума про Марусю Богуславку», «Дивний флот», «Плач Ярославни». Розвивалися також романс та симфонічна музика [308, с. 6].

Отже, столична преса широко відбивала процес пошуку шляхів розвитку українського театрального і музичного мистецтва, нових форм та видів національної театральної і музичної культури. Українська преса зробила помітний внесок в розвиток професійних і аматорських драматичних і музичних театрів, гуртків. У цей період були засновані театр «Березіль», театр ім. М. Заньковецької, пересувний театр ім. Лесі Українки, харківська державна опера, інші театральні заклади в Україні, хори «Думка» та «Рух». Газетна періодика активно пропагуючи державні заходи щодо українізації мистецтва, особливу увагу приділяла становленню радянської національної системи підготовки молодих українських акторів і режисерів, підвищенню їх ролі і місця в розвитку української культури, української радянської театральної і музичної критики.

Преса також активно пропагувала діяльність компартійних і радянських органів по створенню пролетарського мистецтва, радянських театрів, музичних і художніх шкіл.

5.2. Періодична преса в українізації видавничої справи в УСРР

Харківська газетна періодика у досліджуваний період досить докладно висвітлювала проблеми становлення і розвитку радянської видавничої сфери в Україні. Харківські періодичні видання, насамперед, «Вісти ВУЦВК», «Комуніст», «Культура і побут», «Календарь искусств», «Книга», «Нова книга», «Червоний шлях», «Червона преса», «Шляхи мистецтва», «Голос друку» регулярно інформували громадськість про заходи державних органів

щодо створення та функціонуванню нових видавничих установ, друкарень та книгарень, випуск суспільно-політичної, науково-популярної, художньої, шкільних підручників та навчальної літератури.

Для керівництва видавничою сферою в Україні в 1920 р. було створено Всеукрвидав – центральний орган ВУЦВК. Всеукрвидав здійснював випуск друкованої продукції в УСРР, мав право створювати та закривати видавництва, розподіляв папір, поширював книги, тобто організовував видавничу справу в Україні. На початку 1920 рр. народне господарство республіки переживало економічну кризу. У зв'язку з цим, у видавничій сфері гостро відчувалася потреба у фарбі, шрифтах, папері, електроенергії та паливі, а також у кваліфікованих українських поліграфічних кадрах. А це в свою чергу спричинило до значного зменшення випуску літератури, журналів, газет.

Привертають увагу матеріали про централізацію радянської видавничої справи. В 1921 р. харківська періодика інформувала громадськість про обов'язкову реєстрацію та зберігання творів друку у Всеукрвидаві [152], а також про дозвіл займатися приватною видавничою справою [230], але під контролем держави. Всього в цей період в Україні розгорнули свою діяльність 49 видавництв: 23 державні, 10 кооперативних, 4 партійних, 5 профспілкових і 7 приватних. Географія їх була такою: у Києві – 19, у Харкові – 17, в Одесі та Катеринославі по 6. Видавничий процес поступово відновлювався. Газетні харківські видавництва «Комуніст», «Вісті», «Радянське Село», «Харьковский Пролетарий», «Робітнича газета», «Пролетар» видавали по кілька пресових видань, мали тиражі до 100000 примірників, задовольняли виробничі потреби всіх видавництв [341, с. 28]. В 1921 р. в Харкові вийшов перший і єдиний номер книгознавчого і літературно-критичного журналу «Голос друку», в якому висвітлювалися проблеми видання книг та хроніка діяльності тогочасних видавництв в Україні.

В лютому 1921 р. Політбюро ЦК КП (б)У розглянуло можливість щодо випуску журналу про видавничі справи УСРР та відкриття книжкового видавництва. Проте, у зв'язку з паперовою кризою, ці видавничі проекти визнали несвоєчасними [44, с. 28].

З огляду на те, у періодиці Харкова зазначалося: «Повна руїна і безладдя в області поліграфічної продукції і брак паперу розбивають всі рожеві надії і розрахунки Всевидату... Утворюється катастрофічне становище. Цілими місяцями, навіть по півроку і більше лежать в друкарнях набори різних книжок, в тому числі і агітаційних» [277]. Загалом в 1921 р. у Харкові вийшли друком 21172 книги, серед них, помітне місце відведено агітаційній, науково-популярній, сільськогосподарській, художній літературі, підручникам та законам і розпорядженням [78, с.9].

Слід відзначити, що до 1923 р. Держвидав головним чином видавав підручники для вищої школи. Видавничий процес поділявся на три сектори: підручники та наукові праці, масові видання та видання з різних галузей мистецтва. Але головною метою видавництва було друкування підручників і видання підручників, на що мала бути скерована основна увага та кошти. Держвидав взяв курс на невелику і дешеву для робітничо-селянського читача книжку. В харківській періодиці чимало місця посідали матеріали про труднощі які стояли на перешкоді книжкової торгівлі на селі. Такими перешкодами насамперед були мала рентабельність книжкової торгівлі на селі та відсутність широкої пропаганди книжки серед читачів. Є в газетній періодиці низка публікацій про пропаганду книжки й книжкової торгівлі за допомогою книжкових виставок на округових з'їздах та нарадах і засобами преси. З цією метою, в селах створювалися книжкові полиці з якісною літературою. Активно пропагувалося серед міських і сільських читачів гасло «Книжку за п'ятак» [143]. Новинки літератури з різних видавництв регулярно вміщувалися на останніх сторінках столичних періодичних видань. На рекламу своїх видань у пресі видавництва витрачали великі кошти. Також пропонувалося українським видавництвам та редакціям видати загальний

проспект періодичних видань з великим тиражем і розповсюдити безкоштовно. Це дозволило б інформувати навіть низового читача про свої видання. Але, ця пропозиція не знайшла широкої підтримки [337, с. 17]. Так, редакція журналу «Червона преса» поставила перед собою завдання: давати поради з усіх галузей різноманітної преси. Серед них як поліпшити технічні засоби випуску газет, які методи розповсюдження газети та підвищення її тиражу найдоцільніші в тих чи інших конкретних умовах. Яких в тогочасних умовах можна вжити засобів, щоб успішно здійснювати газетну й взагалі видавничу справу [393, с.5].

Помітне місце на сторінках періодичних видань відводилося публікаціям про створення і діяльність харківських видавництв. В 1920 р. у Харкові були засновані видавництва «Пролетарій» і «Молодий робітник». Відзначалося, що книжкове видавництво «Пролетарій» з 1927 р. стало одним з найпотужніших партійних видавництв СРСР, головною метою якого було видавати науковому марксистську літературу. Найбільше уваги зазначене видавництво присвятило соціально-економічній літературі, випустивши серію «Бібліотечка робітника» (18 книжок), де висвітлювалися питання політичної економії, філософії, робітничого руху та ін. Суспільно-політичну, наукову літературу репрезентовано у видавництві відомими марксистами: Покровським, Єльницьким, Боголеповим, Соболевим. Провідне місце в продукції видавництва посідають твори В. Леніна та література про нього. Масова популярна книжка видавництва «Пролетарій» представлена промовами й доповідями керівників компартії – Сталіна, Рикова, Бухаріна, Кагановича, Петровського, Орджонікідзе, Чубаря, Мікояна, Куйбишева, Мануїльського. Також «Пролетарій» забезпечував підручниками і навчальними посібниками партійні і комсомольські школи. З цією метою було створено спеціальний підручник для села, а для міських партійних та комсомольських шкіл перероблено пристосовані до місцевих умов підручники, що їх видано на підставі методичних рекомендацій агітаційно-пропагандистського відділу ЦК ВКП (б) (АПО ЦК ВКП (б)). Партійне

видавництво «Пролетарій» також систематично висвітлювало в своїх виданнях історію комуністичної партії та історію революційного і робітничого руху в Україні. У досліджуваний період «Пролетарій» видав довідкову партійну літературу: «КП(б)У в цифрах», «Історія української соціал-демократичної «Спілки» – Риша, «Революция и КП(б)У в материалах и документах», «КП(б)У в резолюциях съездов и конференций», «II съезд КП(б)У (протоколы)», «Революция на Украине» – Эрде, «Стенографический отчет IV конференции КП(б)У» та ін. Повідомляла також преса і про випуск видавництвом художньої літератури. Зокрема, у видавництві вийшли «93 год» Гюго, «Обломов» та «Обрыв» Гончарова. Крім того, у видавництві була започаткована серія «XIX и XX века в романах и повестях». З періодичних видань «Пролетарій» видавав журнали «Агитация и Пропаганда», «Комсомолец Агитатора», «Червона преса», «Известия ЦК КП(б)У», «Студент Революції» [417, с.10-16].

Особливо широко в харківській партійно-радянській періодичній пресі висвітлювалося злиття окремих державних видавництв у Всеукраїнське державне видавництво (Держвидав), яке в 1922 р. випустило 301 видання, з яких 130 україномовних [497, с. 181]. На сторінках газет чимало місця відводилося публікаціям про мету і завдання зазначеного видавництва. Повідомлялося, що в липні 1924 р. відбувся з'їзд робітників Держвидаву, на якому вирішувалася подальша доля української книжки. Рішеннями з'їзду були визначені такі пріоритетні напрями видавничої роботи: видання підручників, дитячих творів, сільськогосподарської літератури, красного письменства та інше. Також планувалося збільшити випуск літератури українською мовою. Зазначене видавництво мало бути головним організатором книжкової продукції в Україні [264]. Газетна періодика регулярно повідомляла громадськість про діяльність харківських провідних державних і кооперативних видавництв: Державне видавництво УРСР (ДВУ), «Пролетарій», «Радянський селянин», «Рух» та «Книгоспілка». Так, харківська преса широко інформувала своїх читачів про випуск книжок у

ДВУ. Зазначалося, що у 1924 р. порівнюючи з 1923 р. випуск видань збільшився на 1,5 - 2 рази. Число назв книжкової продукції зросло з 369 до 568 (на 54 %), а кількість виданих примірників з 3942000 до 7570000 (на 92 %), причому кількість підручників з соціального виховання збільшилася на 131 %, і книжок загальної масової літератури з 330000 до 1293000 (на 292 %) [406, с. 44].

Наприкінці 1922 р. було створено Всеукраїнське кооперативне видавництво «Книгоспілка», яке функціонувало винятково на засадах самооплатності. Друкарні цього видавництва перебували у Києві та Харкові [225]. У Книгоспілці взялися до підготовки, видання й поширення навчальної літератури, насамперед української класики, нових творів українських письменників, з історії. Згодом, з'ясувалося, що український книжковий ринок потребує музичних та драматичних творів, дитячої книжки. Книгоспілка зреагувала на це, заснувавши декілька серій («Бібліотека Книгоспілки», Бібліотека шкільної молоді»). Ця література мала дуже великий попит і була найбільш ліквідним асортиментом після підручників. Як наслідок цього – зміст і апарат видань стали удосконалюватися, книги зробилися більш ґрунтовними і науковими. Серед них, видання першого академічного зібрання творів Л. Українки [575]. Харківська преса повідомляла, що за перший рік діяльності «Книгоспілки» видано 59 назв літератури загальною кількістю 743460 примірників [251]. Загалом за весь період існування видавництва було видано понад 40 млн. примірників, більше 3000 назв навчальної, масової, художньої літератури. У видавництві «Книгоспілка» видано збірники творів Лесі Українки, Т. Шевченка, І. Франка та інших українських письменників.

Є в періодиці і інформаційне повідомлення про заснування у 1923 році харківського тижневика «Календарь искусств» з питань літератури, театру, музики та живопису, в якому містилися рубрики «Книжная витрина», «Литературная хроника» про нові українські видання альманахів, книжок, журналів тощо.

Найактуальнішою на той час стала тема випуску літератури українською мовою. В загальній книжковій продукції України українська книжка відповідно становила в 1923 р. 36 %, в 1924 р. (68,9 %), в 1925 р. (88 %). Наприкінці 1925 р. в Держвидаві та Книгоспільці тираж видань українською мовою складав 75-99% [64, с. 60]. Загалом, в Україні впродовж 1923 р. видано 813 назв книг, з яких українською мовою 252, а російською мовою 561. Загальний тираж яких становить 5416000 примірників (російськомовних– 3453000 та україномовних – 1963000) [53, с. 20].

Слід відзначити, що столична періодична преса 20-х рр. ХХ ст. досить широко пропагувала українську книжку, містила чимало публікацій про заснування та функціонування українських видавництв, а також інформувала громадськість про видання шкільних підручників та навчальної, наукової та історичної літератури. З проголошенням курсу коренізації видавнича справа в Україні починає стрімко розвиватися. Набувають поширення серійні, багатотомні, ілюстровані видання, зростають їх тиражі, збільшується кількість та різноманітність довідкової та навчальної літератури. Швидкий розвиток радянської національної школи викликав потребу в нових підручниках, на що звернуло особливу увагу видавництво «Книгоспілька» і видало підручники з українського мовознавства та українські літературні читанки [144]. Загалом, столична газетна періодика відзначила видавництво «Книгоспілька» як зразковий заклад в книжковій роботі [158].

Не залишилося поза увагою періодики заснування в лютому 1923 р. державного видавництва «Шлях освіти», в якому розпочалося видання педагогічної, політосвітньої та офіційної літератури [94, с. 110], а також випуск журналів «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Ученые записки» [51, с. 19].

В тому ж році було створено кооперативне видавництво «Гарт», метою якого було друкування і видання наукової літератури українською мовою [161] та видання марксистської літератури українською мовою [371, с. 261].

Повідомлялося також про видання підручників з фізики, арифметики, географії, органічної хімії, аналітичної геометрії та ін. [224]. Крім того, столична періодика інформувала своїх читачів про випуск видавництвом «Книгоспілка» журналів «Червоний шлях» та «Книга»[168]. Редакція журналу «Книга» (редактор С. Пилипенко) головне завдання часопису визначила так: «критично освітлити творчі досягнення, дати систематичний перегляд нових видань, відзначити що є цінного поміж них» [346, с. 3-4]. В розділі «Поезія», зокрема, друкувалися художні твори І. Кулика, В. Сосюри, М. Хвильового, О. Коржа, П. Тичини [151].

На сторінках періодичних видань докладно представлена інформація про зміст журналу «Червоний шлях». Відзначалося, що цей часопис став гідним репрезентантом українського національного мистецького відродження, важливим фактором суспільно-політичного й літературного життя України. Видання охоплювало майже всі сфери тогочасного суспільства у найрізноманітніших його виявах. Так, на його сторінках постійно висвітлювалися історичне минуле й тогочасне повсякденне життя українського народу, публікувалися художні переклади зарубіжної літератури, наукові новинки, містилися мистецькі огляди, бібліографія тощо. Зокрема, в розділі «Бібліографія» друкувалися матеріали з історії українського книговидання та української книжки [584]. На особливу увагу заслуговують цікаві анотації та короткі рецензії в цьому часописі на праці академіка Д. Багалія «Нарис української історіографії», академіка С. Єфремова «Іван Левицький-Нечуй», М. Хвильового «Камогрядеши», М. Грушевського «Україна», «За сто літ», Т. Шевченка «Кобзар», В. Сосюри «Осінні зорі», «Місто», М. Рильського «Крізь бурю і сніг», твори В. Винниченка та Лесі Українки, М. Гоголя «Сорочинська ярмарка», «Тарас Бульба», «Вій», «Ніч перед Різдом», наукову розвідку Д. Антоновича «Триста років українському театру» та багато інших. Основні рубрики журналу – красне письменство, громадсько-політичне життя, наукова, літературно-критична, літературно-мистецька, хроніка, видавничо-

бібліографічна, об'яви, листи до редакції. Загалом, видавництво «Червоний шлях» видавало популярну масову книгу і брошури з усіх галузей знання [449, С.54].

Активно висвітлювала преса випуск агітаційно-пропагандистської літератури. Повідомлялося про видання творів В. І. Леніна, Карла Маркса, Фрідріха Енгельса. Українські більшовики розгорнули активну боротьбу проти антимарксистських течій як на сторінках журналів і газет, так і в аудиторіях навчальних і наукових закладів. Так, в Україні широко розповсюджувалися твори Маркса, Енгельса і Леніна українською мовою. В 1921 р. у Всеукраїнському державному видавництві вийшла 10-тисячним тиражем книга К. Маркса «Наймана праця і капітал» і 5-тисячним тиражем – «Маніфест Комуністичної партії». У 1923 р. ДВУ випустила працю Енгельса «Розвиток соціалізму від утопії до науки» (5000 примірників), в 1926 р. в Харкові у ДВУ опублікувало працю «До критики політичної економії» К. Маркса (5000 примірників). В 1927 р. побачив світ перший том «Капіталу» К. Маркса українською мовою. Отже, в 20-х рр. ХХ ст. радянські державні видавництва України розгорнули широку діяльність по випуску агітаційно-пропагандистської літератури.

Окрему групу складають газетні публікації про випуск агітаційної, пропагандистської, художньої, науково-популярної, навчальної та історичної літератури українською мовою. Так, «Книгоспілка» випустила повне зібрання творів Лесі Українки в VI томах і цілу низку книжок з красного письменства, а також різних галузей знання, у тому числі підручники для українських трудових шкіл [433, с.260]. Видавництво «Рух» видало п'єси «Чумаки» І. Тобілевича (Карпенка-Карого) і «Молоду кров» В. Винниченка.

Слід відзначити, що з початку українізації на сторінках періодичних українських видань регулярно вміщувалася інформація про розвиток видавничої справи в Україні. Так, на сторінках харківського журналу «Червона преса» постійними рубриками стали «Книжку на село», «Газети про себе», «Преса й суспільство», «Стінна газета», «Преса робітниць і

селянок», «Видавниче господарство», «По газетах» та інші, докладно і подавалася інформація про видавничу справу в Україні. Також на сторінках періодики гостро порушувалося питання про нестачу видань для професійної та вищої школи. Водночас початкова та середня школи були повністю забезпечені навчальною літературою та підручниками [434, с.16]. Загалом, з 1923 р. кількість виданих українських книжок збільшилося вшестеро, тираж українських газет зріс більше ніж у п'ять разів. Поряд з тим, в пресі поширювалася думка про те, що «українських марксистських книжок, що відбивали б специфічну українську дійсність, що освітлювали б питання з української історії, української культури й економіки, наша українська преса досі зовсім не знала. Праці з історії, написані відомим письменником Грушевським, залишаються в нас без жодних відгуків» [403, с. 3]. У зв'язку з цим пропонувалось розподілити завдання видавництва таким чином: Держвидав України мав обслуговувати загальні потреби населення, «Книгоспілка» мала займатися виключно випуском кооперативної й масової популярної літератури для селян, видавництво «Рабочий Украины» мало обслуговувати масового звичайного члена профспілки, видавництво «Пролетарій» залишити, як єдине видавництво, що видає книжки виключно російською мовою [393, с. 70].

Як свідчить аналіз харківської періодики, найактуальнішою для українських видавництв в той час стала тема випуску масової політосвітньої літератури, а також видання сільськогосподарської літератури, в першу чергу, популярної масової, а згодом і наукової, розрахованої на підготовленого читача [186]. Однією з найважливіших тем був випуск української книжки. Більшість видань українською мовою припадає на масову сільськогосподарську літературу по Держвидаву України – 89,5 %, «Книгоспілці» – 100 %, «Радянський Селянин» – 100%. На другому місці випуск української художньої літератури (83%). На третьому місці підручники українською мовою – 75 % всіх підручників та педагогічних видань, що видаються [432, с. 37].

Окремо слід сказати про висвітлення газетною періодикою роботи харківського журналу «Нова книга», який видавався в 1923-1924 р., головною метою якого було «підсумовувати видавничу діяльність, робити критичний перегляд нових видань, рецензуючи нові книжки з усіх галузів знання», «стати зв'язком між видавництвами та читачами» та стати для читача «справочником в масі книжок» [392, с. 3]. Загалом, часопис визнавав себе «Єдиним українським журналом, присвячений питанням книжкової політики й книжкової культури» [395].

Вагомий внесок у справу пропаганди української книжки зробила газета «Культура і побут» (додаток до газети «Вісти ВУЦВК»). Її постійними рубриками були «Нові видання», «Видавнича хроніка», «По видавництвах», в яких постійно друкувалися списки нових підручників, літератури з різних видавництв, книжок надісланих до редакції.

На шпальтах харківських газет чимало місця відводилося публікаціям про мету і завдання Української книжкової палати, яка була організована при Державному видавництві УСРР постановою Ради Народних Комісарів УСРР від 27 червня 1922 р. Головними завданнями палати стали: реєстрація всіх друкованих творів, виданих в УСРР з 1917 року; збирання та зберігання зразків друкованої продукції УСРР; одержання «обов'язкового примірника» від видавництв республіки та розподіл по головних державних книгосховищах; видання бібліографічного бюлетеня «Літопис українського друку» [22, с. 23].

У пресі постійно твердилося, що не маючи своїх книг і газет народ освітньо занепадає. Часто містилися заклики на кшталт: «Українська книжка – чинник українізації», «Українську книжку – в маси», «Книжка – засіб комуністичного впливу, виховання мас» [180]. З 1929 р. у Харкові починає видаватися часопис «Радянський книгар», який містив надзвичайно широку видавничу хроніку, цікаву рубрику «Книжкові новини». Періодика також містила інформацію про національні видавництва, випуск друкованої продукції, книгорозповсюдження.

Слід зазначити, що всі видавництва і редакції друкованих органів у своїй діяльності мали керуватися компартійними настановами і рішеннями радянського уряду щодо посилення цензури. В середині 1920-х рр. було прийнято ряд директивних документів, спрямованих на централізацію видавничої справи, розвиток радянської преси. Так, у червні 1925 р. був прийнятий декрет Раднаркому СРСР про заходи щодо впливу на формування книговидавничої політики в радянській державі. Відповідно до цього декрету, головними цензурними критеріями, для видавництв при складанні планів випуску літератури були такі:

1. Для художньої літератури в план включалися: лише ті твори, де не було найменшого натяку проти радянського суспільства;
2. Для юнацької і дитячої аудиторії в план включалися: лише ті твори, які сприяють комуністичному вихованню;
3. Для наукової і природознавчої літератури в план включалися: лише твори матеріалістичного характеру та марксистського змісту [556].

Проте, як свідчить аналіз матеріалів газетної періодики, багато з цих цензурних обмежень в 1920-х рр. в Україні реалізовані не були. Чільне місце на сторінках періодики посідали публікації про випуск української літератури, а творів українських і зарубіжних письменників – у ДВУ О. Матвієнка «Оленка», Н. Левицького «Твори. Том VI», Марка Твена «Пригоди Тома Сойера», Я. Мамонтова «Рожеве павутиння», А. Тесленка «Повна збірка творів. Том II», М. Івченка «Землі дзвонять», Я. Качури «Зламана присяга», Остапа Вишні «Усмішки», Г. Квітки-Основ'яненка «Твори», Стороженка О. «Українські оповідання», Едгара По «Вибрані твори», романи Еміля Золя «Гроші», «Земля», «Жерміналь», «Нана», «Доля романів», «Череве Парижу», «Людина-звір», «Сторінка з кохання», «Доктор Паскаль», вибрані твори Йоганеса Бехера, Стефана Цвейга, Панаїта Істраті, Барбюса, Ромена Роллана, Анатолія Франса. Є в часописах матеріали і про випуск творів у видавництві «Рух» повного зібрання творів І. Франка, «Оповідання» В. Винниченка, «Через колодку» О. Кобилянської і

видавництві «Книгоспілки» Г. де Мопасана «Том II», «Том III», І. Котляревського «Енеїда», В. Винниченка «Записки кирпатого Мефістофеля» [428, с.70].

Є в часописах і інформаційні повідомлення про передання в 1927 р. Інститутом української наукової мови до ДВУ до друку словників. Серед них – словники ботанічної термінології на 25 аркушів, загально-природничої – на 35, електротехнічної – на 15, загально-технічної – на 45, комунальної – на 11, педагогічно-психологічної – на 10, зоологічної – на 12, механічної – на 12. Крім того, інститут опрацював ще 20 термінологічних словників [147].

Привертають увагу газетні публікації про здобутки і недоліки у видавничій сфері УСРР. Зокрема, в статті «Видавнича справа на Україні» у газеті «Культура і побут» від 8 жовтня 1927 року, відзначалося, що тираж української книжки став більшим за довоєнний удвічі. Найбільше коштів витрачалося на випуск підручників. В період українізації питома вага книжки українською мовою постійно зростала. Так, великими тиражами видавали твори видатних українських і зарубіжних письменників. Розпочалося видання українською мовою науково-технічної літератури. За наполяганням директивних органів українську книжку видавали як державні так і приватні видавництва. В період коренізації було створено велику кількість українських видавництв, періодичних видань, налагоджено чітку систему розповсюдження книжкової журнальної і газетної продукції. Важливо, що україномовну книжку, журнал і газету охоче читали як у місті, так і на селі. Наголошувалося, що треба і надалі посилювати українізацію преси, охоплюючи українською мовою всі галузі державного і громадського життя [270].

В 1929 р. столична преса повідомила про збільшення читацького попиту на великі прозові твори як романи так і повісті. Так, у видавництві «Український робітник» було взято до друку великий роман «Зламаний гвинт» письменника О. Слісаренка, видавництво «Книгоспілка» друкувало роман цього ж автора під назвою «Чорний янгол».

ДВУ також випустило повне зібрання творів В. Блакитного. Крім того, готувалася до випуску серія творів класиків світової літератури, зокрема, праці Калідаса «Шакантала», Ф. Рабле «Гаргантюа», Д. Байрона «Мазепа», О. Бальзака «Шагренева шкура» та «Бідні родичі», Д. Боккачча «Декамерон», Ч. Діккенса «Піквікський клуб», В. Шекспіра «Макбет» та «Сон літньої ночі», Ф. Стендаля «Пармський монастир», В. Теккерея «Ярмарок марнославності». Також, готувалися до друку «Антологія нової німецької поезії», «Антологія французької поезії» і «Антологія вірменської поезії». Вперше в Україні видавництво мало видати два томи листуванням Коцюбинського [435, с.77-78].

В 1929 р. у періодиці повідомлялося про черговий випуск творів класиків української літератури. Так, ДВУ продовжувала серію «Бібліотека українських класиків», в яку входили твори Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Кропивницького, М. Вовчка, М. Коцюбинського, В. Стефаника. З інших українських класиків передбачалося видати твори П. Куліша, М. Старицького, П. Гребінки. З зарубіжної літератури планувалося опублікувати низку перекладів творів визначних зарубіжних письменників: Гомера, Томаса Мора, В. Шекспіра, Ж. Расіна, П. Корнеля, Ж.-Б. Мольєра, Ф. Вольтера, Й.-Ф. Шіллера, В. Гюго, П.-Ж. де Беранже, П. Меріме, Дж. Байрона, Шеллі, Г. Гайне, Ф. Стендаля, Ч. Діккенса, Г. Зудермана, Р. Кіплінга, Г. Гауптмана, А. Франса, Р. Роллана [369, с.62].

За даними Комітету у справах друку, за планами 5 основних видавництв України, видання масових книжок мало збільшуватися в 1926 – 1927 р. майже на 600 аркушів [248]. Також згідно з рішеннями з'їзду КП(б)У (1927 р.) планувалося впродовж п'яти років створити потужну поліграфічну базу, щоб забезпечити видання дешевої української книжки [43, с. 43]. Загалом, впродовж 1927 – 1928 р. було видано 5413 назв книжок, наклад яких сягав 34107047 примірників. Передбачалося найближчим часом збільшити кількість газет з 124 назв до 220, журналів – у понад 3,6 раза, книжок

українською мовою на 80% [171]. Відзначалося, що українська книжка все ширше охоплювала середню школу, вийшла на європейський рівень, це був важливий чинник який ніс культуру [517, с.34]. Значного успіху досягли приватні видавництва, друкуючи літературу великими накладками [434, с.15].

Привертають увагу публікації про проведення змагання на кращу організацію справи розповсюдження книжки. Газета «Харківській Пролетарій» не тільки висвітлювала цей захід, але мала бути посередником в змаганні між видавництвами з книжкового обслуговування районів. Планувалося також на виробництві через стінгазети та плакати наблизити до підприємств колектори, які мали бути порадиниками робітників [76, с.110].

Таким чином, харківська періодична преса у досліджуваний період не лише широко відображала видавничий процес в Україні, але й брала активну участь в його організації.

Отже, в період українізації було створено велику кількість українських видавництв, книгарень, періодичних видань, налагоджено чітку систему розповсюдження книжкової, журнальної і газетної продукції. За наполяганням директивних радянських органів українську книжку видавали як державні, так і приватні видавництва. Серед них – Державне видавництво УСРР, «Гарт», «Книгоспілка», «Пролетарій», «Радянський селянин», «Рух», «Шлях освіти» та ін. Українські видавництва видавали масовими тиражами книги найрізноманітнішого призначення: підручники для початкових, середніх і вищих навчальних закладів, художню, суспільно-політичну, історичну, наукову та науково-популярну літературу. Як засвідчує преса, важливо, що українську книжку, журнал і газету охоче читали як у місті, так і на селі. Українська книжка прагнула вийти на європейський рівень і стала важливим чинником, який ніс українську культуру.

5.3. Періодика у контексті охорони і збереження пам'яток історії та культури в Україні

У столичній періодичній пресі 1920-х рр. досить докладно відображено процес охорони пам'яток історії та культури УСРР. У періодиці постійно порушувалися проблеми культурної спадщини українського народу, створення радянської системи охорони пам'яток.

За нашими підрахунками, найбільше матеріалів з питань памятоохоронної політики в УСРР було надруковано в харківських періодичних виданнях: «Вісти ВУЦВК», «Комуніст», «Культура і побут», «Краєзнавство», «Література, наука, мистецтво», «Червоний шлях», «Наука на Україні».

Значне місце на сторінках газет відводилося пропаганді декрета «Про купівлю для державних музеїв у приватних осіб музейних цінностей», який був прийнятий 11 березня 1921 р. РНК УСРР. Згідно з декретом усі цінні пам'ятки історії переходили у народну власність [97, с. 109-110]. У харківській періодичній пресі було також опубліковано постанову РНК УСРР «Про припинення вивозу за кордон речей музейного значення», згідно з яким вивезення та продаж культурних цінностей за кордон дозволялося лише після відповідної експертизи Центральної Міжвідомчої комісії з експертизи художніх та інших культурних цінностей при Наркомзовнішторгу. У газетній періодиці також порушувалося питання про ухвалення закону про реєстрацію і охорону пам'яток мистецтва старовини й природи. З огляду на те, питаннями охорони пам'яток опікувалися окружні виконавчі комітети й підпорядковані їм державні органи (райвиконкоми, міськвиконкоми, сільради), які мали керуватися списком пам'яток історії та культури, що мав бути складений Наркомосвітою за підсумками Всеукраїнської реєстрації цих пам'яток [203, с. 6].

Слід відзначити, що під тиском українських діячів науки і культури впродовж 20-х рр. XX ст. радянською владою було прийнято ряд важливих

законів і декретів про охорону пам'ятників культури в Україні. Зокрема, «Про облік і реєстрацію предметів мистецтва і старовини» від 8 березня 1923 р., «Про облік і охорону пам'яток мистецтва, старовини і природи» від 7 січня 1924 р., «Про заходи припинення вивозу за кордон речей музейного значення» від 24 жовтня 1922 р., «Про цінності, що знаходяться в церквах і монастирях» від 27 грудня 1921 р., «Про спеціальні кошти для забезпечення державної охорони культурних цінностей» від 19 лютого 1924 р., «Положення про пам'ятники культури й природи» від 16 червня 1929 р. та інші [89, с. 16, 18, 23, 25, 26, 27].

На сторінках газет значне місце займають матеріали про такі гострі проблеми охорони і збереження пам'яток старовини як брак фахівців, коштів на охорону пам'яток. Серед них – цікава кореспонденція «Пам'ятники старовини треба охороняти» в газеті «Культура і побут» від 25 жовтня 1925 року, в якій було відзначено недбале ставлення до збереження Андріївського собору у Києві, який «стоїть, мов жебрак – шпарування пообвалювалося, колони світять плямами голої, брудної цегли. До того ж і ґрунт урвища може осунутися і тоді цей будівничий пам'ятник VIII ст. – впаде» [237]. Типовою у цьому контексті є стаття відомого мистецтвознавця В. Дубровського «Потрібна охорона історичних пам'ятників Чернігова», в якій наголошувалося, що Єлецька Успенська церква, Троїцька церква, Спасопреображенський собор, Іллінська церква і П'ятницька церква – пам'ятки високої вартості, розташовані в старовинному місті Чернігів. І далі автор, звертаючись до Наркомосу писав: «Охорона цих пам'яток є справою великого освітнього і наукового значення. Оскільки охорона їх в порядку задачі релігійним общинам є безумовно недостатньою і не забезпечує науково-потрібної цілісності і історично-вірної консервації їх, треба негайно передати ці будинки, як історико-культурні пам'ятки всеукраїнського значення у відання НКО» [205]. На шпальтах харківських газет повідомлялося про стародавню знахідку – фреску XI ст., пам'ятки мистецтва вітчизняного і європейського значення, що знаходилася в арці Спаського

Собору м. Чернігова. Наукові дослідження в цьому соборі й Єлецькій Успенській церкві в 1923-1927 р. відкрили цінні зразки стародавнього малярства. Фреска, так званої св. Теклі мала велике значення для історії мистецтва. Повідомлялося, що 30 липня фреску перенесено до Чернігівського Державного музею, яку встановлено в залі «Старий Чернігів» [145].

Докладно висвітлюється в періодиці тема про діяльність національних музеїв. В пресі є інформаційні повідомлення про ухвалення в 1927 р. Президією Укрголовнауки рішення про упорядкування музейної справи на Україні. Згідно з рішенням 15 великих музеїв оголошувалися державними і мали державну підтримку. Також вирішено звернути увагу на упорядкування Всеукраїнського музейного містечка при Києво-Печерській лаврі. Так, Укрголовнаука створила спеціальну комісію для перевірки майна всіх музеїв, особлива увага якої зверталася на зміст та охорону експонатів [387, с. 192].

Чільне місце на шпальтах харківських періодичних видань займають матеріали про зібрання пам'яток мистецтв у Музеї імені Богдана і Варвари Ханенків у Києві. Зокрема, відзначалося, що у музеї представлені зарубіжні пам'ятки культури, багато кераміки від стародавніх східних зразків до італійської майоліки і рідкісних зразків фарфору. Епоха західного відродження представлена оригінальними художніми полотнами від XIV до XVII ст. С. Аретіно, П. Перуджіно, Джентіле Беліні, П. Брейгеля, Бернарда Ван Орлея і багатьох інших. Також у музеї були і цінні картини Г. Рембрандта, Ф. Хальса, Ван Дейка, Д. Веласкеса, Ф. Сурбарана, Е. Віже, В. Лебрена, Ж. Енгра та інших. У музеї діяла єдина бібліотека в Києві, яка мала найбагатші матеріали з історії всесвітнього мистецтва [385, с. 252].

Особливу увагу харківська преса приділяла заснуванню в 1920 р. Музею українського мистецтва, який було виділено в окрему інституцію з назвою «Церковно-історичний музей». Він входив в мережу харківських губерніальних музеїв, об'єднаних і підпорядкованих музейній секції Харківського губернського комітету охорони пам'ятників мистецтва і

старовини. Головним завданням музею було збирання, зберігання й вивчення пам'яток старовинного українського мистецтва [386, с. 228].

В харківській періодичній пресі є також інформаційні повідомлення про колишній маєток Харитоненка. У тогочасній періодиці зазначалося, що це «Музей давнього руського мистецтва, який багатий на цікаві пам'ятки з архітектури, іконопису, меблі в графському будинку – робота кріпаків XIX ст. На полицях, столиках давня й нова саксонська порцеляна. На стінах картини художників Сурікова «Боярин», Нестерова «Тихі води», Прянішнікова «Порожняком», пейзажі проф. Орловського «Чумаки», «Кронштадт», Шишкіна «Ліс», Айвазовський, Маковський... і все оригінали. Численні портрети коней, корів, чудові роги оленя, лосі, кіз. В 1913 р. збудована Наталівська церква, яка вражає стилем Псковсько-Новгородсько XIV –XV ст., яка збудована з тесаного каменю й крита міддю з позолотою. Внутрішній розпис академіка Савинова» [283].

Значне місце на сторінках періодичних видань відводилося обстеженню і збиранню пам'яток історії та культури. В одній з публікацій повідомлялося: «Правобережна Україна має чимало пам'ятників культури минулих часів: історичне минуле залишило тут, окрім решток від місцевого українського населення, ознаки панування литовців, татар, поляків. Збирання й охорона цих пам'яток, що розгорнулися в часи пореволюційні, призвело до утворення низки нових музеїв та поповнення тих, що існували вже раніше». Так, яскравим доказом цього є Дніпропетровський краєвий музей, «що накопичив заходами невтомного дослідника академіка Д. І. Яворницького масу нових надзвичайно цікавих матеріалів. Також Одеса має найстаріший в СРСР музей історії та археології, в якому є збірка античної культури Чорноморського узбережжя європейського значення. Зокрема, харківська періодика пропонувала керівництву Одеси – потурбуватися за охорону Воронцовського палацу. Краєва Комісія по охороні пам'яток, визнавала цю садибу за пам'ятник особливого значення і висловлювалася за оголошення його історично-культурним заповідником. Крім того, повідомлялося, що

Вінницький окружний музей має врятовані з покинутих маєтків історико-художні збірки та картини, які потребують вивчення» [204].

Цікаві відомості містить тогочасна харківська періодика про діяльність інших українських музеїв. Так, газета «Культура і побут» повідомляла про заснування Ізюмського музею старовини в 1920 році, який мав 160 мап і гравюр, 879 старовинних книжок. Зокрема, в історико-революційному відділі було 737 примірників книжок, в нумізматичному – 584 експонати, у природничо-історичному – 1393, в етнографічному – 55. Із старовинних музейних книжок: книга указів Олексія Михайловича, Біблія, яка видана в 1565 р. латинською та німецькою мовами, Музей і надалі продовжував поповнюватися новими археологічними і іншими пам'ятками старовини, предметами мистецтва та історичними документами [142].

Значне місце на сторінках столичної періодики посідають матеріали про Центральний пролетарський музей Полтавщини, який був серед провідних музейних установ УСРР. Відзначалося, що в ньому представлено понад 60.000 експонатів, які розташовано в природничому, археологічному, історико-етнографічному відділах. У музеї успішно діяла картинна галерея, де було зібрано понад 5.000 матеріалів великої мистецької вартості, в тому числі були експонати світового значення [285]. В 1924 р. зазначений музей розпочав літню екскурсійну кампанію по збиранню матеріалів, зокрема на околицях Полтави, що збагатила музей рядом цікавих експонатів і матеріалів. Зокрема, було виявлено чимало знахідок часів неоліту [322]. Є в столичній пресі також група матеріалів про діяльність Полтавського державного музею імені Короленка, який було засновано в 1891 р. з ініціативи російських професорів Докучаєва та Гурова, і де було на той час зібрано понад 4000 експонатів. В 1927 р. в музеї вже налічувалося 200 тис. музейних експонатів та 50 тис. томів наукової літератури. Крім того, в музеї були кімнати Гоголя, інших славетних полтавців, відділ кераміки, а також зберігалось понад 1000 килимів. Зокрема, в кімнаті Гоголя зібрані речі письменника, його листування, варіанти творів тощо [135].

Окрему групу публікацій присвячено великій музейній збірці П. Потоцького, яку він збирав впродовж 40 років. Повідомлялося, що під музей було відведено великий двоповерховий будинок в колишній Київській лаврі. У зібранні П. Потоцького була велика колекція меблів, картин, цінних гравюр, порцеляни та велика цінна бібліотека українських книжок, яка містила понад 17 тис. томів книжок від XIV до XX ст. Серед музейних експонатів різні видання «Кобзаря» Шевченка, збірки архівів Потоцьких, похвальні грамоти, універсали, акти на землю тощо [134].

На шпальтах газет трапляються публікації про стан збереження художніх цінностей, які зберігалися в українських музеях. Вельми показовою є кореспонденція в газеті «Комуніст» від 17 жовтня 1923 р., де відзначено про недбале ставлення до цінних експонатів музею Слобідської України, який був створений в липні 1920 р. В лютому 1923 р. він був тимчасово закритий і лише 21 серпня 1923 р. знову відкритий. Але, у музеї не було належної охорони пам'яток і взагалі ніхто ним не опікувався. У зв'язку з цим, пропонувалося міністру освіти УСРР В. Затонському звернути серйозну увагу на стан цього музею і здійснити відповідні заходи щодо відновлення його роботи. «Яким би не був фінансовий стан республіки, – зазначає далі автор, – порівняно нікчемні кошти, яких потребує музей, повинні знайти» [258]. Також в періодиці є інформація про внутрішнє життя зазначеного музею, головними завданнями якого було вивчення історії українського народного життя, насамперед місцевого, реставрація старих та нових пам'яток народного побуту, а також сприяння заохоченню селян, робітників, студентів та інших верств населення до вивчення свого краю [356, с.5].

Також на шпальтах харківських газет є інформаційні повідомлення про організацію постійного музею мистецьких виробів при Комерційному відділі Укрзовнішторгу. Окрема кімната музею мала надзвичайно рідкісні гаптування, багато виробів антикварію і філателії, рушники старого українського зразку, художні килими, мережива, а також серію художніх

ляльок, що викликали великий інтерес серед відвідувачів виставки в Празі і Берліні [257].

Докладно і ґрунтовно періодика висвітлювала хід реорганізації колишньої Києво-Печерської лаври у Всеукраїнський Музейний городок, де було утворено музей українського письма й друку з надзвичайними колекціями стародруків. Значно поповнився новими експонатами Всеукраїнський Історичний музей імені Т. Шевченка у Києві та Дніпропетровський краєвий музей українського мистецтва. Активно продовжували розвиватися Харківський археологічний, Одеський історико-археологічний, Херсонський історико-археологічний, Кам'янецький історико-археологічний, Миколаївський історико-археологічний музеї. Загалом, у 1927 р. в Україні діяло 18 державних, 54 окружних і місцевих музеїв.

Слід відзначити, що деякі музеї, створені у складний період перших років радянської влади, проіснували недовго. Зокрема, на базі колишнього маєтку цукрозаводчика, благодійника та мецената П. І. Харитоненка, було створено два музеї – давньоруський та сучасного мистецтва. Цінність їх експонатів була беззаперечною, вони використовувалися в екскурсійній діяльності не лише на місцевому рівні, але і в межах області та всієї республіки. Основними відвідувачами були учні, працівники місцевих господарств та підприємств, червоноармійці. Після закриття цих музеїв на початку 1929 р., їхні колекції були направлені до Харкова і майже безслідно розпорошилися по музейних колекціях [124, с. 12].

В харківській пресі, і насамперед, газетах «Вісти ВУЦВК», «Комуніст», «Культура і побут» постійною залишалася тема спорудження в містах і селах України пам'ятників Т. Г. Шевченкові, іншим видатним діячам української культури.

В періодичних виданнях опубліковано постанову «Про вшанування пам'яті Т. Шевченка», яка була прийнята РНК УСРР 1921 р. Згідно з постановою було доручено Наркомосу УССР поставити в усіх губернських і

повітових містах та великих селах пам'ятники Великому Кобзарю [92, с. 73]. Харківська періодика також містила публікації про організацію Державного лісостепоного заповідника ім. Т. Г. Шевченка біля м. Канева, в районі його могили, де зосереджені особливості лісостепу Правобережжя України і скупчуються природні явища, які цікаві для науково-практичних заходів [297]. Згодом столична періодика інформувала про те, що Комітет держзаповіднику «Могила Т. Г. Шевченка» оголошує конкурс на виготовлення проекту пам'ятника на могилі Т. Г. Шевченка. Цей пам'ятник повинен був мати монументальний вигляд, «аби він не губився на високій горі серед простору Дніпра та лугів і лісів». Сума видатків на виготовлення проекту пам'ятника була встановлена в 50000 крб. [206]. Однак, за рішенням Наркомосвіти, конкурс на виготовлення проекту пам'ятника Т. Г. Шевченку на його могилі було відкладено до 20 грудня 1927 року [197]. Є інформаційні повідомлення про урочисте відкриття пам'ятника Т. Шевченку у 1924 р. у м. Бровари на Київщині, який було збудовано на пожертви місцевих селян та робітників [436, с. 275].

Особливу увагу харківська газетна періодика того часу приділяла висвітленню теми спорудження пам'ятника Т. Шевченку у Києві. Зокрема, пропонувалося поставити пам'ятник над Дніпром, біля Петрівської алеї, або на місці колишнього пам'ятника Миколі І. З урахування цих пропозицій було оголошено конкурс терміном на 4 місяці. Найкращим місцем для пам'ятника вважалося місце ухвалене Оргбюро – це парк проти ВІНО (зараз Київський національний університет імені Тараса Шевченка), з другого боку ВУАН, з третього – музей Богдана і Варвари Ханенків – це все установи, з якими Т. Шевченко був тісно зв'язаний [306]. Згодом, Київський губвиконком оголошував закритий конкурс на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві [133]. Водночас газетна періодика містила публікації про хід реставрування у Києві будинку Т. Шевченка, де він проживав. В цьому будинку збиралися влаштувати музей імені Т. Шевченка [284].

Загалом, харківська періодична преса містила чимало публікацій, які широко і всебічно висвітлювали ідею створення пам'ятника Великому Кобзарю.

Тогочасні харківські газетні видання також містять чимало публікацій про хід та результати археологічних розкопок на території України. Так, в серпні 1924 р. в Ольвії в великій кількості знайдені залишки старовинних будівель, кераміки і поховання. Всі знайдені під час розкопок речі, переважно кераміка, передані Одеському та Миколаївському музеям [287]. Цікавою є стаття «Про розкопки й відкриття в Ольвії» в газеті «Література, наука, мистецтво» від 30 листопада 1924 р., де розповідалося про роботу археологічної експедиції на чолі з Б. В. Фармаковським на території старогрецької колонії Ольвії. Зазначено, що при розкопках знайдено 333 предмети, які передано для вивчення до Одеського Археологічного музею [132]. Крім того, в Ольвії було розібрано багато каміння з розвалин, Наркомосвітою УСРР було вжито заходів щодо охорони розкопок Ольвії [408, с. 280].

Поряд з цим чимало публікацій присвячено охороні і збереженню пам'яток природи й культури.

Цікаві відомості для дослідників зазначеної теми містить кореспонденція «Охорона природи та пам'яток культури» в журналі «Наука на Україні». В ній докладно і ґрунтовно висвітлюються практичні заходи державних органів щодо виконання постанови ВУЦВК та РНК УСРР від 16 червня 1926 р. «Про охорону пам'яток культури та природи». Зокрема, Наркомосом УСРР була створена Інспектура охорони пам'яток культури Укрнауки, на яку покладалися повноваження проведення реєстрації, класифікації пам'яток на республіканські та місцеві, керівників охороною, реставрації та наукового дослідження пам'яток історії та культури, інструктування й інспектування роботи на місцях по цих справах. У віданні Укрнауки було два державних заповідники:

1. Історико-культурний заповідник «Могила Шевченка» біля м. Канева, де здійснювалася охорона могили Т. Г. Шевченка та освітня екскурсійна робота;
2. Історико-археологічний заповідник «Ольвія» біля Миколаєва, де щороку відбувалися розкопки стародавньої грецької колонії Ольвії та проводилася поточна охорона території цього заповідника від грабіжників-копачів [400, с. 87].

Звичайно, предметом пильної уваги харківської газетної періодики стали повідомлення про діяльність Українського комітету охорони старовинних пам'яток в 1927 р. щодо обліку всіх пам'яток культури й природи в Україні та їх вивчення. З цією метою цього ж року було проведено низку наукових експедицій і отримано важливі результати. Зокрема, спеціальні історико-археологічні дослідження були організовані в Ольвії і на острові Березань, де вивчалися пам'ятники української архітектури XI – XVIII ст. Згодом, передбачалося організувати ряд нових експедицій. Також було досліджено пам'ятки татарської культури в Україні і доби українського палеоліту(старокам'яний вік) [214].

Зокрема, повідомлялося, що Інспектурою з охорони пам'яток культури Укрнауки було взято на облік понад 200 пам'яток культури й природи. В Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську облік пам'яток здійснювали крайові комісії з охорони пам'яток, в деяких округах округні. Крім того, також було створено державні заповідники, такі як колишня «Асканія Нова» (степовий заповідник Всесоюзного значення), могила Т. Г. Шевченка (історико-культурний заповідник), Києво-Печерська лавра (історична культура), Ольвія (історична культура), Бердичівський Кармелітівський монастир. Також планувалася низка інших визначних пам'ятників перетворити в заповідники, серед яких Кам'янецька фортеця, будинок, де народився М. В. Гоголь, Чернігівські церкви XI – XII ст. [207]. Загалом, за свідченнями столичної преси у 1927 р. в Україні нараховувалось 1500 пам'яток історії і культури. Ці пам'ятки потребували уважного та

бережливого ставлення до них з боку державних органів та суспільства [344, с. 254].

Всебічного висвітлення на сторінках харківської періодики знайшли питання розвитку краєзнавства в УСРР. За свідченням тогочасних періодичних видань, в 20-ті рр. XX ст. в Україні масово засновувалися краєзнавчі комісії та товариства, в тому числі студентські краєзнавчі гуртки. Зокрема повідомлялося, що восени 1925 р. у Харкові при Центральному Бюро Пролетарського студентства засновано студентський краєзнавчий осередок. Під його впливом починають розвиватися місцеві краєзнавчі організації [246].

У травні 1925 р. на сторінках періодичних видань докладно висвітлювався хід підготовки і проведення Першої всеукраїнської краєзнавчої конференції у Харкові. Серед проблем, що обговорювалися, були питання про принципи та форми краєзнавчої роботи, матеріальну базу краєзнавчих організацій та про заснування Українського комітету краєзнавства [170]. У резолюції конференції було ухвалено, зокрема такі завдання комітету: «вивчення всієї території до найвіддаленіших куточків країни, підраховувати де і скільки лежить «скарбів» природи, вивчити людину, як продуктивну силу в її минулому так і в сучасному, – вивчити все для того, щоб найдоцільніше його використати для підвищення народного господарства і добробуту держави» [199]. Чільне місце в періодиці займають матеріали, що висвітлювали діяльність краєзнавчих шкільних і студентських організацій. Вельми показовою є стаття «Краєзнавство й школа» в газеті «Культура і побут» від 26 березня 1925 р., де зазначалося, що першим осередком на місцях має бути школа та студентство, які повинні взяти активну участь у краєзнавчій роботі і допомогти вчительству організувати на місцях краєзнавчі осередки. Матеріал, зібраний під час шкільних та інших екскурсій має стати основою для заснування музею місцевого краю, який має поповнюватися і бути знаряддям пропаганди ідей краєзнавства серед широких мас населення [137].

Також в харківській періодиці опубліковано звіт про роботу в травні 1925 р. II Всесоюзної наради з краєзнавства, на якій одним з головних питань було видання краєзнавчої літератури. Зокрема, існувала нагальна потреба в підручниках з краєзнавства, науково-популярній літературі, методичних матеріалах для шкіл тощо. З цією метою пропонувалося найближчим часом розробити відповідні підручники для вищої та середньої шкіл [245].

На сторінках періодичної преси також наголошувалося, що Головна наука спільно з Українським краєзнавчим комітетом повинні скласти план із систематичного вивчення сучасного побуту по районах. У зв'язку з цим редакція газети «Вісти ВУЦВК» оголосила конкурс на кращий нарис з робітничого побуту. Адже побут українських робітників майже не було відображено в художній літературі [240]. Відзначалося, що темою може бути побут окремої родини, клубу, життя заводу, робітничого селища. Автори премійованих нарисів одержували безкоштовно впродовж року газету «Вісти ВУЦВК» з додатком «Культура і побут» [235].

Також повідомлялося, що у Харкові, за сприянням Українського комітету краєзнавства з 1927 р. почав виходити часопис «Краєзнавство», головним завданням якого було: «Об'єднати краєзнавчі сили УСРР, об'єднати їх досвід, своєчасно повідомляти про новини краєзнавчої думки в УСРР і за її межами. Журнал мусить на своїх сторінках відбивати краєзнавчу роботу на Україні, як у формі систематичної інформації, так і друкуючи окремі праці краєзнавців» [347, с. 1]. На сторінках цього журналу регулярно вміщувалися матеріали про актуальні питання краєзнавчої роботи в Україні, в тому числі серед школярів, порушувалися проблеми краєзнавчої роботи серед нацменшостей, публікувалася довідкова література для початківців-краєзнавців.

Цікавою для дослідників історії краєзнавства є оглядова стаття М. Левицького «До скликання всеукраїнського краєзнавчого з'їзду» в журналі «Краєзнавство» в 1929 р., де автор зазначав, що від часу Першої всеукраїнської наради 1925 р. в багатьох регіонах України широко

поставлено краєзнавчу справу, значним досягненням є, зокрема те, за чотири роки мережа краєзнавчих організацій збільшилася в десятки разів, їх діяльність суттєво активізувалася. Багато з них проводять плідну роботу за завданнями місцевих органів. І далі автор визначає перед краєзнавцями два головних завдання: «...вивчити свій край і перебудувати його, а це вимагає і відповідної організації всієї краєзнавчої роботи» [376, с. 1].

Характерно, що цими публікаціями харківська газетна періодика прагнула привернути увагу громадськості до значення краєзнавства як складової частини розвитку української культури.

Столична періодика не обійшла увагою й проблему збереження архітектурних пам'яток України. Зокрема, з 1928 р. у Харкові починає виходити щомісячний журнал «Зодчество», який містив матеріали з питань архітектури, інженерної і санітарної техніки. Крім того, журнал під характерною назвою «Охорона пам'яток культури та природи нашої країни» вміщував матеріали, що мали метою активізувати пропаганду архітектурних пам'яток України. Зокрема, опублікована стаття про садибу «Графська» [351, с. 31-32]. Ще однією цікавою кореспонденцією є «Хотень» на Сумщині» І. Перетятковича. В ній автор описує живописну садибу, яка має багато пам'яток архітектури та живопису [402, с. 62-63].

Не обійшло увагу газетної періодики в 1929 р. звернення Секретаріату ВУЦВК до всіх окружних виконавчих комітетів з вимогою звернути увагу на стан пам'ятників старовини, які розташовані у межах їх територій. Зокрема, місцеві органи влади повинні були погоджувати з НКО УСРР питання руйнування чи перепланування старих будинків на предмет з'ясування їх можливої історичної цінності [180].

На шпальтах тогочасних харківських видань значне місце відведено матеріалам про догляд за могилами відомих українських діячів науки та культури. Зокрема, повідомлялося, що для впорядкування могили письменниці Марко Вовчок в м.Нальчику Кабардино-Балкарської автономної області (РСФРР) Укрнаука виділила 200 крб. та доручила В. Дубровському

вжити відповідні заходи щодо впорядкування цієї могили та належного догляду за нею [407, с. 184].

Отже, в досліджуваний період на шпальтах харківських періодичних видань широко висвітлювався процес становлення радянської пам'яткоохоронної політики в Україні. У періодиці активно пропагували діяльність органів державної влади пам'яткоохоронних установ, музеїв, наукових установ ВУАН, членів громадських та краєзнавчих організацій, наукових товариств у справі збереження історико-культурних цінностей українського народу. Столична періодика, насамперед, газети «Вісти ВУЦВК» та «Комуніст» внесли вагомий внесок в заснування і розвиток музеїв, спорудження пам'ятників визначним діячам української культури, створення історико-державних і культурних заповідників, організацію планомірного дослідження пам'яток історії і культур. Харківська періодика також сприяла самовідданій роботі багатьох пам'яткознавців і мистецтвознавців з охорони історико-культурних цінностей від варварського знищення та грабування.

Особливу увагу періодика приділяла розвитку краєзнавства в Україні як складової частини розвитку української культури.

* * *

В даному розділі встановлено, що публікації харківської газетної періодики активно сприяли розвитку театрального та музичного мистецтва. Митці мали змогу в умовах пом'якшення більшовицького режиму брати активну участь в розвитку національного мистецтва. Харків як столичний центр культурного та духовного життя України значно посилив свої позиції саме в цей період засновуються багато відомих українських театральних колективів. Характерною ознакою досліджуваного періоду є надзвичайна розмаїтість національного мистецького життя. На матеріалах харківської періодики можна простежити процес становлення і розвитку театрального мистецтва впродовж 1920-х рр. Аналіз тогочасної столичної періодики дає

підстави для висновку про успішний розвиток національного театрального і музичного мистецтва. Якщо на початку ХХ ст. театральна преса ледве виходила по декілька місяців на рік, то в період 20-х років ХХ ст. вона стала домінуючою періодикою в Харкові. Саме в 1920-х рр. зароджуються відомі театри «Березіль» Л. Курбаса, театр ім. Заньковецької та театр ім. І. Франка. Преса на своїх шпальтах активно повідомляла читачів про досягнення, репертуар та гастролі театрів. Також преса докладно висвітлювала відкриття у Харкові першої української Державної опери та створення етнографічного драматичного театру «Наш шлях». Особливу увагу харківська періодична преса приділяла розвитку хорового співу в Україні. В 1920-х рр. засновувалися «Національні хори», створювалися хорові об'єднання в формі «Хорового союзу» як професійні, заснувалася кобзарська капела ім. Кравченка а також проводилися «Олімпіади хорові». Одним з найкращих хорів в Україні була «Думка». Преса брала активну участь в створенні Всеукраїнського Музичного товариства ім. М. Леонтовича у 1922 р. та в пропагуванні його діяльності. Також з'ясовано, що харківська періодика сприяла залученню молодих митців до поширення української культури, їх професійному зростанню на кращих зразках вітчизняного і європейського театрального і музичного мистецтва.

Матеріали періодики відтворюють повну й цілісну картину видавничого процесу в період українізації. Газетні публікації переконливо свідчать про значні успіхи в розвитку української видавничої справи. Створюються видавництва й друкарні, виходять друком нові періодичні видання. Харківська періодика зробила вагомий внесок у справу пропаганди української літератури. У досліджуваний період в Україні друкувалися книги різного призначення: підручники і навчальні посібники для середньої і вищої школи, суспільно-політична, наукова, науково-популярна, художня література. Звичайно, у цей період багато видавалося літератури компартійного політичного та суспільного забарвлення.

Слід відзначити, що якщо у 1923 р. в загальній книжковій продукції УСРР україномовна книжка становила лише 36 %, то в 1925 р. – 88 %. Наприкінці 1925 р. в найбільших видавництвах України – Держвидав і Книгоспілці тираж літератури українською мовою складав відповідно 75 % і 99 %.

Столична періодична преса 1920-х рр. на своїх шпальтах регулярно порушувала проблему радянської пам'яткоохоронної політики в Україні. Значне місце в газетах посідають матеріали, які віддзеркалюють роботу радянських державних та громадських пам'яткоохоронних структур, щодо розвитку музейної справи, краєзнавства в Україні, створення культурних заповідних, охорони і збереження архітектурних пам'яток України. Також важливе місце займали матеріали про догляд за могилами відомих українських культурних діячів. Столична газетна періодика, зокрема газети «Вісти ВУЦВК» та «Комуніст» особливу увагу приділяла пропаганді декретів та законів УСРР про охорону пам'ятників культури.

ВИСНОВКИ

Вивчення матеріалів харківської періодичної преси 20-х рр. XX ст. у контексті культурно-освітнього розвитку УСРР дозволяє зробити такі висновки:

1. Аналіз стану наукової розробки теми засвідчив, що харківська газетна періодика 1920-х рр. частково використовувалася вітчизняними вченими при дослідженні проблем радянської національної реформи 20-х – 30-х рр. XX ст. в Україні, проте на сьогодні немає об'єктивних і цілісних наукових праць, в яких комплексно і всебічно було вивчено матеріали періодики як складову культурно-освітнього розвитку України та один з найважливіших факторів тогочасної українізації в УСРР. Джерельна база, яка є репрезентативною, складається з понад 300 назв харківських газетних видань, багато з яких довгий час були вилучені з наукового обігу і перебували в так званих «спецфондах», та різноманітних маловідомих архівних документів, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Харківської області;

2. З'ясовано, що формування інформаційно-пропагандистського потенціалу харківської преси проводилося у рамках радянської національної політики коренізації під постійним ідеологічним і політичним контролем партійних і державних органів УСРР. На початку 1920-х рр. з утвердженням радянської влади в Україні, кількість харківських періодичних видань різко зменшилася, а нерадянські видання були закриті. Суттєвими перешкодами на шляху становлення радянської харківської періодики були брак видавничих ресурсів і паперу, відсутність кваліфікованих українських фахівців, не окупність друкованої продукції. Лише з проголошенням курсу на українізацію почався стрімкий розвиток національної харківської періодики. Засновуються україномовні газети, українізуються російські. Встановлено загальну кількість тогочасної столичної газетної періодики, яка наприкінці

1920-х рр. сягає понад 300 назв, з них 159 виходили українською мовою. Значно зросли тиражі газет, створювалися фабрично-заводські і стінні газети. Масового поширення набув робітничий рух. Українська газета того часу стає масовою. Заслуга у створенні цього потужного радянського українського інформаційно-пропагандистського поля належить окремим патріотичним діячам з тогочасного радянського керівництва України, українським видавцям, редакторам, письменникам, журналістам, широкому колу споживачів національної друкованої продукції. Поява харківської періодики, питома вага якої серед усієї національної преси була досить істотною, суттєво вплинула на розвиток українізаційного курсу;

3. Аналіз матеріалів періодики дає підстави для висновку, що на сторінках періодичних видань провідне місце становили проблеми коренізації партійних, державних органів і громадських організацій. Якщо на початку харківська преса національного спрямування була рупором українізації, яка проводилася з метою утвердження більшовицького режиму в Україні, суб'єктом українізаційного курсу апаратної сфери, то наприкінці 1920-х рр., незважаючи на ідеологічний і політичний тиск, преса перетворюється в об'єкт цього руху, організовуючи і пропагуючи його. Особливо вагомий внесок періодика зробила у процес підняття соціального статусу української мови, її престижності, розширенні сфери її вжитку в царині освіти, мистецтва, побуті. Поряд з цим зіставлення свідчень різних харківських газет дало змогу простежити суперечливості українізації бюрократичної системи, боротьбу поглядів і позицій окремих представників керівництва УСРР в цьому питанні;

4. Проаналізовано роль інформаційно-пропагандистського потенціалу харківської газетної періодики як вагомого фактора в українізації освіти і науки в УСРР. Преса систематично звертала увагу на таку гостру проблему як ліквідація неписьменності в Україні, більшість населення якої на початок 1920-х рр. було неписьменним. Столичні газети брали активну участь в пропаганді заходів державних органів і громадських організацій з ліквідації

неписьменності, в організації пунктів ліквідації неписьменності з українською мовою навчання, в українізації лікнепів з іншими мовами навчання, підготовці учительських кадрів для лікнепів. Крім того харківські періодичні видання, зокрема газетне видання «Геть неписьменність» нерідко використовувалися в лікпунктах через брак посібників, як навчальний матеріал. Встановлено, що потенціал харківської періодики активно використовувалися партійними і державними органами в українізації початкової, середньої, вищої освіти і науки в Україні. Періодика активно пропагувала спроби державних освітніх структур, намагання української еліти побудувати радянську національну освіту. Преса відбивала успіхи в українізації шкіл, постійно інформуючи про відкриття нових українських шкіл, поряд з цим постійно порушувала питання про перешкоди на освітньому шляху як нестача національних учительських кадрів, підручників, шкільних приміщень. Наприкінці 1920-х рр. переважна більшість учнів початкових і середніх шкіл навчалися українською мовою. Це був один з найпомітніших здобутків тогочасного українізаторського курсу. Харківські газети активно пропагували зусилля державних органів і передової української інтелігенції у боротьбі з русифікацією вищих навчальних закладів і наукових установ, проти спроб українофобів загальмувати процес становлення й розвитку національної вищої освіти й науки. Значне місце в періодиці посідають матеріали про розвиток радянської української літератури. Харківські газети не лише повно відобразили процес становлення національної літератури, але й були трибуною для численних літературних дискусій про стан і майбутнє української літератури, закликали нову радянську генерацію майстрів художнього слова до відвоювання ідейно-художнього простору, боротися з примітивізмом і масовізмом в діяльності окремих літературних організацій, утверджувати і вивчати кращі традиції вітчизняної і європейської літератури. З цього погляду важливе значення для дослідників історії тогочасної суспільної думки має газетна літературна дискусія «Європа чи Просвіта».

5. Доведено, що газетна періодика активно пропагувала заходи державних органів і української еліти в українізації театрального і музичного мистецтва. Засновуються радянські національні театри «Березіль» Л. Курбаса, імені М. Заньковецької, імені І. Франка, перша українська Державна опера, етнографічний драматичний театр «Наш шлях», численні національні хори, хорові об'єднання, кобзарська капела імені Кравченка, Всеукраїнське музичне товариство імені М. Леонтовича. Важливе місце редакції газет приділяли стимулюванню молодих митців до пропаганди української культури, становленню радянської національної театральної і музичної критики. Тогочасна преса багато зробила для того, щоб ідея розвитку національного мистецтва охопила широку українську громадськість.

6. Матеріали періодики переконливо свідчать про успіхи в українізації видавничої сфери. Створюються радянські національні видавництва, друкарні, засновуються українські періодичні видання. В зазначений період виходять українською мовою масовими тиражами суспільно-політична, історична, художня та навчально-методична література. Якщо у 1923 р. в загальній книжковій продукції УСРР україномовна література становила лише 36 %, то в 1925р. – 88 %. В середині 1920-х рр. в найбільших видавництвах України – Держвидав і Книгоспілці тираж української книжки сягав відповідно 75 % і 99 %. З'ясовано, що суспільно-політична література мала переважно компартійне політичне та ідеологічне забарвлення.

7. Харківська періодика зробила помітний внесок у справу залучення української інтелігенції до реформування пам'яткоохоронної сфери в Україні. Періодика постійно висвітлювала діяльність державних пам'яткоохоронних органів, музеїв, наукових установ ВУАН, громадських пам'яткоохоронних і краєзнавчих осередків, історико-культурних заповідників, які прагнули планомірно організувати догляд за пам'ятками історії і культури в УСРР.

Приведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують питання утвердження та творчого розвитку найкращих демократично-патріотичних традицій тогочасних харківських друкованих органів національного спрямування. Критичне використання досвіду роботи тогочасної пресини іншими засобами масової інформації сприятиме формуванню національної свідомості, розбудови української державності, відродженню національних традицій і цінностей. Матеріали періодики свідчать, що без державної підтримки національне відродження і розвиток національної освіти, науки і культури неможливі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

Архівні документи

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України (ЦДАВО України) (м. Київ)**

Ф. 1. Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет.

Опис 1 (1917 – 1920 рр.)

1. Справа 50 – Листування з Раднаркомом і Промбюро УРСР, Всеукрвидавом і Укрроста про порядок друкування матеріалів по виборах делегатів на IV Всеукраїнський з'їзд рад та розподіл паперу. Відомості про газети, видані в губерніях України. – 24.02.1920 – 06.12.1920. – 321 арк.
2. Справа 75 – Матеріали про організацію роботи РОСТА та Всевидаву (постанови, положення, списки газет, листування). – 2.11.1920 – 31.12.1920. – 99 арк.
3. Справа 95 – Доповідні записки Всеукраїнського комітету допомоги хворим і пораненим червоноармійцям про організацію роботи комітету, про допомогу родинам червоноармійцям в збиранні врожаю. – 5.07.1920. – 26.07.1920. – 12 арк.

Опис 2 (1921 – 1922 рр.)

4. Справа 379 – Протоколи засідань по поліпшенню друку і поліграфічної справи (копії) і матеріали до них. – 28.03.1921. – 18.10.1921. – 244 арк.
5. Справа 432 – Інформаційно-статистичний відділ. Матеріали про роботу Всеукраїнського державного видавництва (положення, постанови, накази, протоколи засідань, звіти). – 2.02.1921. – 30.12.1921. – 101 арк.
6. Справа 561 – Протоколи № 13/54 засідання Малої Президії ВУЦВКу (копія) і матеріали до них. – 13.04.1922. – 15 арк.
7. Справа 562 – Протоколи № 14/52 засідання Малої Президії ВУЦВКу (копія) і матеріали до них. – 22.04.1922. – 17 арк.

8. Справа 563– Протоколи № 15/56 засідання Малої Президії ВУЦВКу (копія) і матеріали до них. – 22.04.1922. – 15 арк.
9. Справа 564 – Протоколи № 17/58 засідання Малої Президії ВУЦВКу (копія) і матеріали до них. – 12.05.1922. – 5 арк.
10. Справа 588 – Протоколи № 41/82 засідання Малої Президії ВУЦВКу (копія) і матеріали до них. – 03.10.1922. – 39 арк.
11. Справа 969 – Листування з РАТАУ і редакціями центральних газет про надсилку матеріалів для надрукування до 25-ти річчя РКП(б) і до 5-ї річниці Червоної армії, а також про розповсюдження друкованих видань та з інших питань. – 3.01.1923. – 31.12.1923. – 294 арк.
12. Справа 1416 – Протоколи засідання пленуму Волинського губвиконкому і Волинської губернської бюджетної комісії (копії). Доповідні записки Вознесенського райвиконкому про проведення обслідування низового радапарату і Опяківської виборчої комісії про вибори до рад в Миколаївській губернії. – 18.02.1923. – 10.12.1923. – 255 арк.
13. Справа 1644 – Листування з центральними і місцевими установами про проведення в життя постанови ВУЦВКу і Раднаркому УРСР «Про міри забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови». – 24.03.1924. – 10.02.1925. – 38 арк.
14. Справа 2835 – Листування з наркоматами УРСР, окрвиконками та редакціями газет про будівництво шкіл і організацію навчання, надання стипендій та матеріальної допомоги студентам. – 4.09.1925. – 28.12.1925. – 270 арк.

Опис 4 (1924 – 1925 рр.)

15. Справа 302 – Виписи з протоколів засідань Президії та проект постанови ВУЦВКу про роботу системи сільськогосподарського кредиту на Україні в 1926 – 1927 рр. Обіжники ВУЦВКу до голови ЦВК Молдавської АРСР і голів окрвиконкомів УРСР про поширення кооперування широких селянських мас, покращення роботи

сільськогосподарських кредитових товариств на селі. 4.05.1928. – 5.06.1929. – 64 арк.

Опис 5 (1929 р.)

16. Справа 36 – Протоколи засідань Президії та Секретаріату ВУЦВКу. Копії. – 2.01.1929. – 5.11.1929. – 141 арк.

Опис 6 (1930 р.)

17. Справа 29 – Основні показники господарського розвитку УРСР між 15 та 16 з'їздами ВКП (б) та огляди діяльності уряду УРСР за жовтень-грудень 1929 р. та січень-березень, квітень 1930р. – 3 січня – 12 грудня 1930. – 63 арк.

18. Справа 181 – Справа по розгляду заяв громадян на літеру «В». 6.01.1930. – 4.06.1931. – 503 арк.

19. Справа 643 – Матеріали ВУЦВКу і місцевих органів влади про участь жінок в радянському будівництві та створення для них побутових умов (постанови, протоколи, доповіді, інформаційні звіти, листування). 19.09.1930.- 21.11.1930. – 195 арк.

Ф. 166 Народний комісаріат освіти УСРР.

Опис 1 (1918 – 1919 рр.)

20. Справа 874 – Стенограма I-го Всеукраїнського з'їзду губернських відділів народної освіти 28 – 30 березня. – 28 – 30 березня. – 181 арк.

Опис 2 (1921 – 1922 рр.)

21. Справа 136 – Наказ ДПУ й Наркомосу УСРР та циркуляр Головополітосвіти УСРР про встановлення контролю з боку Головополітосвіти УСРР за всіма видами народних видовищ, демонстрацій мистецтва. Листування з наркоматами УСРР про надання допомоги голодуючим дітям, фінансування, звільнення приміщень культосвітніх установ, обслідування стану ліквідації неписьменності, друкування методичної літератури та з інших питань роботи культосвітніх установ. Список музеїв м. Харкова. – 24.12.1921. – 30.12.1922. – 1154 арк.

22. Справа 924 – Циркуляри, інструкції Центрального управління в справах друку на Україні про організацію губернських відділів в справах друку, контроль над виданнями, облік друкованих видань, дозвіл на право книжкової торгівлі. – 23.07.1922. – 28.12.1922. – 47 арк.

23. Справа 928 – Листування з друкарнями про порядок контролю над надрукованими матеріалами, друкування агітплакатів, брошур, книжок, газет. – 25.09.1922. – 18.12.1922. – 28 арк.

Опис 3 (1921 р.)

24. Справа 105 – Окремі статті з місцевих газет. – жовтень 1923. – 73 арк.

Опис 4 (1924 р.)

25. Справа 621 – Положення про організацію пролетарського студентства в вищій школі та комітет поліпшення побуту студентів вузів, робітфаків та технікумів. Протоколи засідань методологічної наради вузів соціально-економічної вертикалі. Інструкції по проведенню соціально-економічної перевірки студентів вузів та робітфаків. Доповідь Наркомосу УСРР «Рік українізації в шкільній справі». – 18.05.1924. – 4.08.1924. – 78 арк.

26. Справа 950 – Протоколи постанов комісії пленуму Укрголовнауки. Оригінали. – 27.12.1924. – 28.01.1925. – 69 арк.

27. Справа 964 – Плани робіт, доповіді, звіти та штати Центрального управління в справах друку /ЦУДрук/, листування з секретаріатом наркомосу УСРР про передплату періодичних видань, проходження цензури, встановлення реєстраційних зборів, продаж книг та з інших питань роботи ЦУДруку. – 1.01.1924. – 21.12.1924. – 624 арк.

Опис 5 (1925 р.)

28. Справа 407 – Матеріали про стан клубної роботи і ліквідації неписьменності на Україні (протоколи, звіти, відомості, плани, висновки). – 22.09.1925. – 2.06.1926. – 184 арк.

Опис 10 (1931 – 1933 рр.)

29. Справа 1408 – Протоколи засідань Комітету в справах друку при Раднаркомі УРСР та матеріали до них. – 8.01.1932. – 16.01.1932. – 17 арк.

Опис 15 (1926 – 1942 рр.)

30. Справа 228 – План витрат по республіканському бюджету 1926. – 1926. – 23 арк.

Ф. 177 Відділ управління.

Опис 1

31. Справа 16 – Листування з редакціями газет про організацію підписки, роздрібний продаж, збільшення тиражу газет, надрукування статей. – (грудень 1920 – грудень 1921). – 166 арк.
32. Справа 128 – Доповіді інструктора Всеукрдержвидава про стан роботи в місцевих губернських і повітових видавничих відділеннях. – 1921. – 20 арк.
33. Справа 1017 – Протокол № 1 засідання комісії по проведенню українізації, відомості про рух літератури по відділеннях Всеукрдержвидава. – 1925. – 6 арк.

Ф. 539. – Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції УСРР (НК РСІ УСРР, 1925-1931 рр.)

Опис 1 (1920 – 1958 рр.)

34. Справа 998 – Документи про удосконалення народної освіти, організації роботи та особистому складу Наркомпроса УСРР (накази, плани, доклади, акти, переписка). – 01.01.1922. – 31.12.1923. – 376 арк.
35. Справа 1346 – Документи про роботу культурно-соціальної інспекції НК РКІ УСРР, обстеження органів народної освіти і державного страхування, фінансового стану «Асканія-Нова», протоколи, доклади, заключення. – 01.01.1923. – 12.05.1924. – 51 арк.

Опис 3 (1921 – 1931 рр.)

36. Справа 1399 – Документи про ліквідацію неписьменності в УССР (тезиси, протоколи, доклади, переписка). – 20.04.1925. – 23.07.1927. – 65 арк.

Опис 6 (1925 – 1930 рр.)

37. Справа 181 – Документи про розвиток народної освіти і роботі Наркомпросу УССР (постанови, виписки з протоколів, плани, доповідні записки, інформація). – 01.10.1926. – 31.09.1929. – 367 арк.

Ф. 555. Комітет у справах друку при РНК УСРР

Опис 1 (1927 – 1933 рр.)

38. Справа 6 – Документи про розробку 5-річного плану розвитку видавничої справи в УСРР (1928 – 1933) (проект постанови, циркуляри, інструкція, протокол, перспективні плани, пояснювальна записка, листування, списки, таблиці). Матеріали до доповіді наркома освіти УСРР М.О.Скрипника про 5-річний план культурно-освітнього будівництва за державним і місцевим бюджетом. – 1928. – 97 арк.
39. Справа 26 – Документи про організацію єдиного апарату доставки газет і журналів по м. Харкову (постанова, проекти постанов, протоколи, доповідні записки). – 27.06.1929. – 8.08.1929. – 22 арк.
40. Справа 35 – Документи про діяльність Комітету у справах друку при РНК УСРР по координації видавничої діяльності видавництв УСРР (наказ, циркуляри, протоколи, витяги з протоколів, доповідні записки довідки, висновки, листування, список, відомості). – 1930. – 179 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО України)(м. Київ)**

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України.

Опис 1 – Матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КП(б)У (1917 - 1971)

41. Справа 147 – Матеріали до отчетного доповіді ЦК КП(б)У IX з'їзду ЦК КП(б)У(справки, сводки, тези про роботу преси, питання українізації тощо). – 1925. – 258 арк.

42. Справа 213 – Протокол № 4 пленуму ЦК КП(б)У. – 3.08.1926 – 4.08.1926. – 16 арк.

43. Справа 234 – Резолюції X з'їзду КП(б)У. – 20.11.1927 – 29.11.1927. – 81 арк.

Опис 6 – Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У (1919 - 1955)

44. Справа 17 – Протоколи № 63 – 111; 1, 2, 3-б засідань Політбюро ЦК КП(б)У (2-й екз.). – 1.07.1921 – 27.12.1921. – 116 арк.

45. Справа 29 – Протоколи № 3, 4, 6 – 26, 28 – 56 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – 1.01.1922 – 29.06.1922. – 116 арк.

46. Справа 40 – 05.01.1923 – 31.12.1923.

47. Справа 58 – Протоколи № 44 – 76 б засідань Політбюро ЦК КП(б)У (1-й екз.). – 6.01.1925 – 26.06.1925. – 95 арк.

Опис 20 – Документи відділів ЦК КП(б)У (1919 – 1955 рр.)

48. Справа 211 – Протоколи загальних зібрань Житомирської місцевої організації КП(б)У, засідань Луцького повітового комітету КП(б)У, оргбюро, загальних зібрань Луцької повітової організації КП(б)У Волинської губернії. – 6.01.1920 – 15.11.1920. – 15 арк.

49. Справа 333 – Циркуляри, інструкції, положення, тези ЦК РКП(б) про створення і роботу відділів агітації і пропаганди. Статут літературних колегій при органах преси. – 28.01.1920 – 27.02.1921. – 88 арк.

50. Справа 618 – Протокол і витяги з протоколів пленуму, планових засідань Президії ВУЦВК. Заява і рапорт управляючого справами ВУЦВК в Президію ВУЦВК про суперечки з секретарем ВУЦВК. – 17.12.1920 – 7.12.1921. – 156 арк.

51. Справа 749 – Положення, тези Агітпропу ЦК КП(б)У для агітаторів і преси про політико-просвітньої, внутрішньопартійної та економічної політики, агітбазах, антирелігійній пропаганді, роботі радянських, партійних, кооперативних і приватних видавництв, плану про розподіл друкованих видань. – 2.02.1921 – 19.11.1921. – 116 арк.

52. Справа 757 – Переписка з губкомами КП(б)У, народним комісаріатом України, радянськими організаціями про проведення засідань робочої колегії, нарад, роботи серед нацменшин, червоноармійців, тиражі періодичної преси, розподілу літератури по губерніям та ін. агітаційно-пропагандистським питанням. Устав літературної колегії. – 1.01.1921 – 9.04.1921. – 279 арк.
53. Справа 1175 – Звіти, доклади, обзори Подільського губкому КП(б)У про партійне та радянське будівництво, стану професійних союзів та комсомольських організацій, боротьбі з бандитизмом і партійної роботи в лавах Червоної армії. – 13.02.1922 – 31.12.1922. – 135 арк.
54. Справа 1482 – Протоколи засідань, нарад Агітпропу Харківського губкому КП(б)У. Звіти, доповіді агітаційно-пропагандистського відділу, виписки з протоколів президіуму губкому партії про агітаційно-масову і пропагандистську роботу в губернії. Протоколи, звіти, програми губернської комісії по підготовці до 5-річчя Великої жовтневої соціалістичної революції. – 4.01.1922 – січень 1923. – 129 арк.
55. Справа 1487 – Резолюції, тези до доповіді для агітаторів про форми і методи агітаційно-пропагандистської роботи, про періодичну пресу, культроботу профсоюзів і задачах культвідділів. – 1922. – 170 арк.
56. Справа 1515 – Циркуляри, телеграми, положення ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У про підвідділ преси ЦК РКП(б), створення друкованих органів на місцях, проведення дня партійно-радянської преси. 26.01.1922 – 27.12.1922. – 307 арк.
57. Справа 1516 – Плани підвідділу преси ЦК КП(б)У, звіти про проведену роботу, списки губернських газет, короткі довідки і огляди матеріалів преси, протоколи засідань нарад редакторів центральних та місцевих газет. – 26.01.1922 – 27.12.1922. – 307 арк.

58. Справа 1847 – Протоколи нарад при підвідділі друку Агітпропу ЦК КП(б)У, звіти підвідділу преси про його діяльність. – 12.02.1924 – 31.12.1924. – 40 арк.
59. Справа 2011 – Циркулярні листи ЦК РКП (б), довідки, огляди Відділу преси ЦК КП(б)У про завдання преси, про видання газет, журналів в республіці. – 30.01.1925 – 25.12.1925. – 66 арк.
60. Справа 2012 – Витяги з протоколів засідань Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК КП(б)У з питань стану і роботи видавництв, редакцій газет, журналів, про створення органів друку мовою національних меншин. – 7.01.1925 – 21.12.1925. – 160 арк.
61. Справа 2248 – Копія листа Й. Сталіна на ім'я Л. Кагановича та інших членів Політбюро ЦК КП(б)У про бесіду з О. Шумським з приводу українізації і відповідь членів Політбюро Й. Сталіну. Заходи Політбюро ЦК КП(б)У по впровадженню українізації партійного і радянського апарату. – 15.03.1926 – 20.12.1926. – 177 арк.
62. Справа 2253 – Доповідні записки, листи комісій по проведенню українізації при Всеукраїнській Раді Професійних Союзів, Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті, Одеській і Харківській окружних комісій по українізації. – 31.05.1926 – 05.01.1927. – 100 арк.
63. Справа 2254 – Резолюція II-го пленуму, бюро ЦК ЛКСМУ з питань українізації. Доповіді ЦК ЛКСМУ в Комісію Політбюро ЦК КП(б)У по українізації про національний склад ЛКСМУ. – 26.05.1926 – 15.11.1926. – 37 арк.
64. Справа 2260 – Протоколи засідань комісій Оргбюро і відділу преси ЦК КП(б)У про розгляд бюджету преси, матеріальне становище газет «Радянське село». Резолюції нарад редакторів окружних газет при відділі преси ЦК КП(б)У про українізацію преси, популяризацію постанов XIV з'їзду партії про стан юнацької преси. Копія листа М.

- Горького до А. Слісаренка про видання повісті «Мати». – 3.02.1926 – 25.04.1926. – 133 арк.
65. Справа 2265 – Відчит Народного комісаріату освіти УСРР в ЦК КП(б)У про діяльність за 1924 – 1926 рр. – 13.08.1926 – 13.08.1926. – 72 арк.
66. Справа 2435 – Циркулярний лист ЦК КП(б)У про заходи по виконанню постанов ЦК ВКП(б) про регулюванню прийому в партію. Виписки з протоколів засідань Оргбюро, Секретаріату ЦК КП(б)У з питань організаційно-партійної роботи. Статистичні данні про склад партійної організації станом на 15 вересня 1926 р. та 10 січня 1927 р. – 10.01.1927 – 27.10.1927. – 20 арк.
67. Справа 2493 – Циркулярні листи ЦК КП(б)У про завдання преси в республіці, заснування нових газет та журналів, виписки з протоколів засідань Оргбюро, Секретаріату ЦК КП(б)У, переписка з партійними органами, Наркомпросом, видавництвами газет і журналів про стан видавничої справи, перспективи її розвитку, партійному керівництву пресою. – 4.01.1927 – 31.12.1927. – 232 арк.
68. Справа 2908 – Постанова бюро ЦК ЛКСМУ про стан і роботу комсомольських організацій України. Резолюція II пленуму, виписки з протоколів засідань бюро, Секретаріату ЦК ЛКСМУ. Проект тезисів, доповідна записка, справка ЦК ЛКСМУ в ЦК КП (б) У про роботу комсомольських організацій на селі, поїздки спортивних делегацій в Австрію та іншим питанням. Резолюція Всеукраїнської наради комсомольських делегацій, округів України про ходу комсомолу над Чорноморським флотом, червоним козацтвом. – 02.01.1929 – 29.12.1929. – 137 арк.
69. Справа 3106 – Доповідні записки, листи окружкомів партії, редакцій газет «Комуніст» і «Радянське село», РАТАУ в ЦК КП(б)У про ювілейні дати виходу газет «Вісти ВУЦВКа», «Радянське село», роботі

редакцій газет, організації зустрічей кореспондентів закордонної преси.
– 23.02.1930 – 06.12.1930. – 58 арк.

Державний архів Харківської області (ДАХО) (м. Харків)

Ф. 3 Куп'янський окружний комітет КП(б)У

Опис 1 (1926 – 1930 рр.)

- 70. Справа 39 – Протоколи з № 2 по № 7 засідань пленумів Куп'янського окружного комітету КП(б)У. – 12.01.1926 – 24.11.1926. – 118 арк.
- 71. Справа 40 – Протоколи засідань бюро Куп'янського окружного комітету КП(б)У № 8 по № 48 та матеріали до них. – 1.01.1926 – 30.08.1926. – 240 арк.
- 72. Справа 41 – Протоколи засідань бюро Куп'янського окружного комітету КП(б)У № 49 по № 71 та матеріали до них. – 08.09.1926 – 31.12.1926. – 190 арк.

Ф. 5 Харківський окружний комітет КП(б)У

Опис 1 (1926 – 1931 рр.)

- 73. Справа 13 – Протоколи засідань бюро з № 36 по № 72 та матеріали до них. – 3.07.1926 – 30.12.1926. – 231 арк.
- 74. Справа 23 – Протоколи засідань бюро з № 6 по № 9 та матеріали до них. – 6.01.1928 – 24.01.1928. 183 арк.
- 75. Справа 34 – Протоколи засідань бюро з № 52 по № 57 та матеріали до них. – 28.08.1928 – 2.10.1928. – 153 арк.
- 76. Справа 55 – Протоколи засідань бюро з № 31 по № 36 та матеріали до них. – 21.05.1929 – 25.06.1929. – 143 арк.
- 77. Справа 69 – Протоколи засідань бюро з № 52 по № 57 та матеріали до них. – 28.08.1928 – 2.10.1928. 153 арк.

Ф. 203 Харківський губернський виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, місто Харків.

Опис 1 (1917 – 1925 рр.)

78. Справа 319 – Інформаційно-статистичний підвідділ. – 7.02.1921 – 20.12.1921. – 42 арк.
79. Справа 969 – Переписка з редакціями газет. – 1923. – 35 арк.
80. Справа 972 – Протоколи засідань пленумів та сесій губернського виконавчого комітет та матеріали до них. – 1923. – 186 арк.
81. Справа 999 (б) – Матеріали звіту про положення в Харківській губернії. – 1923. – 13 арк.
82. Справа 1674 – Протоколи засідань президіуму губернського виконавчого комітету. (Копії) – 5.01.1924 – 3.10.1924. – 176 арк.
83. Справа 2417 – Протоколи та стенограми 7-го Харківського виконавчого з'їзду рад. – 5.12.1922 – 9.12.1922. – 177 арк.

Ф. 820 Харківський губернський відділ народної освіти

Опис 1 (1924 – 1925 рр.)

84. Справа 979 – Листування з народним комісаріатом освіти УСРР по питанням народної освіти та адміністративно-господарським питанням. – 1.10.1924 – 30.09.1925. – 284 арк.

Ф. 845 Харківський округовий виконавчий комітет

Опис 3 (1927 р.)

85. Справа 1027 – Про ліквідацію неписьменності в окрузі. – 9.08.1927 – 20.08.1927. – 7 арк.
86. Справа 2700 – Про ліквідацію неписьменності. – 1.10.1928 – 1.09.1929. – 187 арк.

Ф.1092 Харківський виконавчий відділ

Опис 1 (1923 р.)

87. Справа 119 – Постанова Рад народного комісаріату, циркуляри і переписка про боротьбу з неписьменністю, списки неписьменних членів союзу. – 1923. – 100 арк.

Опубліковані документи

88. Збірник декретів, наказів та розпоряджень по Народному Комісаріату Освіти УСРР. – Вип.1. – Харків: Всеукраїнське державне видавництво, 1920. – 60 с.
89. Законодавство про пам'ятники історії та культури: збірник нормативних актів. – К.: Політвидав УРСР. – 1970. – 464 с.
- 90.ЗУ України, 1924. – Ч. I, № 41. – 97 с.
91. ЗУ України. – 1921, Харків. – Ч. 2. – 91 с.
92. ЗУ України. – 1921, Ч. 3. – 73 с.
93. ЗУ України. – 1923, Харків. – Від. 1. №8. –147 с.
94. Книга и книжное дело в Украинской ССР: сб.док. и материалов 1917 – 1941. / сост.: Л.И. Гольденберг [и др.]– К.: Наукова думка, 1985. – 478 с.
95. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1953):[в 2-х ч.] – 7-е изд. – М.:Гос. политиздат, 1953. – Ч.1. 1898 – 1925. – 559 с.
96. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України, 1981. – Ч.1. – 895 с.
97. Культурне будівництво в Українській РСР, 1917-1959. – К., 1959. Т. 1. – 510 с.
98. Культурне будівництво в Українській РСР: Зб. док. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1960. – 521 с.
99. Культурне будівництво в УРСР 1917 – 1927: Зб. документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1979. – 666 с.
100. Культурне будівництво в УРСР // Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917 – 1959 рр.: Зб. документів. – К., 1960. – Т.1. – 882 с.
101. Культурне будівництво Української РСР: Статистичний довідник. – К.: Вид-во ЦСУ УРСР, 1940. – 203 с.

102. Ликвидация неграмотности. Указатель постановлений партии и правительства (1919-1939 гг.). – Лениздат. – 1940. – 93 с.
103. Ряппо Я. Система народного просвещения Украины: сб. материалов, ст. и докл. / Я. Ряппо. – Харьков : Гос. изд-во Украины, 1925. – 231 с.
104. Советская печать в документах. / Сост. А. Юровский, Р. Робецкий – М.: Госполитиздат. – 1961. – 216 с.
105. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: Документи і матеріали / Упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Т. II. – [б.м.]: Сучасність. – 1983. – 420 с.
106. Хроника социалистического строительства на Украине (1921 – 1925) // АН УССР. Институт истории; Сост. С.А. Кокин и др.; Отв. ред. С.В. Кульчицкий. – К.: Наукова думка, 1989. – 96 с.

Статистичні збірники

107. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926. Краткие сводки. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР. – М., 1928. – 486 с.
108. Казаченко А. Дев'ять років книжкової продукції Радянської України. Історико-статистичний начерк. / А. Казаченко. – Харків: ДВУ, 1929. – 44 с.
109. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. / М. Котляр, С. Кульчицький. – К.: Україна, 1993. – 384 с.
110. Население Харьк. губ. по данным переписи 1920г. Численность населения. Возрастной состав. Грамотность. Национальный состав // Статистика Украины. – № 6. Серия I. Демография. – Харьков, 1922. – Т. 1. – Вып. 5. – 410 с.
111. Печать Советского Союза: Цифры и факты. – М.: Книга, 1966. – 24 с.
112. Печать СССР за 40 лет(1917 – 1957): Стат. сб. – М.: ЦСУ СССР, 1957. – 204 с.

113. Печать СССР за 50 лет(1917 – 1967): Стат.сб. – М.: ЦСУ СССР, 1967. – 189 с.
114. Преса Української РСР. 1917 – 1966: Статистичний довідник / Відп. ред. В.М. Скачков. – Харків, 1967. – 146 с.
115. Преса Української РСР. 1918 – 1973. Науково-статистичний довідник. – Харків, 1974. – 212 с.
116. Преса Української РСР. 1918 – 1980. Статистичний довідник / Укл. Н.В. Погонець, Г.І. Данилевська. – Харків, 1981. – 218 с.
117. Україна: Статистичний щорічник ЦСУ УСРР. – Харків, 1929. – 85 с.
118. Фогелевич Л. Основные директивы и законодательство о печати: Системат.сб. / Л. Фогелевич. – М.: Юриздат, 1930. – 130 с.
119. Цифры о печати СССР. – М., 1940. – 117 с.

Бібліографічні показники та довідники

120. Багрич М., Мазус Д. Періодичні видання УРСР, 1918 – 1950: Журнали: Бібліограф.довідник. / М. Багрич, Д. Мазус. – Харків: Вид-во Книжкової палати УРСР, 1956. – 462 с.
121. Газети Радянської України 1921 – 1925 рр. (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР): каталог / уклад.: Л.В. Пачуха (керівник роботи), О.С. Лук'янчук, І.В. Сіра; наук. ред. д-р філол. нак, проф. В.А. Рубан. – К.: ЦНБ АН УРСР. – 1981. – 229 с.
122. Літературна Харківщина: Довідник/ М. Гетьманець (ред.) – Х.: «Майдан», 1995. – 368 с.
123. Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток: науково-допоміжний показник / укл.: Т. О. Сосновська, В. О. Ярошик. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 228 с.
124. Періодичні видання Катеринослава і Катеринославської губернії (1816 – 1917 рр.): Список / Укл. Н.М. Сидоренко, О.І. Сидоренко, О. Д. Школьна – Львів-Київ; – 1995. – 154 с.

125. Періодичні видання Полтави і Полтавської губернії (1816-1917):
Список / Укл. Н. М. Сидоренко, О.І. Сидоренко, О.Д. Школьна. –
Львів-Київ; – 1996. – 128 с.
126. Періодичні видання УРСР. 1918 -1950. Журнали: Бібліографічний
довідник – Харків: Книжкова палата УРСР, 1956. – 464с.
127. Рудий Г. Преса України: Газети 1917-1920 рр. Бібліографічний
показчик. – К.: Хрещатик, 1997. – 96 с.
128. Сидоренко О. Нездійсненні видання. Анотований показчик
нереалізованих проектів україномовних періодичних органів кінця ХІХ
– початку ХХ ст. / О. Сидоренко. – К., 1995. – 100 с.
129. Сидоренко О. Україномовна преса Росії 1905 – 1907 рр.:
анотований показчик періодичних видань/ О.Сидоренко. – К.: Вид.-во
АН УРСР, 1987. – 74 с.
130. Українська преса в Україні та світі ХІХ-ХХ ст.: іст.-
бібліогр.дослідж/ Нац.акад.наук України, Львів.наук.б-ка ім.В.
Стефаника, Н.-д. ін.-т пресознавства. – Львів: ЛННБ України, 2007. –
560 с.

Архівна періодика

а) газети

131. А. П. Грамотний, навчи неграмотного / А. П. // Селянська правда.
– 21грудня 1921. – с.5.
132. А. Р. Про розкопки й відкриття в Ольвії / А. Р. // Література,
наука, мистецтво. – 30 листопада 1924. – с.4.
133. Б. К. Виставка конкурсних проектів пам'ятника Ленінові та
Шевченкові у Києві / Б. К. // Культура і побут. – 23 квітня 1925. – с.6.
134. Б. Сім. Музейна збірка Потоцького / Б. Сім. // Культура і побут. –
20 серпня 1927. – с.5.
135. Б. Сім. Полтавський Державний музей ім. Короленка / Б. Сім. //
Культура і побут. – 9 серпня 1927. – с.3.

136. Багале́й Д. Заслуги Харьковского университета в деле развития местной журналистики / Д. Багале́й // Харьковские губернские ведомости. — 1903. — 17 января. — с. 2.
137. Білецька В. Краєзнавство й школа. / Білецька В. // Культура і побут. — 26 березня 1925. — с.6.
138. Блакитний В. Перед організаційною кризою в українській революційній літературі / Блакитний В. // Культура і побут. — 1925, № 9. — с.3.
139. Буценко А. Ужвавити українізацію / Буценко А. // Вісти ВУЦВК. — 5 квітня 1925. — с.2.
140. В Наркомосі // Народний учитель. — 25 серпня 1925. — с.1.
141. В Раднаркомі // Вісти ВУЦВК. — 8 лютого 1925. — с.3.
142. В. Д. Ізюмський музей старовини / В. Д. // Культура і побут. — 13 серпня 1927. — с.4.
143. В. К. Книжку за п'ятак / В. К. // Література, наука, мистецтво. — 31 серпня 1924. — с.2.
144. В. Л. Питання національної політики і культурного будівництва на X з'їзді КП (б)У / В. Л. // Комуніст. — 10 грудня 1927. — с.5.
145. Вайнштейн М. Стародавня фреска у Чернігівському Державному музеї / М. Вайнштейн // Культура і побут. — 27 серпня 1927. — с.6.
146. Василенко Я. Ширше українізацію в комсомолі / Василенко Я. // Комсомолец України — 18 травня 1926. — с.6.
147. Видання словників // Комуніст. — 27 вересня 1927. — с.3.
148. Вишневий С. Українізація — обов'язок комсомольців / Вишневий С. // Комуніст. — 27 травня 1927. — с.2.
149. Від редакції // Робітник освіти. — 30 листопада 1924. — с.3.
150. Вісти ВУЦВК. — 8 січня 1921. — с.6.
151. Вісти ВУЦВК. — 9 червня 1921. — с.1.
152. Вісти ВУЦВК. — 25 березня 1921. — с.4.
153. Вісти ВУЦВК. — 9 червня 1921. — с.6.

154. Вісти ВУЦВК. – 23 жовтня 1921. – с.2.
155. Вісти ВУЦВК. – 9 липня 1922. – с.1.
156. Вісти ВУЦВК. – 6 серпня 1922. – с.3.
157. Вісти ВУЦВК. – 31 серпня 1922. – с.5.
158. Вісти ВУЦВК. – 8 жовтня 1922. – с.2.
159. Вісти ВУЦВК. – 1 березня 1923. – с.3.
160. Вісти ВУЦВК. – 11 березня 1923. – с.2.
161. Вісти ВУЦВК. – 17 березня 1923. – с.5.
162. Вісти ВУЦВК. – 24 квітня 1923. – с.4.
163. Вісти ВУЦВК. – 15 серпня 1923. – с.3.
164. Вісти ВУЦВК. – 4 вересня 1923. – с.5.
165. Вісти ВУЦВК. – 10 грудня 1923. – с.6.
166. Вісти ВУЦВК. – 24 жовтня 1924. – с.1.
167. Вісти ВУЦВК. – 19 листопада 1924. – с.6.
168. Вісти ВУЦВК. – 1, 10 січня 1925. – с.1.
169. Вісти ВУЦВК. – 10 січня 1925. – с.5.
170. Вісти ВУЦВК. – 28 травня 1925. – с.4.
171. Вісти ВУЦВК. – 15 вересня 1925. – с.6.
172. Вісти ВУЦВК. – 10 листопада 1925. – с.2.
173. Вісти ВУЦВК. – 28 листопада 1925. – с.1.
174. Вісти ВУЦВК. – 21 січня 1928. – с.1.
175. Вісти ВУЦВК. – 20 жовтня 1928. – с.3.
176. Вісти ВУЦВК. – 31 січня 1929. – с.2.
177. Вісти ВУЦВК. – 4 квітня 1929. – с.3.
178. Вісти ВУЦВК. – 20 квітня 1929. – с.4.
179. Вісти ВУЦВК. – 30 травня 1929. – с.3.
180. Вісти ВУЦВК. – 8 серпня 1929. – с.5.
181. Вісти ВУЦВК. – 17 листопада 1929. – с.2.
182. Вольницький С. Кілька слів про мову / С. Вольницький // Вісти ВУЦВК. – 24 липня 1924. – с.2.

183. Воронец А. Неотложная задача / А. Воронец // Комунист. – 10 жовтня 1924. – с.1.
184. Всеукраїнська нарада редакторів. // Вісти ВУЦВК. – 3 лютого 1925. – с.5.
185. Г. Ан. Скромная юбілярша / Г. Ан. // Харьковский пролетарий. – 5 травня 1926. – с.6.
186. Г. К. Справи видавничі / Г. К. // Культура і побут. – 5 березня 1925. – с.4.
187. Газеты и книги на Украине // Комунист. – 5 травня 1925. – с. 5.
188. Ганцов В. Український правопис / В. Ганцов // Культура і побут. – 15 листопада 1925. – с.6.
189. Гастролі Саксаганського // Вісти ВУЦВК. – 2 серпня 1924. – с.6.
190. Г-ц. Українська Літературна Академія / Г-ц. // Література, наука, мистецтво. – 11 травня 1924. – с.5.
191. Дайош 50.000 «К.У.» // Комсомолец України. – 17 травня 1929. – с.4.
192. Державні курси української мови // Вісти ВУЦВК. – 6 липня 1926. – с.4.
193. Дискусії по докладу Українського уряду на II сесії ЦВК СРСР. Прикінцеве слово т. В. Чубаря // Вісти ВУЦВК. – 20 квітня 1926. – с.6.
194. Діманштейн С. К спорам о театре / С. Діманштейн // Пролетарій. – 5 вересня 1922. – с.5.
195. Дністренко В. До українізації наших установ / В. Дністренко // Вісти ВУЦВК. – 22 травня 1924. – с.5.
196. До заведення нового українського правопису // Вісти ВУЦВК. – 7 березня 1929. – с.4.
197. До конкурсу на виготовлення Т. Г. Шевченку // Культура і побут. – 15 жовтня 1927. – с.5.
198. До народних вчителів // Вісти ВУЦВК. – 3 лютого 1923. – с.6.

199. До підсумків I Всеукраїнської краєзнавчої конференції // Культура і побут. – 14 червня 1925. – с.5.
200. До українізації вищої освіти // Вісти ВУЦВК. – 30 червня 1925. – с.5.
201. Довершити українізацію // Вісти ВУЦВК. – 20 травня 1925. – с.6.
202. Дубняк К. Про лекторів українознавства / К. Дубняк // Вісти ВУЦВК. – 9 жовтня 1926. – с.6.
203. Дубровський В. Охорона пам'яток мистецтва, старовини й природи на Україні / В. Дубровський // Культура і побут. – 19 липня 1925. – с.4.
204. Дубровський В. Пам'ятки старовини та музеї Правобережної України на 10-ті роковини Жовтневої революції / В. Дубровський // Культура і побут. – 20 жовтня 1927. – с.7.
205. Дубровський В. Потрібна охорона історичних пам'ятників Чернігова / В. Дубровський // Культура і побут. – Культура і побут. – 30 квітня 1927. – с.7.
206. Дубровський В. Про державний заповідник «Могила Т. Г. Шевченка» / В. Дубровський // Культура і побут. – 2 серпня 1927. – с.6.
207. Дубровський В. Українська наука на 10-ті роковини Жовтня / В. Дубровський // Культура і побут. – 12 листопада 1927. – с.4.
208. Єгорова Л. Ще про укромову / Л. Єгорова // Культура і побут. – 26 липня 1925. – с.5.
209. За небажання вивчати українську мову // Комуніст. – 14 лютого 1929. – с.1.
210. За незнання української мови // Вісти ВУЦВК. – 7 лютого 1925. – с.2.
211. Завірюха Г. Журналісти / Г. Завірюха // Культура і побут. – 20 березня 1925. – с.5.
212. Закон про рівноправність мов на Україні // Вісти ВУЦВК. – 8 липня 1927. – с.6.

213. Затонський В. Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму / В. Затонський // Вісти ВУЦВК. – 14 січня 1924. – с.1.
214. Історико-археологічної експедиції // Комуніст. – 15 вересня 1927. – с.5.
215. К кампанії по ліквідації неграмотності // Пролетарій. – 22 листопада 1921. – с.1.
216. Калюжний Н. Українізація і НК РСІ / Н. Калюжний // Вісти ВУЦВК. – 3 червня 1925. – с.2.
217. Касьянов С. Закінчити українізацію / С. Касьянов // Вісти ВУЦВК. – 9 січня 1926. – с.1.
218. Кваша Ф. Про систему радянської освіти / Ф. Кваша // Вісти ВУЦВК. – 29 січня 1925. – с.1.
219. Кобиляцький П. До українізації / П. Кобиляцький // Вісти ВУЦВК. – 24 липня 1924. – с.3.
220. Козаченко А. Журнали на Вкраїні (За матеріалами Української Книжкової Палати) / А. Козаченко // Культура і побут. – 27 вересня 1925, с. 2.
221. Козицький П. Перші підсумки «Дня музики» на Харківщині / П. Козицький // Культура і побут. – 1927, № 2, с.4.
222. Козицький П. Українська музична культура на восьмому році революції / П. Козицький // Культура і побут. – 31 травня 1925. – с.6.
223. Комуніст – 13 лютого 1924. – с.3.
224. Комуніст – 15 листопада 1922. – с.6.
225. Комуніст – 19 грудня 1922. – с.1.
226. Комуніст. – 10 червня 1925. – с.3.
227. Комуніст. – 2 квітня 1921. – с.2.
228. Комуніст. – 21 квітня 1921. – с.2.
229. Комуніст. – 22 лютого 1921. – с.4.
230. Комуніст. – 23 жовтня 1921. – с.2.

231. Комуніст. – 28 грудня 1922. – с.6.
232. Комуніст. – 3 червня 1923. – с.1.
233. Комуніст. – 4 лютого 1922. – с.4.
234. Комуніст. – 9 – 14 січня 1925. – с.2.
235. Конкурс на літературні нариси з побутового життя // Культура і побут. – 25 жовтня 1925. – с.6.
236. Коновал В. Збирання народної пісні / В. Коновал // Культура і побут. – 1927, № 6, с. 6.
237. Копиленко О. Пам'ятники старовини треба охороняти / О. Копиленко // Культура і побут. – 25 жовтня 1925. – с.2.
238. Коряк В. Амортизація вчительства / В. Коряк // Вісти ВУЦВК. – 22 березня 1922. – с.1.
239. Коряк В. Організація нової літератури / В. Коряк // Вісти ВУЦВК. – 29 березня 1926. – с.6.
240. Коцюба Г. Краєзнавство, побут і конкурс / Г. Коцюба // Культура і побут. – 18 жовтня 1925. – с.2.
241. Коцюба Г. Обслідування умов життя і праці письменників / Г. Коцюба // Культура і побут. – 1925, № 41. – с.2.
242. Коцюба Г. Театр «Березіль» / Г. Коцюба // Культура і побут. – 1927, № 13, с. 1. – с.2.
243. Культура і побут. – 9 серпня 1925. – с.1.
244. Курбас Л. Шляхи «Березіля» й питання фактури / Л. Курбас // Культура і побут. – 9 квітня 1925. – с.4.
245. Лазарис А. II нарада з краєзнавства / А. Лазарис // Культура і побут. – 11 травня 1925. – с.2.
246. Лазарис А. Краєзнавство перед всеукраїнською краєзнавчою конференцією / А. Лазарис // Культура і побут. – 23 квітня 1925. – с.2.
247. Лакиза П. Преса й книжка за рік / П. Лакиза // Вісти ВУЦВК. – 5 травня 1927. – с. 3.

248. Лакіза П. За масову книжку / П. Лакіза // Культура і побут. – 12 лютого 1927. – с.4.
249. Ларин М. На верном пути / М. Ларин // Комуніст. – 1 серпня 1923. – с.6.
250. Лісовий П. За поліпшення газети / П. Лісовий // Культура і побут. – 20 березня 1925. – с.2.
251. Література, наука, мистецтво. – 30 грудня 1923. – с.6.
252. Любітов С. Запалимо в заводських цехах вогні української культури / С. Любітов // Робітнича газета «Пролетар». – 7 липня 1928. – с.6.
253. Метер І. Робота по газеті на літ пункті / І. Метер // Народний учитель. – 5 січня 1926. – с.2.
254. М. Л. // Комуніст. – 23 березня 1923. – с.2.
255. Микола Садовський у Держдрамі «Ревізор» // Вісти ВУЦВК. – 10 квітня 1926. – с.6.
256. Мрійний М. Серед книжок та журналів. Педагогічна література / М. Мрійний // Народний учитель. – 4 січня 1925. – Ч.1. – с.4.
257. Музей мистецьких цінностей // Вісті ВУЦВК. – 22 жовтня 1922. – с.6.
258. Музей Слобідської України (Увагу В. Затонського) // Комуніст. – 17 жовтня 1923. – с.1.
259. Найкращі представники технічних наук до Академії Наук // Вісти ВУЦВК. – 10 травня 1929. – с.2.
260. Напередодні театрально-мистецького сезону // Культура і побут. – 26 вересня 1926. – с.6.
261. Наукові робітники про вибори // Наука і освіта. – 4 травня 1929. – с.1.
262. Наш учитель і наша школа // Селянська правда. – 18 квітня 1923. – с.2.

263. Новоселівський. Українознавство. Семінари з українознавства для лекторів / Новоселівський // Культура і побут. – 1927, № 6, с. 5.
264. Організувати книжкове виробництво // Література, наука, мистецтво. – 6 липня 1924. – с.6.
265. П. Л. До планової українізації шкіл в РСФРР / П. Л. // Вісти ВУЦВК. – 25 жовтня 1927. – с.2.
266. Паньків М. Радіо-преса / М. Паньків // Вісти ВУЦВК. – 5 травня 1927. – с. 3.
267. Перший Всеукраїнський з'їзд наукових робітників // Вісти ВУЦВК. – 3 лютого 1925. – с.2.
268. Петровський Г. До п'ятирічки газети «Вісти ВУЦВК» / Г. Петровський // Вісти ВУЦВК. – 28 травня 1925. – с.1.
269. Петровський Г. О народных учителях / Г. Петровський // Комуніст. – 3 лютого 1923. – с.2.
270. Пилипенко С. Видавнича справа на Україні / С. Пилипенко // Культура і побут. – 8 жовтня 1927. – с.3.
271. Пилипенко С. Культурна сила / С. Пилипенко // Культура і побут. – 1926, № 15. – с.3.
272. Пилипенко С. На порядку денному – літпрофосвіта / С. Пилипенко // Культура і побут. – 1926, № 17. – с.6.
273. Пилипенко С. Хай живе «Гарт» і «Плуг»! / С. Пилипенко // Культура і побут. – 31 січня 1926. – с.6.
274. Підсумки листопадового пленуму ЦК ВКП(б) та завдання КП(б)У. З доповіді Генерального Секретаря ЦК КП(б) У тов. С. В. Косіора // Вісти ВУЦВК. – 8 січня 1929. – с.1.
275. Посилити українізацію радянського апарату // Комуніст. – 2 лютого 1929. – с.1.
276. Праздник украинской журналистики // Комуніст. – 27 травня 1925. – с.3.

277. Приходько А. Книжкові справи / А. Приходько // Вісти ВУЦВК. – 9 березня 1921. – с.4.
278. Про українізацію // Вісти ВУЦВК. – 24 березня 1926. – с.2.
279. Пролетарій. – 5 грудня 1921. – с.5.
280. Пролетарій. – 9 листопада 1922. – с.6.
281. Проти впертого небажання українізуватися треба вживати рішучих заходів // Комуніст. – 9 липня 1927. – с.2.
282. Проф. М. Мельников-Розведенков. Про реформу Української Академії Наук / Проф. М. Мельников-Розведенков // Наука і освіта. – 4 травня 1929. – с.2.
283. Резніченко В. Залишки старої культури (Наталівка, Харківщина) / В. Резніченко // Культура і побут. – 3 липня 1927. – с.6.
284. Реставрація будинку Шевченка // Комуніст. – 27 вересня 1927. – с.3.
285. Риженко Я. Музей Полтавщини на нових шляхах / Я. Риженко // Культура і побут. – 15 січня 1924. – с.6.
286. Робітнича газета «Пролетар». – 4 грудня 1926. – с.3.
287. Розкопки в Ольвії в серпні 1925 р. // Культура і побут. – 6 вересня 1925. – с.6.
288. Романовський М. «За двома зайцями» / М. Романовський // Харківський пролетарій. – 9 березня 1926. – с.2.
289. Романовський М. «Севільський цирульник» в Госопере / М. Романовський // Харківський пролетар. – 5 лютого 1926. – с.3.
290. Романовський М. Український народний театр: «Наталка Полтавка» / М. Романовський // – Харківський пролетарій. – 28 липня 1925. – с.3.
291. Ряппо Я. Про систему народної освіти / Я. Ряппо // Вісти ВУЦВК. – 3 лютого 1925. – с.1.
292. С. В. Ще кілька слів про мову радустанов / С. В. // Вісти ВУЦВК. – 30 липня 1924. – с.6.

293. Свашенко П. Селькора на радянську роботу / П. Свашенко // Вісти ВУЦВК. – 24 березня 1925. – с.2.
294. Селянин. – 24 квітня 1925. – с.3.
295. Сількор Мотренко. Дайте робсількорівський журнал // Культура і побут. – 12 березня 1925. – с.5.
296. Скільки є неписьменних на Харківщині // Селянська правда. – 9 квітня 1924. – с.4.
297. Скрипчинський В. Про організацію Державного лісостепоного заповідника ім. Т. Г. Шевченка в районі його могили / Скрипчинський В. // Культура і побут. – 20 березня 1925. – с.6.
298. Слободнюк Г. Газета править за підручник / Г. Слободнюк // Геть неписьменність. – 1929. – № 3, с. 6.
299. Солодуб П. Система радянської освіти / П. Солодуб // Вісти ВУЦВК. – 14 січня 1925. – с.3.
300. Солодуб П. Справи українізації / П. Солодуб // Вісти ВУЦВК. – 15 липня 1924. – с.2.
301. Стан українізації державного апарату // Вісти ВУЦВК. – 17 жовтня 1926. – с.2.
302. Стан українізації державного апарату // Вісти ВУЦВК. – 26 лютого 1926. – с.2.
303. Театральна газета. – 1924. – № 50. – с.6.
304. Театральна газета. – 1924. – №18. – с.2.
305. Театри мусять бути пролетарськими // Вісті ВУЦВК. – 25 березня 1922. – с.2.
306. Ткаченко К. Пам'ятник Шевченкові / К. Ткаченко // Література, наука, мистецтво. – 9 березня 1924. – с.6.
307. Ткаченко Ю. Десять років музичної культури на Україні. / Ю. Ткаченко // Культура і побут. – 1927, № 43, с. 2.
308. Ткаченко Ю. Нотатки в справі розвитку української музики / Ю. Ткаченко // Культура і побут. – 1927, № 22, с. 6.

309. Трань Ол. Українізація і комсомол / Ол. Трань // Комуніст. – 23 квітня 1927. – с.6.
310. Туркельтауб І. Підсумки художнього сезону в Харкові / І. Туркельтауб // Культура і побут. – 26 березня 1925. – с.1.
311. Туркельтауб І. Театральна криза / І. Туркельтауб // Театральна газета. – 1924. – № 43. – с.2.
312. У центральній комісії в справі українізації радянського апарату // Вісти ВУЦВК. – 5 лютого 1926. – с.6.
313. Українізація // Вісти ВУЦВК. – 2 серпня 1927. – с.2.
314. Українські письменники в Білорусі // Література і побут. – 1928, № 5, с.15.
315. Українські спектаклі // Театральные известия. – 1921. – № 7. – с.3.
316. Усталення українського правопису та учительство // Народний учитель. – 4 грудня 1925. – с.6.
317. Харківський пролетарій. – 1928. – № 125, с.3.
318. Хвильовий М. Апологети писаризму / М. Хвильовий // Культура і побут. – 1926, № 13. – с.3.
319. Хвильовий М. Апологети писаризму / М. Хвильовий // Культура і побут. – 1926, № 10. – с.3.
320. Хвильовий М. Про «сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян / М. Хвильовий // Культура і побут. – 30 квітня 1925. – с.6.
321. Хмурий В. Напередодні театального сезону в Харкові / В. Хмурий // Культура і побут. – 23 серпня 1925. – с.6.
322. Центральний пролетарський музей Полтавщини // Література, наука, мистецтво. – 22 червня 1924. – с.5.
323. Чубар В. Про українізацію партії / В. Чубар // Вісти ВУЦВК. – 17 квітня 1925. – с.4.
324. Шмигельський А. Літературна сучасність / А. Шмигельський // Література і побут. – 1928, № 3, с.15.

325. Шульман Б. Науково-технічні завдання ВУАН / Б. Шульман // Вісти ВУЦВК. – 10 травня 1929. – с.3.
326. Шульц Д. Газету – школяру / Д. Шульц // Народний учитель. – 20 січня 1926. – с.2.
327. Шумський О. Літературна дискусія 1925-1927 р. / О. Шумський // Більшовик України. – 1927, № 2. – с.3.
328. Що читати робітникам по ліквідації неписьменності // Комуніст. – 5 – 6 січня 1923. – с.4.
329. Яворський Ю. Українізація потребує пильної уваги / Ю. Яворський // Вісти ВУЦВК. – 26 лютого 1929. – с.4.
330. Яковенко Гр. «Не про «або», а про теж саме» / Гр. Яковенко // Культура і побут. – 1925, № 19. – с.5.
331. Яковенко Ю. Народний учитель / Ю. Яковенко // Вісти ВУЦВК. – 15 вересня 1925. – с.3.
332. Яловий М. Теоретична плутанина ліквідаторів / М. Яловий // Культура і побут. – 1926, № 11. – с.2.
333. Яновський Б. Музыкальная жизнь Харькова / Б. Яновський // Харьковский понедельник. – 5 березня 1923. – с.3.
334. Яновський Б. О музыкальной жизни Харькова / Б. Яновський // Харьковский понедельник. – 9 января 1923. – с.3.

б) журнали

335. Атаманюк В. Чи не пора на видавництво «Плуг»? / В. Атаманюк // Плужанин. – 1926, № 3, с. 21.
336. Бабій А. Нові перспективи мистецтва хорового виконання / А. Бабій // Музика масам. – 1928. – № 1. – с.9.
337. Биковець М. А що скажуть видавництва / М. Биковець // Червона преса. – 1926, № 1, с. 17.
338. Биковець М. Півтора роки нашого журналу / М. Биковець // Плужанин. – 1926, № 8-9, с. 2.

339. Білецький О. Проза взагалі й наша проза 1925 / О. Білецький // Червоний шлях. – 1926, № 2, с. 122.
340. Блакитний В. Театр ім. І. Франка / В. Блакитний // Сільський театр. – 1926. – № 9, – с. 31.
341. Брозголь Н. Для кожної газети – свій апарат / Н. Брозголь // Червона преса. – 1929, № 11, с. 28.
342. Буздалін С. Культурно-соціальне будівництво на Харківщині / С. Буздалін // Освіта на Харківщині. – 1927. – № 1.
343. Велике свято трудящих // Робітник освіти. – 1927. – 7 листопада.
344. Вивчення пам'яток культури на Україні // Червоний шлях. – 1927, № 11. – с. 254.
345. Від редакції // Знання. – 1923. – №1. – с.1.
346. Від редакції // Книга. – 1923, № 1, с. 3-4.
347. Від редакції // Краєзнавство. – 1927, № 1, с. 1.
348. Воронець А. Етапи ліквідації неписьменності серед дорослого населення України / А. Воронець // Радянська освіта. – 1925. – № 2, с.46.
349. Гарбуз Т. Краєзнавство і трудова школа / Т. Гарбуз // Радянська освіта. – 1925. – № 3, с.46.
350. Год работы журнала // Студент революції. – 1923. – № 12. – с. 19.
351. Графское // Зодчество – 1928, № 1-2, с. 31-32.
352. Драматична студія при театрі «Березіль» // Радянський театр. – 1929. – № 2-3. – с.179.
353. Духно П. Принципи й форми підвищення кваліфікації робітника соціального виховання / П. Духно // Радянська освіта. – 1925. – № 3, с. 17.
354. Єрофєєв І. Харківські спогади В.Г. Масловича / І. Єрофєєв // Записки іст.-філол. відділу ВУАН. – 1927. – Кн.13,14. – С.70 – 75.
355. Журба Д. Державний театр ім. Івана Франка / Д. Журба //Радянська освіта. – 1923. – № 2, с. 65.

356. Завдання та досягнення музею Слобідської України імені Сковороди. Музей Слобідської України. Бюлетень. – Ч. I. – Харків. – 1925. – с.5.
357. Зайцев Д. Краєзнавство і шкільний програм / Д. Зайцев // Краєзнавство. – 1927. – № 1, с. 9.
358. Зінчук М. Посилити знання з українознавства / М. Зінчук // Радянська освіта. – 1929. – №9, с. 43.
359. Іволгін В. Державна українська опера / В. Іволгін // Нове мистецтво. – 1925. – № 1. – С. 6-7.
360. Ігнатієнко В. Історія української преси та її вивчення / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісті. – 1923. – №3. – С. 21 – 23.
361. Ігнатієнко В. Рец.на кн...: Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917-1921. Праці Одеської ЦНБ. Розвідка проф. С. Рубінштейна. – Одеса, 1929 // Бібліологічні вісти. – 1930. – № 2. – С. 92 – 94.
362. Ігнатієнко В. Рец.на кн...: Часописи Поділля : Іст.-бібліогр. збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776 – 1926) та 10-ліття існування УСРР. – Вінниця, 1927 /1928 // Бібліологічні вісти. – 1928. – №1 – С. 148 – 150.
363. Ігнатієнко В. Українська преса в 1922 р. / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісти. – 1923. – Ч. 1. – С.7.
364. Інститут наукової мови Всеукраїнської академії наук // Червоний шлях. – 1923, № 1, с. 245.
365. Калерін В. О театре. / В. Калерін // Театр, література, музика, балет, графіка, живопис, кіно. – Харків, 1922. – № 1, с. 2.
366. Каргальський С. П'ять років столичної опери / С. Каргальський // Мистецька трибуна. – 1930. – №18-19. – с. 5.
367. Кириченко С. Переозброєння вчительства / С. Кириченко // Радянська освіта. – 1925. – № 4. – с.6.

368. Климук І. Драмгуртки на Конотопщині / І. Климук // Сільський театр. – 1926. – №5 – 6. – с. 55.
369. Книжкова продукція в кінці п'ятирічки. Видавничі справи // Червона преса. – 1929, № 10, с.62.
370. Козаченко А. Наука історії України та Росії за 1917 – 1927рр. в УСРР. – Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства та етнології за 1917 – 1927 рр. – Ч. 8. Харків, 1930. – с. 11.
371. Кооперативне видавництво «Гарт» // Червоний шлях. – 1923, № 2, с. 261.
372. Коряк В. Учительський побут / В. Коряк // Радянська освіта. – 1923. – № 2, с. 55.
373. Костенко В. «День музики» на Харківщині / В. Костенко // Нове мистецтво. – 1926. – № 6, с.15.
374. Кревецький І. Перша газета на Україні «Gazette de Leopold» з 1776 р. / І. Кревецький // Бібліологічні вісти. – 1926 – № 4. – с. 5 – 15.
375. Левантовська Х. Із щоденника ліквідатора неписьменності / Х. Левантовська // Радянська освіта. – 1924. – №1-2. – с.6.
376. Левицький М. До скликання всеукраїнського краєзнавчого з'їзду. / М. Левицький // Краєзнавство. – 1929, № 3-10, с. 1.
377. Левченко М. Видавництво Української Академії наук / М. Левченко // Наука на Україні. – 1926. – № 1, с. 54.
378. Лисиченко Д. Короткий огляд української видавничої діяльності преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині / Д. Лисиченко // Бібліологічні вісти. – 1930 – № 2. – с. 57 – 69.
379. Лист до редакції // Нова генерація. – 1929, № 6, с. 53.
380. М. Л. Підсумки Харківського оркконференції робкорів / М. Л // Робселькор. – 1928, №1, с. 8.
381. Малеча Н. Ленін В. і ліквідація неписьменності / Н. Малеча // Радянська освіта. – 1924. – Ч. 1-2. – с.6.

382. Масюкевич М. Видавництво і преса в підсоветській Україні /М. Масюкевич // Вісті Українського Наукового Інституту. – Берлін, 1937. – Ч. I. – с. 29 – 33.
383. Меєров Е. Конкурс музичних творів / Е. Меєров // Нове мистецтво. –1925. – № 7, с.12.
384. Меженко Ю. Українська книжка часу Великої Революції / Ю. Меженко // Життя і революція. – 1927. – № 10-11. – с.107 – 121.
385. Музей імені Ханенків // Червоний шлях. – 1924, № 6, с. 252.
386. Музей українського мистецтва // Червоний шлях – 1924, № 7, с. 228.
387. Музеї України // Червоний шлях. – 1927. – № 5. – С. 192.
388. Нарбут В. Prodomosua (Письмо из Харькова) / В. Нарбут // Журналист. – Москва, 1922. – №1, с. 62 – 63.
389. Наука на Украине. – 1922. – № 2. – С. 137.
390. Наша літературна продукція // Плужанин. – 1926, № 4-5, с. 12.
391. Наша путь // Гарт. – 1927, № 1, с. 5.
392. Наше завдання // Нова книга. – 1924, № 1, с. 3.
393. Наші завдання (Від редакції) // Червона преса. – 1925, № 1, с.5.
394. Ницай І. Конкурс робітничих музорганізацій Харківщини / І. Ницай // Музика – масам. – 1928. – № 5, с.25.
395. Нова книга. – 1924, № 7. – с.6.
396. Об'єднана резолюція 3-го з'їзду Плуга // Плужанин. – 1926, № 4-5. – с. 6.
397. Організація літ руху // Плужанин. – 1926, № 3, с. 3.
398. От редакции // Наука на Украине. – 1922. – № 1. – с. 3.
399. От редакции // Наука на Украине. – 1922. – № 2. – с. 3.
400. Охорона природи та пам'яток культури // Наука на Украине. – 1926, № 1, с. 87.
401. П. А. «За двома зайцями» в театре им. Франко / П. А. // Пламя. – 1926. – № 7. – с. 15.

402. Перетяткович І. «Хотень» на Сумщині / І. Перетякович // Зодчество – 1928, № 3-4, с. 62-63.
403. Питання преси на IX партз'їзді // Червона преса. – 1925, № 3, с. 3.
404. Підгірненська Ц. Завдання й методи ліквідації неписьменності на селі / Ц. Підгірненська // Радянська освіта. – 1923. – Ч.І. – с.6.
405. Поразка чи перемога «Плуга» // Плужанин. – 1926, № 11, с. 21.
406. Праця Держвидаву України за 1924 рік // Нова книга. – 1925. – № 3. – с. 44.
407. Про впорядкування могили письменниці Марко Вовчок // Червоний шлях. – 1927, № 12, с. 184.
408. Про розкопки й відкриття в Ольвії // Червоний шлях. – 1924. – № 12, с. 280.
409. Прокопенко П. Подорож вокального квартету ім. М. Лисенка по Донбасу / П. Прокопенко // Музика – масам. – 1928. – №3, с.29.
410. Проф. Ямб Новелькович. Універсальний poradник / Проф. Ямб Новелькович // Плужанин. – 1926, № 10, с. 37.
411. Путь просвещения // Харьков, 1922. – № 6, с.322-325.
412. Рибалка Г. Капела кобзарів ім. Кравченка (м. Золотоноша) / Г. Рибалка // Музика – масам. – Харків, 1928. – №1, с.16.
413. Робота наших театрів біжучого сезону // Радянська освіта. – 1925. – № 11. – с.79.
414. Російсько-український словник // Червоний шлях. – 1924, № 1, с.8.
415. Ряппо Я. Загальне навчання на Україні / Я. Ряппо // Шлях освіти. – 1925. – № 11. – с.6.
416. Ряппо Я. Новий етап в праці Наркомосвіти / Я. Ряппо // Радянська освіта. – Харків, 1925. – Ч. 2, с. 8.
417. Семенів Я. П'ять років видавництва «Пролетарій» / Я. Семенів // Червона преса. – 1928, № 1, с.10-16.

418. Скрипник М. Десять заповідей культурного будівництва / М. Скрипник // Радянська освіта. – 1927. – №12. – С.2.
419. Скрипник М. За єдину систему народної освіти / М. Скрипник // Радянська освіта. – 1930. – № 5/6. – с.6.
420. Скрипник М. Завдання культурного будівництва на Україні: Доповідь на X з'їзді КП(б)У / М. Скрипник // Радянська освіта. – 1928. – № 1. – с.1.
421. Скрипник М. Реконструкція українського національного культурного процесу / М. Скрипник // Радянська освіта. – 1930. – № 1.
422. Солодуб П. Наслідки вчительського з'їзду / П. Солодуб // Радянська освіта. – 1925. – № 2, с. 4.
423. Солодуб П. Революція і народний учитель / П. Солодуб // Радянська освіта. – 1925. – № 1, с. 9.
424. Солодуб П. Українізація науково-учбових закладів та науки / Солодуб П. // Радянська освіта. – 1925. – № 6-7, с. 9.
425. Студент революції. – 1924. – № 8-9. – с. 11.
426. Театр «Березіль» // Сільський театр. – 1926. – №7, – с. 35.
427. Театр ім. І. Франка // Радянська освіта. – 1925. – № 11. – с.81.
428. У видавництвах // Червона преса. – 1928, № 1, с.70.
429. Українська преса в боротьбі за єдність партії // Червона преса. – 1927, №7. – С. 9.
430. «Харківський Пролетарій». – Червона преса. – 1926, №3. – С. 40.
431. Червона преса. – 1925, № 1, с. 70.
432. Червона преса. – 1926, № 8, с. 37.
433. Червона преса. – 1922, № 2, с.261-262.
434. Червона преса. – 1928, № 4, с.15.
435. Червона преса. – 1929, № 2, с.77-78.
436. Червоний шлях. – 1924, № 12, с. 275.
437. Черняїв М. Шахтарський хоргурток ім. Леонтовича / М. Черняїв // Музика масам. – 1928. – №1, с.15.

438. Чуб П. Муз.-хорова справа на Зіньківщині / П. Чуб // Музика масам. – 1928. – № 1, с.12.
439. Чубарь В. К недели пролетарского студенчества / В. Чубарь // Студент революції. – 1923. – № 9-10. – с. 3.
440. Шостака П. Дещо про українізацію та змичку / П. Шостака // Красная связь. – 1924, № 3, с. 14.
441. Щурат В. Початки української публіцистики (В соті роковини «Украинского Вестника») / В. Щурат // Діло. – 1916.– Ч.57. – с.6.
442. Юрмас Я. Десятилітній ювілей Державного музично-драматичного інституту ім. Лисенка / Я. Юрмас // Музика – масам. – 1928. – №9, с. 27.
443. Я. Ц-ін. Потрібна зразкова газетна друкарня / Я. Ц-ін. // Червона преса. – 1927, № 2. – С. 11.
444. Яковлів В. Новий вчитель – нова школа / В. Яковлів // Радянська освіта. – 1925. – № 1, с. 19.
445. Якубський В. Українська література за десять років революції / В. Якубський // Гарт. – 1927, № 6-7, с. 136.
446. Ясинський М. До питання про початок української преси / М. Ясинський // Бібліологічні вісти. – 1923. – №4. – с.43.

II. ЛІТЕРАТУРА

Монографії, брошури, статті

447. Авдієнко М. Народна освіта на Вкраїні / М. Авдієнко – Харків: Видавництво Центрального статистичного управління, 1927. – 163 с.
448. Агуф М. Печать УССР (1917 – 1932) / М. Агуф Укргоснацмениздат, 1932. – 153 с.
449. Агуф М. Преса УСРР до XV роковин Жовтня / М. Агуф – Х.: Пролетар, 1932. – 165 с.
450. Багaley Д. И., Миллер Д. П. История харьковской журналистики Д. И. Багaley, Д. П. Миллер // Багaley Д. И., Миллер Д. П. История

- города Харкова за 250 лет его существования (1655-1905): ист. моногр.: в 2 т. – Репринтное издание. – Х., 1993. – Т. 2. – С. 780-791.
451. Бачинський Д. В. Українізація 1920-х – початку 30-х років та інтелігенція / Д. В. Бачинський. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 176 с.
 452. Бочковський О.-І., Сірополко С. Українська журналістика на тлі доби (Історія, демократичний досвід, нові завдання) // За ред. К.Костева, Г.Комаринського. – Мюнхен, 1993. – 204 с.
 453. Будников В.П. Большевистская печать и Великий Октябрь на Украине / В.П. Будников. – Х.: Харьк.обл.изд-во, 1958. – 176 с.
 454. Вартанов Г. Жовтневих днів рядки живі. Преса більшовиків України в 1917 р. / Г.Вартанов. – К., 1966.
 455. Вашкевич М., Масляненко Д. Печать на стройке новой деревни / М. Вашкевич, Д. Масляненко. – Ленінград.: Прибой, 1930. – 62 с.
 456. Ващенко Г. Український ренесанс ХХ ст. / Г. Ващенко. – Торонто: На варті, 1953. – 80 с.
 457. Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920-1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції / М. Ю. Виговський. – К.: Генеза, 2005. – 309 с.
 458. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Харківська область / Акад. пед. наук України, Асоц. ректорів пед. ун-тів Європи, Ін-т вищ. освіти. – К. : Знання України, 2009. – 431 с.
 459. Возненко П. Разом з масами. / П. Возненко. – Х.: Харківське обласне видавництво, 1958. – 20 с.
 460. Галамай О. Обласна періодика Рівненщини про зміни повсякдення у перші роки радянської (1939 – 1941). 36. статей за матеріалами Всеукраїнського науково-теоретичного семінару «Історія повсякденності: на перехресті джерел», 14-15 травня 2015 р. // ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2015.

461. Ганжуров Ю. Чорно-біла «відлига» у дзеркалі преси (Газетна публіцистика як джерело вивчення політичної системи України 1956 – 1964 рр.) / Ю. Ганжуров. – К.: Оріяни, 1999. – 150 с.
462. Гірчак Е. Ф. Завдання національно-культурного будівництва на Україні / Е.Ф. Гірчак. – Х.: ДВУ, 1927. – 127 с.
463. Гірчак Е.Ф. У боротьбі за українську пролетарську культуру / Е.Ф. Гірчак. – Х., 1931. – 56 с.
464. Годин Д. 10 лет Октябрьской революции и просвещения / Д. Годин. – К., 1927. – 56 с.
465. Горелік Б. День преси в колгоспі / Б. Горелік – Х.: Держсільгоспвидав, 1935. – 28 с.
466. Гринюк П. Партійне керівництво пресою та робсількорівським рухом на Україні в період підготовки наступу соціалізму по всьому фронту (1926 – 1929 рр.). / П. Гринюк // Український історичний журнал. – 1966. – № 1. – С. 71 – 79.
467. Гринько Г.Ф. Хозяйственные основы советского культурного строительства / Г.Ф. Гринько – Х.: ДВУ, 1921. – 126 с.
468. Гринько Г.Ф. Очередные задачи советского строительства в области просвещения / Г.Ф. Гринько – Х.:ДВУ, 1920. – 441 с.
469. Грицак Є. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917 – 1922) / Є. Грицак – Львів, 1923. – 20 с.
470. Грицак Є. Пресса на Украине: материалы Всеукр.совещания редакторов / Є. Грицак – Х., 1925. – 212 с.
471. Грицак Я. Нарис історії України XIX – XX ст.: Формування модерної української нації XIX – XX ст.: Навч. посіб. / Є. Грицак – К.: Генеза, 1996. – 361 с.
472. Губа Ю. Свідчення історії буремних літ. Періодична преса як джерело вивчення історії здобуття державності та національно-культурного піднесення в Україні (1917 – 1920). / Губа Ю. – Черкаси: Відлуння, 1998. – 159 с.

473. Гутковський В. Українська журналістика Наддніпрянщини (І половина ХІХ ст. – 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція / В. Гутковський, І. Крупський, П. Федоришин. – Львів: ЛА Піраміда, 2001. – 196 с.
474. Десять років боротьби з неписьменністю. – Х., 1928. – 24 с.
475. Дмитрієнко М. Більшовицька преса України 1917 – 1918 років як історичне джерело / М. Дмитрієнко – К.: «Наукова думка», 1967. – 176 с.
476. Дудка М., Савенок Л. Видавнича діяльність гуманітарних дослідних установ у 1920-і роки / М. Дудка, Л. Савенок. – Історія і теорія історичної науки та освіти: Харківський історіографічний збірник. – Харків: Авеста, 1995. – Вип. 1. – 70 с.
477. Ельвін І. Преса капіталу і преса революції (Короткий нарис про буржуазну й революційну пресу за кордоном) / І. Ельвін. – Х.: Український робітник, 1933. – 104 с.
478. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. – Т. 3. – С. 896-917.
479. Ерде Д. Революція на Україні / Д. Ерде – Х., 1927. – 160 с.
480. Животко А.П. Історія української преси / А.П. Животко – Мюнхен, 1989 – 1990. – 334 с.
481. Животко А.П. Нарис історії української преси. Курс лекцій / А.П. Животко. – Подєбради, Чехословаччина. – 1937. – 112 с.
482. Заводовський А. Зародження і діяльність періодичних видань РУП-УСДРП на початку ХХ ст. / Заводовський А. // Проблеми історії України (ХІХ – поч. ХХ ст.). – К., 2001. – Вип. ІІ. – С.180 – 201.
483. Земляний А., Смородін М. Про пресу: Марксистсько-ленінська хрестоматія / А. Земляний, М. Смородін. – Харків:Пролетар, 1932. – 263 с.
484. Печать должна работать по-новому / Сост. А.Быстрозоров, Г.Наботов, Н. Шур. – Ленінград: Прибой, 1932. – 156 с.

485. Земляний А. Проти буржуазних і опортуністичних теорій у газетознавстві / А. Земляний. – Х.: Пролетар, 1931. – 92 с.
486. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси (1816 – 1916). / В. Ігнатієнко – Х. – К.: Держвидав України, 1930. – 288с.
487. Ігнатієнко В. Українська преса (1816 – 1923 рр.): Іст.-бібліогр.етюд. / В. Ігнатієнко – К., 1926. – 76 с.
488. Ізгур І. Міжнародне листування й робкорство. Мета, техніка й практика. / І. Ізгур – Х.: Молодий більшовик, 1931. – 116 с.
489. Ільницький М. Література українського відродження(напрями та течії в українській літературі 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст.). / М. Ільницький. – Львів. – Львівський обласний науково-методичний інститут освіти, 1994. – 72 с.
490. Історія міста Харкова ХХ століття / [О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов, А.І. Епштейн та ін.] – Х.: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. – 668 с.
491. Історія партійно-радянської преси України: Підручник / За заг. ред. А. З. Москаленка. – К.: Вища школа, 1989. – 359 с.
492. Історія української дожовтневої журналістики: Навч.посібник для студентів вузів із спец. «Журналістика» / О.І. Дей, І.Л. Моторнюк, М. Ф. Нечиталюк та ін. – Львів.: Вища школа, вид-во при ЛДУ, 1983. – 512 с.
493. Історія української літератури в II томах. Т. II. Видавництво Академії наук Української РСР. – Київ, 1959. – 878 с.
494. Кадеева З. Деятельность Коммунистической партии по политическому воспитанию и повышению квалификации учительских кадров на Украине в восстановительный период (1920 – 1925 гг.). / З. Кадеева // Вестник Харьковского университета. – Харьков, 1980, № 206. – Вип. 15. – С. 211 – 215.
495. Карпенко М. Ф. Органи народного контролю УРСР в боротьбі за здійснення ленінського плану побудови соціалізму (1920 – 1934 рр.). / М.Ф. Карпенко. – Дніпропетровськ: Друкарня ДДУ, 1972. – С.193 –194.

496. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
497. Ківшар Т. Український книжковий рух, як історичне явище (1917-1923 рр.) / Т.Ківшар. – К.: «Логос», 1996. – 337 с.
498. Климов М. Из истории зарождения советской печати на Украине. / М. Климов. – К., 1971. – 103 с.
499. Книга і друкарство в Україні/ [За ред. П. М. Попова]. – К.: Наукова думка, 1965. – 315 с.
500. Книга і друкарство на Україні / [За ред. П. М. Попова]. Доп.видання. – К.: «Наукова думка». – 1969. – 379 с.
501. Ковалівський А. З історії української критики / А. Ковалівський. Х.: ДВУ. – 1926. – 162 с.
502. Козирова М. Німецькомовні періодичні видання в Україні 20—30-х років минулого століття / М. Козирова // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення / кер. ПроектуБагмет М. О. – К.: Миколаїв, 2006. – Вип.1. – С. 332-333.
503. Кондратюк В.О., Зайцев О.Ю., Верхоляк І.М., Хома Л.Б. Суспільно-політичне життя в Україні в 20 – 30 роках / В.О. Кондратюк, О.Ю. Зайцев, І.М. Верхоляк, Л.Б. Хома. – Львів, 1993. – 74 с.
504. Копотиенко И. Источниковедческий анализ периодической печати Украины (1917 – 1926 гг.) / И. Копотиенко. – Днепропетровск, 1978. – 84 с.
505. Коряк В. Українська література за п'ять років пролетарської революції. Організація жовтневої літератури. Газетні та журнальні статті 1919-1924 рр. / В. Коряк. – Х.: ДВУ, 1925. – 62 с.
506. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – 130 с.
507. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ ст. – І чверть ХХ ст.) / Крупський І. В. – Львів: Світ, 1995. – 182 с.

508. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: антологія 1917 – 1933 / Ю. Лавріненко. – Париж : Instytut Literacki, 1959. – 980 с.
509. Лайтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917-1927). / А. Лайтес, М. Яшик. – Т. П.: Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури. – Х., 1930. – 750 с.
510. Ленін В.І. Нова економічна політика і завдання політосвіт: Доповідь на II Всеросійському з'їзді політосвіт, 17 жовтня 1921 р./ В.І. Ленін // Повне зібрання творів. – Т.44. – С. 166.
511. Ленін В.І. Про ідеологічну роботу / В.І. Ленін. – К., 1966. – 423 с.
512. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: Статті до історії та критики української сусп.-політ.думки. / І. Лисяк-Рудницький. – Мюнхен: Сучасність, 1973. – 394 с.
513. Лукасевич Л. Нарис історії української преси 1816 – 1930. / Л. Лукасевич. – Варшава, 1938. – 270 с.
514. Марков В. Контент-анализ в комплексном исследовании функционирования прессы: (Опыт конкретно-социологического исследования) / В. Марков. – М.: Наука, 1974. – 189 с.
515. Масюкевич М. Видавництво і преса в підсоветській Україні. / М. Масюкевич. – Вісті Українського Наукового Інституту. – Берлін, 1937. – Ч. I. – С. 29 – 33.
516. Машкін А. Освітня політика за доби диктатури пролетаріату / А. Машкін. – Одеса, 1926. – 52 с.
517. Меженко Ю. Українська книжка часів Великої революції. / Ю. Меженко. – К.: Український науковий інститут книгознавства. – 1928. – 34 с.
518. Михайлин І. Історія української журналістики: від журналістики в Україні до української журналістики / І. Михайлин. – Харків: Вид-во ХДУ, 2000. – 279 с.
519. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.:ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.

520. Молоткіна В. Особливості функціонування журнальної періодики в Радянській Україні в 20-30-ті рр. XX ст. / В. К. Молоткіна // Гілея. Історичні науки : Наук. вісник : зб. наук. Праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 53 (№ 10). – С. 95-100.
521. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921-1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.К. Молоткіна. – Київський університет імені Т.Г. Шевченка. – К.; 2005. –18 с.
522. Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.): у 3 т. Т. 3. / С.І. Білокінь, О.Д. Бойко, Г.С. Брега, інш., Інститут історії України АН України ; Відп. ред. Ю.О. Курносів . – Київ : Б.в., 1994. – 153 с.
523. Нечиталюк М.Ф. «Білі плями» у вивченні історії дожовтневої української журналістики. / М.Ф. Нечиталюк // Українська журналістика і національне відродження. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 33 – 38.
524. Нечиталюк М.Ф. Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень / М.Ф.Нечиталюк // Українська періодика: Історія і сучасність. – Львів,1993. – С.17 – 21.
525. Олександрів М., Юльський С. Як робити радіогазету / М. Олександрів, Сю. Юльський. – Х.: Пролетар, 1931. – 112 с.
526. Онопрієнко В. Репресована наука України / В. Онопрієнко. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 189 с.
527. Панчук М. І. Життя і смерть Олександра Шумського / М.І. Панчук / Про минуле заради майбутнього. – Київ: Вид-во при Київському державному університеті, 1989. – 324 с.
528. Петров В. Українські культурні діячі УСРР 1920 – 1940 рр. – жертви більшовицького терору / В. Петров. – Нью-Йорк, 1959. – 58 с.

529. Плющ Л. Дві моделі культурної революції / Л. Плющ. – Краківські українознавчі зошити. – Краків, 1993. – Т. I – II. – 1992 – 1993. – 211 с.
530. Пода Н.В., Акімов Ф.І. Історія України ХХ століття. / Н.В. Пода, Ф.І. Акімов. – К.:Глобус, 1997. – 85 с.
531. Постишев П. Про завдання робітників / П.Постишев. – Партвидав ЦК КП(б)У. – 1934. – 12 с.
532. Постишев П. Шляхи української радянської літератури. За марксистську критику / П. Постишев. – Х., 1934. – С. 3.
533. Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині. – Харків, 1992. – 146 с.
534. Романів П. Форми й методи роботи преси за реконструктивного періоду / П. Романів. – Х.: Пролетар, 1931. – 124 с.
535. Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття / М. Романюк. – Л., 2000. – 109 с.
536. Рубан В. І в труді, і в бою... / В. Рубан. – К., 1967. – 85 с.
537. Рубан В. Становлення української радянської преси (1921 – 1925 рр.) / В. Рубан. – К., 1963. – С. 31.
538. Рубан В. Формування ленінських традицій української радянської преси (1921 – 1925). / В. Рубан. – К., 1971. – 211 с.
539. Рудий Г. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Україні (за матеріалами української періодики 1917 – 1941 рр.) / Г. Рудий. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 204 с. – С. 36.
540. Рудий Г. Періодика України 1917 – 1940 рр. як історичне джерело / Г. Рудий // Бібліотечний вісник. – 2008. – №1. – С.29 – 35.
541. Рудий Г. Преса Української Держави 1918: питання освіти, науки, культури / Г. Рудий. – К.: НАН України, Інститут історії України, 1996. – 178 с.

542. Русанов А. Газетна справа на Україні / А. Русанов. – Х., 1924. – Ч.1. – 93 с.
543. Ряппо Я. Народна освіта на Україні за 10 років революції / Я. Ряппо. – 1927. – 62 с.
544. Сагарда М. Обсяг поняття «періодика» / М. Сагарда. – К. : Література і мистецтво, 1928. – 34 с.
545. Салата О.О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941-1944 рр.). Монографія. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – 361 с.
546. Салата О.О. Окупаційна преса Запорізької області в контексті інформаційної політики нацистської Німеччини на окупованій території України в 1941-1943 рр. / О.О. Салата // Науковий збірник Запорізького національного університету, 2011. – С. 274-279.
547. Самойлов Ф. О. Шляхом національного відродження: українська преса у 1905-1907 рр. / Ф.О. Самойлов // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 1993. – С. 123 – 128.
548. Санцевич А. Періодична преса як комплекс історичних джерел. / А. Санцевич //Український історичний журнал. – 1988. – № 4. – С.64-75.
549. Сидоренко О.І. До історії дозволів і заборон українських часописів Слобожанщини к. XIX – початку XX ст.(за архівними матеріалами) / О.І.Сидоренко. – Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 766. Серія Філологія. – Випуск 51. – Харків, 2007. – С. 54.
550. Сігаєва Л. Є., Мартіросян О.І. Етапи розвитку освіти дорослих за радянські часи /Л.Є. Сігаєва, О.І. Мартіросян / Педагогічний процес: теорія і практика. – Київ: видавництво «ЕКМО». – 2007. – Випуск 1. – С. 58-59.
551. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.

552. Скофенко Ф. Гвоздь (з досвіду щоденної цехової стінної газети Харківського заводу імені Сталіна) / Ф. Скофенко. – Видавництво Харківського Обкому КП (б) У «Соціалістична Харківщина». Харків. – 1938. – 58 с.
553. Солдатенко В. Большевистская пресса Украины в 1917 – 1918 гг. / В. Солдатенко. – К., 1979. – 210 с.
554. Солдатенко В. Трибуна пролетарского интернационализма. – / В. Солдатенко. – К., «Вища школа», 1977. – 181 с.
555. Солодовник В. Газета. // Нариси української популярної культури. (за ред. О. Гриценко). – К. :УЦКД, 1998. – 760 с.
556. Степаненко А. Слово звияжне. Преса комсомолу України у роки громадянської війни і відбудови народного господарства. / В. Солодовник. – Київ. Видавництво ЦК ЛКМСУ «Молодь», 1979. – 52 с.
557. Степанчук Ю. Періодичні видання як історичне джерело у дослідженні суспільного життя УСРР у 20-х роках ХХ століття / Ю. Степанчук // Історична пам'ять, № 28. – Полтава, 2012. – С. 155 – 159.
558. Степанчук Ю. Формування громадської думки в радянській Україні за допомогою органів низової преси в 20-х - на початку 30-х років ХХ століття / Ю. Степанчук // Наукові записки: зб. наук. пр. Сер. Історія / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського; за заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2013. – Вип. ХХІ. – С. 34-36.
559. Сторінки історії України / за ред. С. В. Кульчицького; упоряд.: В. П. Шевчук, А. А. Чуб, Н. А. Дегтярьова. – К.: Освіта, 1992. – 94 с.
560. Стоян Т. Система політичної цензури в УРСР у 1920-1930 рр.: [монографія] / Т.А. Стоян. – К.: Акад.праці і соц.відносин Федер.Проф.спілок України, 2010. – 480 с.
561. Студкорівський рух і студпреса України. До IV Всесоюзної наради робсількорів. Вид-во «Пролетарій». – 1928. – 38 с.

562. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. / Ю. Тернопільський. – Джерсі-Сіті(США) : Вид.-во М.П.Коця, 1974. – 176 с.
563. Тимошик М. історія видавничої справи: Підручник. / М. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 496 с.
564. Українська журналістика в іменах / За ред. М. Романюка; Передмова В. Качкана. – Львів: НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Наук.-дослід.центр періодики, 1997. – Вип. 4. – 370 с.
565. Українська періодика: історія і сучасність // Матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 70-річчю багатотиражної газети «Харківський університет». – Х.: Харків. держ. ун-т, 1998. – 88 с.
566. «Українізація» 1920 – 30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В. А. Смолія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 392 с.
567. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Колективна наукова монографія: – Ч. 3./ [ред. В.Г. Сарбей]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – Ч.3. – 1999. – 277 с.
568. Федорченко В.С. Преса більшовиків України в 1917 році. Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення Радянської влади (березень 1917 – лютий 1918р.) / В.С. Федорченко. – К., 1957. – 179 с.
569. Хвыля А. Национальный вопрос на Украине / А. Хвыля. – Х., 1926. – 41 с.
570. ХПЗ – завод им. Малышева. 1895 – 1995. Краткая история развития. – Х., 1995. – 123 с.
571. Цьох Й.Т. Комуністична преса Західної України (Роль друкованої пропаганди в ідеологічній діяльності КПЗУ) 1919-1939 рр. / Й.Т. Цьох. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1986. – 269 с.

572. Чехович В. Державно-правові питання українізації в 20-х роках / В. Чехович. – Минуле України: Відновлені сторінки. – К., 1991. – 103 с.
573. Шамрай А. Українська література. Стислий огляд. / А. Шамрай. – Видавництво «Рух». – Харків, 1928. – 152 с.
574. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ століття (1900 – 1941): Стан і статус. / Ю. Шевельов. – Чернівці: «Рута», 1998. – 208 с.
575. Шевчук Ж. Українізація і мовна політика в Україні в 20-30-х рр. ХХ ст. / Ж. Шевчук // Краєзнавство. – № 2. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 260 с.

Дисертації та автореферати дисертацій

576. Березняк А. Становление массовой рабочей газеты: (Из опыта печати Донбасса и Криворожья. 1921 – 1925).: автореф.дис...канд.ист.наук: 07.00.10 / А. Березняк. – Моск.гос.ун-т им.М.В. Ломоносова. – М., 1979. – 21 с.
577. Волобуєва А.М. Становлення і розвиток преси Києва (1835 – 1917): типологія, проблематика, національна спрямованість.: дис... канд. наук із соціальних комунікацій спец.: 27.00.04 / А.М. Волобуєва. – Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2008. – 236 с.
578. Галамай О.М. Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст.: автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.М. Галамай. – К., 2006. – 20 с.
579. Герман І. С. Запорізька преса 20 – 40 рр.ХХ ст.: жанрово-стильові особливості.: дис...канд. філол. наук.:10.01.08/ І.С. Герман.– Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2003. – 210 с.
580. Завадовський А.А. Преса української соціал-демократії та українське питання в Російській імперії на початку ХХ ст.: дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / А.А. Завадовський. – К., 2006. – 201 с.

581. Колястрок О. А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20 – 30-ті роки ХХ ст.): дисертація канд.іст.наук: 07.00.01/ О.А. Колястрок. – НАН України; Інститут історії України. – К., 2003. – 275 с.
582. Коновець О. Ф. Науково-просвітницька преса України ХІХ – перша третина ХХ ст. Історія. Теорія. Практика: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 00.07.01/ О.Ф. Коновець. – К., 1994. – 40 с.
583. Левчук О. Розвиток кооперативного книговидання в Україні в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст.(на прикладі Всеукраїнського кооперативного книговидавничого і книготорговельного товариства «Книгоспілка»): автореф.дис.канд.філол.наук: 10.01.08 / О. Левчук. – Київський Національний ун.-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2003. – 20 с.
584. Лощинська Н. В. Журнал «Червоний шлях» та літературний процес 20-30-х рр. в Україні.Автореф. дис... канд. філ. наук: 10.01.01 / Н.В. Лощинська. – НАН Україн, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
585. Мукомела А. Становление типа массовой крестьянской газеты на Украине (1921 – 1925):автореф.дис...канд.филол.наук: 10.01.10 / А. Мукомела. – Львов.гос.ун.-т им. И.Франко. – Львов, 1978. – 27 с.
586. Олешко Н.П. Український національно-визвольний рух у Галичині на початку ХХ ст. та українська преса Наддніпрянської України: дис..канд. іст. наук: 07.00.01/ Н.П. Олешко. – Х., 2006. – 183 с.
587. Рудий Г.Я. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917 – 1920 рр.): дис.. д.-ра іст.наук: 07.00.06 / Г.Я. Рудий. – НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2004. – 547 с.
588. Яцина О. А. Національно-культурний рух 1907 – 1914 років і українська преса: дис...канд.іст.наук: 07.00.01 / О.А. Яцина. – Х., 2002. – 207 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Газети Харкова 1921 – 1929 рр.¹

1. Артемовець.
2. Більшовицький гарт.
3. Ближе к солнцу.
4. Будинковий робітник.
5. Будянка.
6. Будь готовий.
7. Бюлетень VI-го губернского съезда Советов Харьковских губерній (приложение к газете «Пролетарій»).
8. Бюлетень Всеукраинского Совещания губраспред.
9. Бюлетень лесной торговли Украины.
10. Бюлетень Наркомата по продовольствию УССР.
11. Бюлетень огляду виробничих нарад.
12. Бюлетень офіціальних публікацій.
13. Бюлетень Української Центральної товарної біржи.
14. Бюлетень Харківського округового комітету спілки «Харчосмак».
15. Бюлетень Харківського потребителського общества.
16. Бюлетень Харківського губернского союза единых рабоче-крестьянских потребителських обществ.
17. Бюлетень Харківського губернского союза.
18. Бюлетень Харківського окружного комитета.
19. Бюллетень Харківської товарної біржи.
20. Бюлетень штабу культурного походу піонерів Харківщини.
21. Бюллетень Харківського Губкома К. С. М. України.
22. Бюллетень хлебных цен Украины.

¹ За фондами Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та Бібліотеки Науково-довідкових видань Центральних державних архівів України.

23. В культурний похід.
24. В первой шеренге.
25. В похід за книжку. Стінна газета.
26. В похід проти червоного півня.
27. Вагонник.
28. Верстатка.
29. Вечернее радио.
30. Вечерние известия.
31. Вечірня робітнича газета.
32. Взаємодопомога.
33. Взаимопомощь на селе.
34. Взаимопомощь на Украине.
35. Виробнича думка.
36. Виробничі наради.
37. Військкор на маневрах.
38. Військкор.
39. Вісти Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ВУЦВК).
40. Военкор.
41. Войовничий безвірник.
42. Всесоюзная кочегарка.
43. Всеукраинская крещенская ярмарка.
44. Всеукраинская ярмарка.
45. Всеукраинский пролетарий.
46. Вуглевіз Донбасу.
47. Выколотка.
48. Газета «Кустар-спілки».
49. Генератор.
50. Геть неписьменність.
51. Глаз швейника.

52. Голос заготовщика.
53. Голос заключенного.
54. Голос комсомольца. Стінна газета.
55. Голос Мопр'а.
56. Голос свинца. Стінна газета.
57. Голос швейниці.
58. Голос-кооп-текстильщика.
59. Громадське харчування на Україні.
60. Гэтовец.
61. Дайош 7 та 17.
62. Деловой Харьков.
63. День работниц.
64. Дер Штерн («Зоря», німецькою мовою).
65. Дискуссионный листок: издание ЦК ЛКСМУ.
66. До праці.
67. До праці. Селянська стінна газета Харківського Губкому.
68. Доб'єм голод.
69. Доброхим.
70. Долой преступность.
71. Домна.
72. Донуглевец.
73. Допровский работник.
74. Дробилка.
75. Думка друкаря.
76. Думка житло кооператора. Стінна газета.
77. Жизнь партии.
78. Жизнь рабочего.
79. Життя бупру.
80. Железнодорожник.
81. За власть советов.

82. За врожай.
83. За грамоту!
84. За колективізацію. Стінна газета.
85. За культурну революцію. Стінна газета.
86. За раду.
87. За учебу.
88. Заварка.
89. Заклучка.
90. Звезда.
91. Зірка.
92. Зоря.
93. Зубчатка.
94. Индустрой.
95. Індустріалізація. Раціоналізація. Винахідництво.
96. К борьбе и победе.
97. К октябрю.
98. К победе!
99. К труду.
100. К посевной кампании. Стінна газета.
101. Канатка та привід.
102. Канатка.
103. Клич комсомольца. Стінна газета.
104. Колективна думка.
105. Коммунист.
106. Комсомолец України.
107. Кооперативна думка. Стінна газета.
108. Кооперативна сторінка.
109. Кооперативне життя.
110. Кооперативний гудок.
111. Кооперативний кустар.

112. Кооперативный бюлетень ВУКОСПЛКИ.
113. Кооперативный бюлетень.
114. Красная армия.
115. Красная молодежь. Стінна газета.
116. Красная смена.
117. Красные крылья. Стінна газета.
118. Красный боец.
119. Красный керамик.
120. Красный кооператор.
121. Красный обувщик.
122. Красный стеклодув.
123. Красный стрілок.
124. Красный технолог.
125. Красный трамвайщик.
126. Культармієць.
127. Культура і побут.
128. Кустар України.
129. Кутузовка.
130. Ларек.
131. Лист селькорові.
132. Листок юнкера.
133. Література і побут.
134. Література, наука, мистецтво.
135. Марзан. Стінна газета.
136. Медицина та гігієна.
137. Международный юношеский день.
138. Молоде село.
139. Молодий хлібороб.
140. Молодой железнодорожник.
141. Молодой ленинец.

142. Молодой печатник.
143. Молодой рабочий.
144. Молотилка.
145. Мысль печатника.
146. На варту.
147. На громадській роботі.
148. На Днепрострое.
149. На зміну.
150. На помощь беспризорному.
151. На чеку.
152. Наймит.
153. Наймитська розвага.
154. Народний учитель.
155. Нарпитовец.
156. Наука й техніка.
157. Наука і освіта.
158. Наш голос. Стінна газета.
159. Наш долг.
160. Наш досвід.
161. Наш посев.
162. Наша неделя.
163. Наша стенная газета.
164. Наши вызовы.
165. Не забывайте нас.
166. Неделя.
167. Нерв.
168. Несите налоги. Стінна газета.
169. Новая мысль.
170. Новое село.
171. Новый мир.

172. Новый мир.
173. Об'яви Народного комісаріату юстиції.
174. Оборона.
175. Око горняка.
176. Освітянин.
177. Паровоз.
178. Під вогонь самокритики.
179. Пламя труда.
180. По світах.
181. Побут господарника.
182. Поганялка.
183. Под знаменем Ленина.
184. Под знамя ленинизма.
185. Под контроль мас.
186. Помощь голодным.
187. Понедельник.
188. Поправно-трудоуви робітник.
189. Построим красные крылья.
190. Праця та побут.
191. Привет молодым канатчикам.
192. Призыв.
193. Продналог.
194. Продовольственная газета.
195. Продовольственный вестник.
196. Производство и труд.
197. Пролетарий.
198. Печатник-Поводжью.
199. Промышленность и торговля Украины.
200. Профессиональное движение.
201. Рабис.

202. Рабочая Украина.
203. Рабочий потребитель.
204. Радянська опера.
205. Радянське будівництво.
206. Радянське село.
207. Радянський вартовий.
208. Радянський мисливець та рибалка.
209. Радянський сіяч.
210. Радянський статистик.
211. Работа и быт.
212. Рефлекс.
213. Робітник освіти.
214. Робітник правління.
215. Робітнича газета «Пролетар».
216. Самарский голод.
217. Самонавчання.
218. Сводка.
219. Селянин Харківщини.
220. Селянин.
221. Селянська біднота.
222. Селянська правда.
223. Селянська фінансова стінна газета.
224. Сельская жизнь.
225. Серп и чук (болгарською мовою).
226. Сільське господарство.
227. Смычка.
228. Советская копейка.
229. Советское село (болгарською мовою).
230. Спортивный листок.
231. Станок.

232. Стальная игла.
233. Страж транспорта.
234. Строчка.
235. Студенти Жовтня.
236. Театральная газета и кино.
237. Театральная газета.
238. Театральные известия.
239. Терплуг.
240. Территориальная армия.
241. Техніка та індустріалізація.
242. Торговый бюллетень.
243. Трибуна обувщика.
244. Трудівниця.
245. Трудовая армия.
246. Трудовой кустар.
247. Туберкулезный «трехдневник».
248. У станка.
249. Удянский культармеец.
250. Украинский гудок.
251. Украинский экономист.
252. Українська сільськогосподарська газета.
253. Український медробітник.
254. Український правопис.
255. Український православний благовісник.
256. Укроста. Стінна газета.
257. Устная газета.
258. Факел.
259. Фаркоп.
260. Фільтр.
261. Фінробітник.

262. Фото-кіно.
263. Фрунзовка.
264. Харьковський паровозник.
265. Харьковський понеділок.
266. Харьковський покупець.
267. Харьковський пролетарій.
268. Химуглевець.
269. Господство України.
270. Церква і голод.
271. Години праці.
272. Червона армія.
273. Червоні ополчення.
274. Червонець.
275. Червоний землевласник.
276. Червоний кооператор.
277. Червоний суд.
278. Червоний технолог.
279. Червоний хрест.
280. Червоний юнак.
281. Червоноармієць.
282. Червонозаводська газета.
283. Шахтерка.
284. Швейник-кооператор.
285. Шлях праці.
286. Шляхом лєнінізму.
287. Що читати.
288. Енергія.
289. Южний Гудок.
290. Юна трибуна.
291. Юний лєнінець.

- 292. Юный печатник.
- 293. Юный спартак.
- 294. Южный транспорт.
- 295. Das Neue Dorf.
- 296. Das Neue Dorf.
- 297. Die Saat.
- 298. Erziehung und Aufklärung.
- 299. Landwirtschaft und Kooperation Beilage des «Neuen Dorfes».
- 300. Proletareusz Charkowski.
- 301. Молода гвардія – Юнгэ Гвардіе.
- 302. Съерп и Чук. (болгарською мовою).

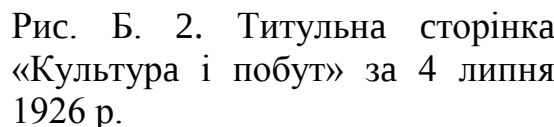

Рис. Б. 3. Титульна сторінка «Радянське село» за 22 березня 1929 р.

Рис. Б. 4. Титульна сторінка «Пролетарий» за 9 серпня 1922 р.

Рис. Б. 5. Титульна сторінка «Юный печатник» за 24 грудня 1922 р.

ЮНЫЙ ПЕЧАТНИК

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ ГАЗЕТА Орган ячейки коммунистического Союза молодежи Украины при школе-клубе Печатного Дела имени тов. БАГИНСКОГО № 5 24-го декабря 1922 г. г. Харьков

Призет Делег. 1-й Общегородской Конференции Молодых Печатников!
Привет смене Свинцовый Армии Труда!

1-я Харьковская общегородская конференция рабочей молодежи Союза Печатников, открылась в Воскресенье 24 декабря в 4 ч. дня в помещ. клуба им. т. Антропова.

Порядок дня конференции.

- 1) Международное положение рабочей молодежи.
- 2) Доклады с мест.
- 3) Доклад нелегатов.
- 4) Доклад тарифотделов.
- 5) Доклад экономкомиссии.
- 6) Выборы.
- 7) Текущие дела.

На открытие конференции приглашается вся рабочая молодежь.

Наша конференция.

В первый раз молодые печатники г. Харькова собираются на общегородскую конференцию. Много есть наболевших вопросов; много работы впереди и конференция серьезно и вдумчиво должна подойти ко всем насущным нуждам молодежи нашего союза печатников.

Один из главных моментов нашей конференции, это—доклады с мест.

Делегаты наших типографий, картонажных фабрик и мастерских выйдут и расскажут, каково положение молодежи у них на предприятиях, как у них отношение с законом, с администрацией или с хозяйником, как соблюдается охрана труда, по каким разрядам получают ребята, какие нарушения и конфликты, как ведется культурное, много-ли неграмотных, как работают вышки, Комсомол и т. д.

Все это наши делегаты расскажут и конференция вынесет решение для улучшения жизни и образования рабочей молодежи.

Самый серьезный и важный вопрос на который конференция должна будет обратить особое серьезное внимание, это вопрос о культурной работе среди молодежи нашего союза печатников. Ибо дело это очень серьезное.

Наша молодежь ребята 14—18 лет обучаются в большинстве своем в Школе Печатного Дела, получают там необходимые знания, а также квалификацию.

Сосем не так обстоит дело с молодежью 18—20 лет. С одной стороны, квалификация этой молодежи также не полная и вследствие этого экономическое положение этой молодежи также худшее чем взрослых рабочих, т. к. парни или девушки получают по более низким разрядам. С другой стороны, этой взрослой молодежи нигде учиться. Для поступления в высшую школу, техникумы и институты, нет достаточной подготовки. И тут конференция должна обратить серьезное внимание на этот вопрос и решить о том, чтобы были организованы курсы для юношества, дабы молодежь 18—20 лет дополнила свою квалификацию и получила необходимые знания, для дальнейшего образования в техникумах и институтах.

Кроме того, у нас по картонажным фабрикам и мастерским много неграмотных и малограмотных девушек, и тут необходимо организовать вечернюю школу грамоты для нашей местной промышленности.

Перед конференцией стоит еще целый ряд важных и серьезных вопросов, как-то: о тарифе молодежи, об укреплении ячеек Комсомола на предприятиях и другие.

Необходимо еще отметить один важный момент. У нас в январе месяце этого года было в Харькове 36 комсомольцев-печатников. В настоящее время мы видим, что у нас 170 комсомольцев, что рабочая молодежь печатников влияет в ряды своего союза рабочей молодежи в Комсомол.

Напрасно социал-предатели меньшевики, прихисники буржуазии, думают, что найдут опору в союзе печатников.

Молодые печатники на своей конференции лишней раз докажут, что они сознательно и вдумчиво относятся к рабочей жизни в нашей Республике Советов, и вместе с Комсомолом и со всей сознательной рабочей молодежью будут добиваться лучшего будущего для всего рабочего класса.

Привет избранным рабочей молодежи печатников! Да здравствует молодая авиация Свинцовой Армии!

М. Минаев.

ИЗ НЕДАВНЕГО ПРОШЛОГО.

В настоящее время ученики школы печатников, обучаясь в хорошем помещении, под руководством инструкторов, по определенной программе, получают знания, не только по мастерству, но и общеобразовательным и специальным предметам, работая всего четыре часа в мастерских и имея возможность употребить остальное время на чтение и общее развитие,—не задают себе вопроса: как было раньше, как протекало в прежние годы профессиональное обучение?

А этот вопрос чрезвычайно интересный. Об этом должен знать каждый учащийся нашей школы, каждый подросток. Имен представлено о том, что было раньше, можно сказать то, что есть сейчас.

В краткой заметке я постараюсь вам рассказать, в каких условиях происходило ученичество в прежние, но столь отдаленные годы.

В небольших провинциальных городах «положение учеников было несколько лучшим, чем в больших губерниях или столицах. Рабочий день был очень длинный 10—12 часов, но зато ученики имели возможность научиться хорошо работать. Объясняется это тем, что в небольших типографиях рабочих мало, заказов много, работа разнообразна и хозяин мастерской старался научить ученика скорее и лучше работать, чтобы извлечь от него побольше прибыли. Кроме печатного дела, ученики обучались и другим занятиям: печатать, дрочить, колотить, возу носить, детей нянчить, помогать вышивать и т. д. Чего, ученики, пренебрегаясь как хозяйские дела, делами типографии, забывали про гимназиков, получали знания и по общеобразовательным предметам.

Сосем нигде не было ученичества в больших городах, в крупных типографиях. Здесь ученики являлись подобной, вспомогательной силой и никто ими не интересовался. Тогда они стояли на разборе сырья и праздничном считалось, когда им давали общеобразовательный разбор. Редким явлением бывало, когда какой нибудь рабочий брал ученика и показывал, как набрать те или иные строки или програвировать какую нибудь форму. Иначе, для чего их использовали хозяева,—это послужило в помощь, то и значило, за бугорки или за другие материалы и т. д. Работу их использовали посылками в лапоть, за напиром или в репопалью за войлок и т. д. При таких условиях после четырех-пяти лет ученики начинали не имея никакого опыта за работу. Тут только начиналось настоящее ученичество. И только те ребята, которые сумели подружиться с кем либо из рабочих, получали возможность учиться типографскому делу, и то, довольно однообразному, в зависимости от того, какие работы преобладали в данной мастерской.

За свой труд ученики практически ничего не получали, так как все работало с сумы, которые им выдавали их хозяева, уходили на содержание старшего или рабочих напиром или войлок. Такие ученики спасали учеников от валиных побоев и издевательств. В провинциальных же городах очень часто родители учеников приходило, уплачивать значительные суммы, а для знатней деревни продуктами, за прием ученика.

Подробнее о положении учеников-переводчиков, а также о прежних профессиях в другой раз.

Л. Капкан.

ПОРА ВСТЯХНУТЬСЯ!

Человек, который клубом и школу организовывающей молодежи. Но среди нее, очень редко попадаются девушки. Почему бы это?

С давних пор девушка находилась всегда под гнетом гнетом своих родителей, и это мешало ей развиваться.

Теперь, когда вся жизнь пошла по порому, девушка может наконец со всеми учиться ремеслу, стать хорошей работницей. Но этого мало, нужны также и другие знания. Нужно знать многое, многое. И как люди жили раньше, как возникла жизнь на земле, и как живут теперь рабочие и работницы в других странах, ибо зная прошлое и настоящее, можно будет построить лучшую жизнь в будущем. А ведь будущее—в руках рабочей молодежи. Все же надо отметить, что девушки в нашем союзе печатников начинают организовываться. Так напр.: на картонажной фабрике, в типографии и в других местах, где и девушки профессия приходится к ним, читают у них, устраивают беседы и т. д. Они хотят знания и жаждут его—почему к ним никто не приходит.

Товарищи девушки! Объединяйтесь, учитесь, читайте. Все идет к свету и знанию!

Аня.

Конференция юных печатников.

Октябрьская революция, в корне изменившая положение рабочей молодежи, смела все преграды с ее пути трудящихся. Рабочая молодежь получила возможность не только свободно учиться и работать, наша молодежь получила невиданные еще нигде в мире права—участвовать в строительстве государства и быть приемниками своей Рабоче-Крестьянской власти.

Положение нашей рабочей молодежи вызывает революционную жажду у рабочей молодежи всего мира, которая угнетена как экономически, так и духовно, и находится в жестоких условиях капиталистического угнетения.

Правда, материальное положение трудящейся молодежи у нас все еще тяжело и нашей обширной, разоренной войнами и голодом, стране, это общий недостаток. Наша промышленность находится в таком положении, что приходится самые необходимые потребности ограничивать.

Перед Рабоче-Крестьянским властью стоит задача с одной стороны—охранить интересы государства и государственной промышленности, а с другой стороны—охранить молодые силы. Она сейчас приглашает все ученики к тому, чтобы улучшить положение рабочей молодежи, сохранить ее от чуждой ее пролетарскому сознанию—клинки мелко-буржуазной стихии, развить в ней коммунистическое воспитание, которое является главным оружием в борьбе с капитализмом.

Юные трудящиеся печатного дела, собравшись сегодня на конференцию, чтобы выразить свои мысли, сказать о своих желаниях и нуждах, должны помнить, что рабочий класс возлагает много нужд на свою молодежь, вы должны знать, что вы являетесь членами того молодого поколения, которое должно будет стать приемниками старой старшины. Вы молодые трудящиеся печатного дела, должны идти в деле строительства нашей страны, по одному пути с комсомолом, который является мощной организацией в деле защиты интересов и воспитания всей рабочей молодежи. Войны свинцовой армии должны быть, примерными приемниками своих старших товарищей идущих по светлому пролетарскому пути к коммунизму. Не верьте шпашкам, жидовникам и эсерам их раны покажут все которых они могли обмануть громкими фразами и все посещающие их отходят к коммунистическому знамени. Юные печатники не только должны быть мастерами красной печати, они будут также и строителями того о чем учить красное пролетарское слово. Молодые трудящиеся печатного дела исправят своим поведением ошибки своих некоторых старших т. г. по труду, которые ждали к комсомолу и теперь дают возможность буржуазным лакеям, эсерам и меньшевикам одурачивать себя.

Нет никакого сомнения в том, что в скором времени весь пролетарский печатный труд будет состоять из членов коммунистической партии и членов комсомола.

Привет, представителям юных печатников! Да здравствует неразрывная связь между юными печатниками и коммунистическим союзом молодежи!

Да здравствует братский союз трудящихся всего мира! Да здравствует, грядущая победа над мировым капиталом!

Печатник А. В. Багинский